

Thascius (Caecilius) Cyprianus, Bisschop van Carthago, Kerkvader en Martelaar der derde eeuw

<https://hdl.handle.net/1874/261352>

1

2

THASCIUS (CAECILIUS) CYPRIANUS,
BISSCHOP VAN CARTHAGO,
KERKVADER EN MARTELAAR DER DERDE EEUW.

AKADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD

VAN

Doctor in de Godgeleerdheid,

AAN DE HOOGESCHOOL TE UTRECHT,

NA MACTHIGING VAN

DEN RECTOR MAGNIFICUS

F. A. W. MIQUEL,

GEWOON HOOGLEERAAR IN DE WIS- EN NATUURKUNDIGE FACULTEIT,

MET TOESTEMMING VAN DEN ACADEMISCHEN SENAAI

EN

VOLGENS BESLUIT DER THEOLOGISCHE FACULTEIT,

TE VERDEDIGEN

op Woensdag 6 April 1870, des namiddags ten 2 ure,

DOOR

HERMANNUS ROST,

PREDIKANT TE RHENOY EN GELICUM. (PROV. GELDERLAND.)

UTRECHT,

L. E. BOSCH & ZOON.

1870.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

540 EAST 57TH STREET

CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3200

WWW.CHICAGO.EDU

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2005

2006

2007

2008

2009

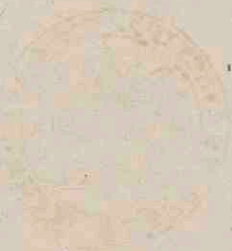
2010

2011

2012

2013

2014

VOORWOORD.

Een enkel woord ga deze bladen vooraf, een woord, niet gesproken om aan de eischen der gewoonte te voldoen, maar omdat mijn hart mij er toe dringt.

Allereerst gericht tot u, Hooggel. Heeren Hofstede de Groot en Muurling, professoren in de godgeleerdheid aan de Hoogeschool te Groningen, die, met uwen voor de wetenschap en de maatschappij, helaas, te vroeg ontslapen ambtgenoot Pareau, mij hebt gevormd voor mijne bediening en aan wier onderwijs, raad en hulp, ik zooveel ben verschuldigd.

Al zijn ook reeds jaren voorbijgegaan, sinds ik naar uwe lessen mocht luisteren en met uwe raadgevingen mijn voordeel doen, zoo ben ik toch geenszins vergeten, wat vroeger door mij van u is genoten en blijf ik mijne kennis in de eerste plaats danken aan het onderwijs mij van u geworden.

Aanvaardt daarom de betuiging mijner hoogachting en erkentelijkheid, en moge deze studievrucht van uwen voormaligen leerling door u met welgevallen worden ingezien, als een bewijs, dat het zaad der wetenschap, door u met milde hand uitgestrooid, ook bij mij niet geheel verloren is gegaan, maar ten minste eenige vrucht heeft voortgebracht.

Een niet minder hartelijk woord tot u, Hooggel. Heeren ter Haar, Doedes en Oosterzee, professoren in de godgeleerdheid aan de Hoogeschool te Utrecht. Gij hebt den onbekende, die, ofschoon

aan eene andere hoogeschool gestudeerd hebbende, te Utrecht zich den eeretitel van doctor in de godgeleerdheid wilde verwerven, met de meeste welwillendheid ontvangen en hem door uwcn raad en uwe voorlichting het bereiken van zijn doel gemakkelijk gemaakt; ja, toen het den Almachtige behaagde, hem te midden zijner studiën vreeslijk te treffen, door hem vrouw en kind, hem zoo innig lief en dierbaar, te ontnemen, waart gij het weder die hem in zijn rouw hebt willen steunen, in zijne droefheid opbeuren en klonk uw troostwoord hem bemoedigend in de ooren. Zijt verzekerd, dat de hoogachting, die ik reeds vroeger voor u koesterde, zoo mogelijk daardoor nog is vermeerderd geworden, en neemt mijn innigen dank aan voor de welwillendheid mij betoond, en de hartelijke belangstelling mij in mijne droeve omstandigheden bewezen.

Bovenal u heb ik daarvoor te danken, Hooggeleerde ter Haar, die als promotor meer in 't bijzonder mijne belangen ter harte wildet nemen en wien ik ten gevolge daarvan meermalen mocht ontmoeten. Hadden reeds anderen mij dikwerf gesproken van uwe bereidvaardigheid om te helpen, waar men zich tot u wendde en was uwe belangstelling in het lot uwer leerlingen mij steeds geroemd — de waarheid dier mededeelingen heb ik ook aan mij zelven bevestigd gevonden. Uwe woning was mij steeds geopend, uwe wetenschap stond mij steeds ten dienste. Menige nuttige wenk heb ik van u ontvangen en vele verbeteringen in mijn arbeid waren daarvan het gevolg. Minzaam en vriendelijk was mij steeds uw woord en bemoedigend was mij bovenal uwe vertroosting, omdat het mij zoo duidelijk bleek, dat zij voortsproot uit een hart, dat deelde in het lijden van den naaste. Geloof, dat nimmer door mij vergeten zal worden, wat gij in de laatste maanden voor mij zijt geweest, en geve God, dat gij met uwe Hooggeschatte aubtgenooten nog langen tijd gespaard moogt blijven, als sierraden der hoogeschool en als de trots van maatschappij en huisgezin.

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.	blz. ix-xiv.
§ 1. Cyprianus vóór zijne bekeering.	" 1.
§ 2. Cyprianus als Christen tot aan zijne verkiezing tot bisschop.	" 7.
§ 3. Bisschop, clerus en gemeente in hunne verhouding tot elkander.	" 17.
§ 4. Cyprianus als bisschop. Inwendige toestand der gemeente.	" 26.
§ 5. Vervolging onder Decius. Vlucht van Cyprianus. "	37.

HOOFDSTUK II.

§ 6. Martelaars, belijders (confessores), afvalligen (lapsi). Aanvang van den strijd over de lapsi.	" 49.
§ 7. Vervolg. Felicissimus. Novatus. Terugkeer van Cyprianus. 1 ^e Concilie te Carthago. Einde van den strijd over de lapsi.	" 69.

- § 8. Novatiaansche strijd te Rome. Fortunatus als
tegenbisschop te Carthago. blz. 85.
- § 9. Tweede concilie te Carthago, a^o. 252. " 104.

 HOOFDSTUK III.

- § 10. Vervolging onder Gallus. Aanzien van Cyprianus. Pupianus. " 116.
- § 11. Strijd over den ketterdoop. " 132.
- § 12. Strijd over den ketterdoop. Vervolg. " 143.
- § 13. Dood van Cyprianus. " 156.

 HOOFDSTUK IV.

- § 14. Cyprianus over de éénheid der kerk. " 175.
- § 15. Vervolg. Verhouding tot Rome. " 192.
- § 16. Geschriften van Cyprianus.
Algemeene beschouwing. Onechte geschriften. " 207.
- § 17. Taal en stijl. " 215.

INLEIDING.

Heeft elk tijdperk der geschiedenis in 't algemeen, en der kerkgeschiedenis in 't bizonder, zijn eigenaardig gewicht, waardoor het de aandacht van den geschiedvorschcr overwaardig is — ook op de eerste eeuwen der Christelijke kerk rust ons oog steeds met de meeste belangstelling. Bovenal trekt de derde eeuw bij uitnemendheid onze aandacht, omdat zij ons het schouwspel aanbiedt van uitwendigen strijd, die tot zegepraal en van inwendige organisatie, die tot éénheid leidde.

Hoe langer zoo meer was de kerk van Christus reeds tot aanzien en macht gekomen. Wel woedden nog soms de heidenen tegen haar, en bleef de staat ten haren opzichte voortdurend een vijandig, of, op zijn best, onzijdig standpunt bewaren; wel bleven de edikten nog steeds van kracht, volgens welke de Christenen eene ongeoorloofde secte uitmaakten, zoodat eene enkele luim van den machtigen heerscher te

Rome dikwerf de gansche gemeente nog in beroering bracht — maar alles, wat door de heidenen tegen de Christelijke gemeente werd in het werk gesteld, was toch gebleken ijdel en zonder gevolg te zijn, daar de gansche macht van den keizer niet in staat was geweest, hare uitbreiding en verdere krachtsontwikkeling tegentehouden, veel min to beletten. Integendeel — trots al het woeden dier vijanden, was haar invloed steeds toegenomen, en naderde zij reeds met rasschen tred het tijdstip, dat zelfs een keizer zich bij haar zoude aansluiten en zich zoude buigen voor het kruis, om dat te huldigen als zijne banier.

Naar het inwendige had er evenzeer in den loop der tijden reeds eene groote ontwikkeling in de kerk van Christus plaats gevonden. Er was meer éénheid tot stand gekomen, zoowel in leer als in tucht. De verschillende gemeenten hadden zich langzamerhand aaneengesloten tot één groot geheel, en stonden voortdurend ook tot elkander in de nauwste betrekking, die zij onderhielden door middel van steeds heen- en wederreizende leeken of priesters. Men kon alzoo naar waarheid reeds zeggen, dat de gemeente van Christus ééne geestelijke broederschap uitmaakte, die overal hare vertakkingen had en, wat haar invloed betrof en macht, geenszins gering was te schatten, daar alle leden steeds aan denzelfden meester gehoorzaamden, en door denzelfden geest werden bestuurd en gedreven.

Ook nog andere oorzaken hadden intusschen medegewerkt tot den toenemenden bloei der kerk. Men had toch allengskens hare leden leeren achten, want, al waren deze

vroeger ook van de gruwelijkste en walgelijkste misdrijven beschuldigd en door velen, zooals door Lucianus, Celsus, Porphyrius en Hiérocles, op de schandelijkste wijze belasterd — de onwaarheid dier beschuldigingen was, na herhaald en gestreng onderzoek, telkens met meer kracht aan het licht gekomen, zoodat men eindelijk zelfs de overtuiging had gekregen, dat de levenswijze der Christenen, door strenge zedelijkheid en zucht tot orde, zich eerder gunstig, dan wel ongunstig, van die der heidenen onderscheidde, en dat de staat in hen zijne trouwste en gehoorzaamste burgers had, indien men hen slechts niet wilde dwingen, om te handelen in strijd met hunne leer. Vandaar, dat sommige keizers, als Heliogabalus en Septimius Severus, reeds hadden gepoogd, de grondstellingen der Christenen met de leer der afgoden te vereenigen; — maar dat anderen daarentegen, als Decius en Valerianus, uit al hunne macht tegen de Christenen gingen woeden, niet zoozeer, omdat zij deze haatten of verachtten, maar alleen, omdat zij hen vreesden, en helder voor ooggen zagen, dat de godsdienst van den staat, en daarmede, vreesden zij, ook de staat zelf, zou worden ondermijnd door de gemeente des Nazareners, die niet was te wederstaan. En te meer reden hadden zij voor die bezorgdheid, omdat ook om eene andere oorzaak nog langzamerhand zich bij het volk eene omkeering ten gunste der Christenen had geöpenbaard. Zoolang toch de menigte nog liefde en eerbied had gevoeld voor hare eigene goden, was de beschuldiging, dat de Christenen die goden smaadden en verachtten, steeds

voldoende geweest, om haar in woede te doen ontbranden; maar, toen, in den loop der tijden, die eerbied voor de volksgoden was verminderd en eindelijk zelfs ganschelijk verdwenen; toen de handen, die gedwongen waren geworden om wierook en offers te branden voor de beelden van eenen Tiberius, Nero en Caligula, nu ook niet meer genegen waren om aan andere beelden hulde te brengen — had de kreet der priesters, dat de Christenen godslasteraars waren, al spoedig ook weinig uitwerking meer en begon zelfs de beschuldiging, dat zij de goden minachtten, in het oog van alle weldenkenden hun eerder tot lof te zijn, dan tot blaam.

Zien wij dus de Christelijke kerk der derde eeuw gekomen tot een zekeren uit- en inwendigen bloci en welvaart, zoodat zij reeds tot eene geduchte macht in den staat was geworden — ook uit een ander oogpunt nog is die eeuw zeer merkwaardig. De scherpe afscheiding tusschen priesters en leeken, die in de eerste en tweede eeuw uit het Jodendom langzamerhand in het Christendom was begonnen overtegaan, kwam toch in de derde eeuw, vooral door den invloed en het gezag van Cyprianus, volledig tot stand, nadat zij reeds vroeger hare ijverige voorvechters had gevonden in Ignatius, Irenaeus en Tertullianus, zoodat, in het laatst dier eeuw, het hiërarchisch element in de kerk reeds zóó krachtig was geworden, dat aan de leeken bijna alle gezag in kerkelijke aangelegenheden was ontnomen. Trotsch verhief zich boven de gemeente de clerus, terwijl uit dezen wederom de bisschoppen zich het oppergezag begonnen aantematigen; ja, men begon zelfs reeds de sporen te

ontdekken van een, hoewel toen zich zelf bijna nog onbewust en ook nog door geene enkele andere gemeente erkend, streven van de bisschoppen van Rome, naar de opperheerschappij over de kerk, als opvolgers van den apostel Petrus en dragers van de ware overlevering.

In die eeuw nu, op kerkelijk gebied ook nog door meer andere groote mannen, als Dionysius, Clemens, Origenes, Firmilianus, Tertullianus, zóó uitstekend, leefde Cyprianus, bisschop van Carthago, de hoofdstad van Afrika proconsularis, dat bestond uit de drie provinciën Numidië, Mauritanië Tingintana en Mauritanië Caesariensis. Als bisschop der hoofdstad, maar vooral om zijne persoonlijke voortreffelijkheid, stond hij in het grootste aanzien, zoodat, ofschoon in dien tijd nog alle bisschoppen onder elkander gelijk werden geacht, en Cyprianus zelf van die gelijkheid een ijverig verdediger was, zijn invloed toch uitermate groot was, en hij met recht als hoofd der Noord-Afrikaansche kerk kon worden beschouwd. Van zijn leermeester Tertullianus de strenge montanistische denkbeelden — die, ofschoon op een concilie veroordeeld, toch in Afrika nog heerschende waren — hebbende overgenomen, was hij een ijverig verdediger van orde en tucht; voorstander van zedelijkheid en van het coelibaat; gostreng jegens de afvalligen; onbuigzaam jegens de kettters, en bezielde door het vurigst verlangen, om eene éénheid in de kerk tot stand te brengen, die gegrondvest zou zijn op de bisschoppelijke waardigheid, welke, als de handhaafster en draagster van de ware leer — zoowel geschrevene,

als ongeschrevene (traditie) — uit het apostelambt was te voorschijn getreden en door den Heer zelve was ingesteld.

Eene nadere beschouwing van het leven en de werken van dezen uitstekenden kerkvader en martelaar der derde eeuw, die, door zijne persoonlijkheid en zijne geschriften, zóó grooten invloed heeft uitgeoefend op de verdere ontwikkeling van het leerstuk der kerk, heb ik gemeend, dat dan ook niet als onbelangrijk mocht worden geacht; en, is het mij nu in de volgende bladen gelukt, Cyprianus, ook in verband met zijn tijd, meer van nabij te doen kennen en zijn eigenaardig streven helder in het licht te stellen — ik zal dan mijn arbeid niet als verloren beschouwen, maar mij voor mijn onderzoek ruimschoots beloond achten.

HOOFDSTUK I.

§ 1. CYPRIANUS VÓÓR ZIJNE BEKEERING.

Willen wij tot eene juiste kennis geraken van den persoon en het leven van Cyprianus, dan mag zelfs het geringste niet onopgemerkt door ons worden voorbijgegaan, maar moeten wij in de eerste plaats ons onderzoek wijden, aan wat ons bekend is aangaande zijne afkomst, den tijd en het oord zijner geboorte.

Ofschoon zijn geboortejaar niet met zekerheid kan worden aangegeven, is 't echter niet te betwijfelen, of dat jaar valt geheel in 't laatst der tweede, of, meer waarschijnlijk nog, in 't begin der derde eeuw. Zijn doop toch had plaats in 't jaar 246 n. Chr. ¹⁾ en daar nu van hem bekend is, dat hij dien onderging, toen hij reeds op gevorderden leeftijd was ²⁾, kan daaruit dus ook bij benadering de tijd worden berekend zijner geboorte.

Ook de plaats, waar hij geboren werd, is niet met juistheid bekend, ofschoon met het meeste recht de stad Carthago daar-

¹⁾ Zie Joa. Pearson, bisschop van Chester, „Annales Cyprianici”, pag. 66 in de uitgaaf van Cypr. geschriften, bewerkt door Joa. Fell, bisschop van Oxford. 1682.

²⁾ Sommige geschiedschrijvers geven een 45jarigen, en Gervaise, „La vie de St. Cyprien, docteur de l'église, évêque de Carthage et martyr”, Paris 1717, zelfs een nog hooger en leeftijd op.

voor mag worden gehouden. Prudentius noemt hem ten minste «een martelaar van zijne eigene vaderstad» ¹⁾, Hieronymus heet hem «een Afrikaan» en Cyprianus zelf zegt, over Carthago sprekende: «want waar zoude ik beter en met meer vreugde kunnen zijn, dan dáár, waar God heeft gewild, dat ik zou opgroeien en leeren gelooven?»

Oorspronkelijk schijnt hij alleen den naam te hebben gedragen van Thascius Cyprianus. Zelfs noemt hij later zich nog meermalen zóó ²⁾, en wordt ook zóó genoemd in het vonnis van den Romeinschen proconsul, waarbij hij ter dood is veroordeeld ³⁾. Den bijnaam Caecilius nam hij waarschijnlijk aan naar zekeren ouderling Caecilius, aan wien hij voor een groot deel zijne bekeering tot het Christendom had te danken, maar van wien overigens niets meer is bekend ⁴⁾. Zulke naamsveranderingen of bijvoegingen van namen waren voor het overige in die tijden zeer gewoon, en ook de H. Schrift geeft ons daarvan zóó tal van voorbeelden, dat wij er ons niet over verwonderen kunnen, dat ook Cyprianus later uit dankbaarheid en als blijvende herinnering aan zijn geliefden leermeester, dien destijds zoo gewonen regel volgde ⁵⁾.

1) *Ἐπι σφεραῶν* liber, hymn. 13: «est proprius patriae martyr.»

2) B. v. in 't opschrift van ep. 66: «Cyprianus, qui et Thascius, Florentio cui et Pupiano fratri.» Gervaise, l. l. pag. 5.

3) In passione Cypr. ex Vett. Codd. ed. Oxon. pag. 13, 15. «Thascium Cyprianum gladio animadverti placet.» In het edict, waarbij zijne goederen worden verbeurd verklaard, noemt men hem echter Caecilius. (Si quis tenet vel possidet de bonis Caecillii Cypriani seqq.)

4) Hieron. in Catal. Script. Eccles. «exinde suadente presbytero Caecilio, a quo et cognomen tum sortitus est, Christianus factus est (Cyprianus).» Zoo ook Pontius in «vita Cypriani.» Dat echter deze Caecilius dezelfde zou zijn, van wien ook Minucius Felix spreekt, is slechts eene hypothese en kan niet worden bewezen.

5) Wie denkt hier niet aan Jezus, die Christus werd bijgenaamd, aan Simon, genaamd Petrus, aan Mattheus, genaamd Levi, aan Saulus, genaamd Paulus, aan Simeon, genaamd Niger en zoovele anderen meer?

Zijne ouders waren heidenen, beschaafd, rijk en aanzienlijk; zij waren er dus op bedacht hunnen zoon eene uitstekende opvoeding te laten geven, die door hem ook zeer werd ten nutte gemaakt, en waardoor hij later in de kerk die uitstekende plaats heeft kunnen innemen en die persoon is kunnen worden, van wien Gregorius Nazianzenus getuigt, dat hij een naam bezat, eerst beroemd alleen te Carthago, maar later bij de geheele wereld ¹⁾. Vele waren zijne bezittingen en groote sommen kon hij wegschenken, toen later door ziekte en vervolging zijne vaderstad werd geteisterd, ja, men heeft hem zelfs den aanzienlijken rang van senator willen toekennen op grond zijner woorden aan Donatus: *„fascibus ille oblectatus et honoribus esse privatus et inglorius non potest. Hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, poenam putat esse, cum solus est”* ²⁾, ofschoon Cypriannus hier zóó onbepaald spreekt, dat men zijne woorden met hetzelfde recht kan toepassen op zoovele anderen, die door hun hoogmoed en aardschgezindheid er van werden teruggehouden om tot het Christendom toetreden. Groot was de roem zijner welsprekendheid en, was de betrekking van leeraar in de rhetorika eene zeer gewichtige in die dagen, zij werd toch door hem waargenomen en met eere vervuld ³⁾, want liefelijk en aangenaam was, zóó getuigt Lactantius, zijne wijze van spreken en schrijven, en bij beiden was hij steeds met den hoogsten ernst bezielde ⁴⁾. In geschiedenis en mythologie was

¹⁾ Orat. 18. *„Cyprianus magnum quondam Carthaginiensium, nunc autem totius orbis nomen, opibus conspicuus, potentia illustris, genere clarus seqq.*

²⁾ Ook Augustinus schijnt in die meening te deelen, als hij, over de kracht der Christelijke leer sprekende, met het oog op Cypriannus zegt Sermo 311, 7: *„mutati sunt piscatores, mutati sunt postea et plurimi senatores, mutatus est Cyprianus.”* Zóó ook Gregorius Nazianzenus en later Baronius en Jacq. Gervaisc, pag. 5, 9.

³⁾ Hieronym. in *„Catal. Script. Eccl.”* *„Cyprianus Afer primum gloriose Rhetoricam docuit.”*

⁴⁾ Lact. *„Instit. div.”* lib. V. Cap. I: *„Unus igitur praecepuus et clarus*

hij niet onervaren, daar beide wetenschappen hem stof en beelden moesten schenken voor zijne redeneeringen ¹⁾, maar geen spoor vinden wij bij hem er van, dat hij ook tijd en moeite zou hebben besteed aan de beoefening der rechtsgeleerde wetenschap of zou zijn doorgedrongen in de wijsgeerige stelsels zijner dagen, al worden ook somtijds de namen van Plato, van Socrates en van Zeno door hem genoemd ²⁾. Dat hij de Grieksche taal verstond mogen wij opmaken uit zijne woorden *Kata Joannem, Kata Mattheion*, in *basileion libro tertio* en meer dergelijke, ofschoon zulks ons ook geene verwondering kan baren, daar de kennis dier taal onmisbaar was voor een ieder, die de rhetorika onderwees.

Over zijn karakter is verschillend geoordeeld, waarom wij daarbij wat uitvoeriger moeten stilstaan. Verscheidene Katholieke geschiedschrijvers en zelfs reeds Augustinus vroeger, hebben van Cyprianus verklaard, dat hij vóór zijne bekeering een hoogst onzedelijken levenswandel had geleid en van een diep bedorven karakter was geweest. Gaan wij nu de zaak echter onpartijdig onderzoeken, dan komen wij tot een ander resultaat. Wel erkent Cyprianus zelf, dat hij vroeger zich aan vele misstappen had schuldig gemaakt ³⁾, maar geene

exstitit Cyprianus, quoniam et magnam sibi gloriam ex artis oratoriae professione quacsierat et admodum multa conscripsit in suo genere admiranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suavi et, quae sermonis maxima est virtus, aperto, ut discernere nequeas, utrumne ornatio in loquendo, an facillior in explicando, an promptior in persuadendo fuerit."

¹⁾ B. v. in zijn geschrift: *„de idolorum vanitate“*."

²⁾ *Ibidem* en in ep. 55. 't Is niet anders te verklaren, dan uit de zucht om den grooten bisschop en martelaar in alle opzichten uitstekend te doen zijn, dat sommige Kathol. geschiedschrijvers hem ook zoo uitgebreid mogelijke rechtsgeleerde kennis toeschrijven. Zie onder anderen Gervaise, pag. 7.

³⁾ In zijn geschrift aan Donatus *„de gratia Dei“*, pag. 3: *„nam ut ipse quam plurimis vitae prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exi me posse non crederem, sic vitiiis adhaerentibus obscundans eram et desperatione meliorum malis meis veluti jam propriis ac vernaculis favebam.“*

vrijheid hebben wij toch, om daarom zóó erg van hem te denken. Of zou de achting der gemeente, als werkelijk zijn gedrag zoo slecht ware geweest, hem zóó spoedig en in die mate zijn geschonken, dat men hem zelfs tot bisschop verkoos? Is met zulk eene voormalige bedorvenheid van karakter ook niet in strijd, wat Lactantius van hem getuigt, of wat Pontius, zijn diaken, van hem verklaart, als hij geene woorden genoeg weet te vinden om de geestkracht, de liefde, de zachtmoedigheid, het medelijden, de matigheid en de ingetogenheid van Cyprianus te prijzen? Geeft hij ons ook zelf in zijne geschriften niet menige aanwijzing, dat hij eerder was ernstig en edelmoedig, wel gestreng, maar steeds geneigd tot het goede, steeds met afkeer vervuld voor wat laag was en onedel? Hooren wij hem ten bewijze slechts spreken, als hij met het oog op de zwaardvechters in verontwaardiging uitroept: „Er wordt een strijd gegeven van zwaardvechters, opdat gruwzame oogcn zich zullen kunnen verlustigen bij het gezicht van bloed. Het lichaam wordt eerst als een zak met krachtige spijzen volgestopt en de forse leden worden eerst gemest tot een vetklomp, opdat de weldoorvoede met te meer lust den dood tegenga. De eene mensch wordt vermoord ten genoegen van den anderen en 't is eene behendigheid, 't is een gebruik, 't is eene kunst om iemand te doodcn; de misdaad wordt niet slechts geduld, hij wordt zelfs onderwezen. Kan er iets onmenschelijker, iets vreeselijker worden uitgedacht”¹⁾?

Maar hoe is men er dan toe gekomen om van het vroegere leven en karakter van Cyprianus zulk eene zwarte schilderij op te hangen? Tweccërlei redenen kunnen daarvoor worden opgegeven en wel vooreerst, dat men uit vromen zin de ergerlijkheid van zijn vroeger leven zeer heeft overdreven en al zijne gebreken tot misdaden gemaakt, om bij tegenstelling de

¹⁾ Ibidem pag. 5.

reinigende en heiligende kracht van den doop, waardoor hij zóó spoedig ten eenenmale is veranderd en van een groot zondaar tot een heilige is geworden, te levendiger te doen uitkomen, maar ten andere moeten wij het ook toeschrijven aan eene dwaling der latere geschiedschrijvers, die legende met historie hebben verward en den waren Cyprianus zonden en gebreken hebben toegeschreven, die op naam van een pseudo-Cyprianus moeten worden geboekt.

Reeds korten tijd toch na den dood van Cyprianus werd er door keizerin Eudoxia een gedicht vervaardigd in 3 boeken, waarin de bekeering bezongen werd van een zekeren Cyprianus van Antiochië, die, vroeger heiden en ter slechter naam en faam bekend, door de prediking van 't Evangelie was getroffen geworden, zich had bekeerd, aller achting zich had verworven, tot bisschop was verkozen, later was verbannen en eindelijk onthoofd, in 't kort, die in 't Oosten nagenoeg hetzelfde lot had ondergaan en dezelfde rol had gespeeld, als de werkelijke Cyprianus in Carthago. Die Antiocheensche Cyprianus had zich aan zware misdaden schuldig gemaakt, zelfs aan tooverij en duivelskunsdenarij, maar des te schooner was daarom de zegepraal door Christus op hem behaald. Zonder onderzoek hebben nu verscheidene latere schrijvers die legende voor waarheid aangenomen, maar al spoedig begon er verwarring te komen tusschen wat verhaald werd van den Carthaagschen en den Antiocheenschen bisschop en droeg men op den eersten over, wat van den laatsten was verhaald, te eerder, daar hun beider geschiedenis in vele opzichten dezelfde was ¹⁾. Die verwarring en vermenging was echter anderen wederom tot ergernis, daar zij het niet konden dulden, dat een heilige der kerk zich zou hebben afgegeven met tooverij en duivelskunsdenarij. Baro-

¹⁾ Gregorius Nazianzenus bovenal is in die verwarring en vermenging van historie met legende anderen voorgegaan en heeft velen, waaronder ook Prudentius, op het dwaalspoor gebracht. Greg. Naz. «Oratio in laudem S. Cypr.»

nus zette zich daarom het eerst neder tot een grondig onderzoek en kwam zoo spoedig tot de ontdekking, dat vele misdrijven, die aan den Carthaagschen Cyprianus werden toegeschreven, behoorden tot de geschiedenis van den Antiocheenschen, aan wiens werkelijk vroeger bestaan echter nog niet door hem werd getwijfeld ¹⁾. Doch ook hiertegen begonnen nu langzamerhand bezwaren te ontstaan, totdat eindelijk Fell en Pearson met voldoende zekerheid hebben aangetoond, hoe in de geschiedenis van den Cyprianus van Antiochië de overlevering haar werk heeft volbracht en van de heidensche jeugd van Cyprianus van Carthago, diens bekeering, doop, bisschoppelijke waardigheid en uitnemende voortreffelijkheid, eene oostersche legende heeft gemaakt ²⁾.

§ 2. CYPRIANUS ALS CHRISTEN TOT AAN ZIJNE VERKIEZING
TOT BISSCHOP.

Dat op een man van zulk een ernstig karakter en van zóó uitgebreide kennis de prediking van het Evangelie, zoodra hij daarmede in aanraking kwam, een diepen en blijvenden indruk moest maken, is licht nategaan. De bedriegerijen, die door de heidensche priesters werden gepleegd om het volk aan zijne goden getrouw te doen blijven, waren hem toch niet

¹⁾ Dat meerderen in dat gevoelen deelden, blijkt o. a. uit Joh. Matth. Schröck *„Christl. Kirchengesch.“* ed. 1781, Jacq. Gervais, *„la vie de St. Cyprien,“* Maranus, Tillamont en anderen.

²⁾ Met het oog daarop klaagt Fell. *„In de eerste eeuwen had men zulk eene groote vrijmoedigheid in het verzinnen van fabelen en was het zóó gemakkelijk, die te doen gelooven, dat ten gevolge daarvan de geschiedenis dier tijden met achterdocht moet worden nagegaan en niet alleen de wereld, maar zelfs ook de kerk van God alle reden heeft om zich te beklagen over die fabelachtige tijden.“* Zie over den pseudo-Cyprianus verder de in vele opzichten uitstekende monographie van Fr. Wilh. Rettberg: *„Thascius Caecilius Cyprianus, Bischof von Carthago, dargestellt nach seinem Leben und Wirken.“* Göttingen, 1831, pag. 25, 26.

verborgen en onmogelijk was het hem meer en meer geworden zijn vrede te vinden in een eeredienst, gelijk er toen bij de heidenen bestond en die zóó ijdel was en nietig, dat hij door alle weldenkenden en meer ontwikkelden werd bespot en geminacht. Niet meer bepaalde men er zich in die dagen toch bij om evenals voorheen den Olympus aan te roepen en te zweren bij de Goden, die dáár hunne woonplaats hadden, maar men was zelfs reeds gekomen tot formele menschenvereering en als godheden werden soms gehuldigd, die schandvlekken waren van het menschelijk geslacht. Van Rome was die onzinnigheid uitgegaan. Dáár hadden Tiberius en Nero hunne beelden, met bloemen omkranst en met de sieraden der goden omhangen, op de openbare pleinen tentoongesteld, en eischten zij van het volk, dat het aan die beelden goddelijke eer zoude bewijzen; dáár was zelfs Calligula zóó ver gegaan om te vorderen, dat voor zijn beeld aanhoudend wierook moest worden gebrand. Was 't dan wonder, dat bij zulk een schouwspel ieder, wien de godsdienst eene zaak was des harten, met verontwaardiging werd vervuld; dat spotters, als Lucianus, openlijk den draak er mede staken, maar anderen, meer ernstig van aard en begrijpende, dat men tegen zulk eene verguizing van het heiligste krachtige maatregelen moest in het werk stellen, het kwaad in zijn voortgang trachten te stuiten en mannen als Celsus, Porphyrius, Hiërocles, Plotinus, aan den godsdienst der vaderen een meer ernstigen en wijsgeerigen tint poogden te geven, door nieuwe ideën aan te brengen en op den ouden stam aldus jeugdige en frissche loten te enten (Neoplatonismus)? Maar kan 't dan ook bevreedden, dat bij zulk een stand van zaken, er velen werden gevonden, die meer en meer de aandacht begonnen te vestigen op de gemeente der Christenen en zoo tot de overtuiging kwamen, dat dezer geloof reiner was en verhevenner, meer aan de behoefte der ziel voldoening schenkend, dan al wat men daar buiten hoorde van de afgoden en hun

dienst? 't Is waar, wel werden de Christenen dikwijls nog zeer bespot en waren zij bij vele beschaafden in minachting, omdat het meerendeel van hen behoorde tot de onaanzienlijkste burgers, hetwelk Celsus deed zeggen dat wolkamers, schoenmakers en lederbereiders, de meest boersche en onbeschaafde menschen, de eerste verkondigers van het Evangelie waren en het in de eerste plaats predikten aan armen, slaven, vrouwen en kinderen ¹⁾. Wel gingen er nog vele lasterlijke geruchten aangaande hen rond en beschuldigde men hen van walgelijke misdaden (concupitus Oedipodei), van 'tslachten en cten van menschevleesch (epulae Thyestae) en van de aanbidding van een ezelskop (Deus onchoëtes) ²⁾. Wel was de haat der menigte tegen hen nog zóó groot, dat alle volksrampen, oorlog, pest, hongersnood werden beschouwd als door den toorn der Goden veroorzaakt om den wille van het ongeloof der Christenen, en was het zelfs tot een spreekwoord geworden, dat men, als het niet regende, daarvan den Christenen de schuld moest geven ³⁾. Wel zag men nog dikwerf met dezelfde minachting op hen neder als Tacitus, die hen zelfs noemt de afschuw van het menschelijk geslacht (odium generis humani), van hen verklaart, dat zij gehaat zijn om hunne wandaden (invisi per flagitia), en hunne leer beschrijft met de woorden: „Judaeorum mos absurdus sordidusque.” — gelijk ook Plinius de jongere, schoon zijns ondanks genoodzaakt om toch dikwijls hen ook te prijzen, van 't geloof der Christenen zegt, dat het is „per- tinacia en inflexibilis obstinatio, superstitio prava et incom- moda” ⁴⁾ — maar reeds waren velen toch tot beter inzicht

¹⁾ Origenes contra Cels. lib. III, 55.

²⁾ Zie W. Moll in zijn uitstekend werk: „geschiedenis van het kerkelijk leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen”, 2e druk, dl. I. pag. 33.

³⁾ Non pluit Deus, duc ad Christianos.

⁴⁾ Zie daarover ook Neander: „Kirchengesch.” en A. G. Bruinses, „tafe- reelen uit de geschiedenis van de stichting en vestiging der Christ. kerk”, Groningen 1849.

gekomen van den oorsprong, het wezen, het doel en de vruchten van Jezus leer. Of had de jeugdige gemeente, hoe aanhoudend en met bitterheid aangevallen, toch ook hare uitnemende verdedigers niet gevonden in mannen als Justinus, Hermias, Theophylus, Origenes, Tatianus, Athenagoras, Tertullianus vooral, en was hare krachtigste verdediging niet gelegen in de onderlinge liefde, de vroomheid en den onberispelijken wandel harer leden? Had niet reeds een christelijk schrijver der tweede eeuw het leven zijner geloofsgenooten aldus beschreven: „De Christenen scheiden zich noch door woonplaats, noch door spraak, noch door bijzondere gebruiken van de overige menschen af. Zij bewonen nergens afzonderlijke steden, zij gebruiken geene verschillende taal, zij hebben geene vreemde levenswijze. Zij bewonen de steden van Grieken en barbaren, naar ieders lot dat medebrengt! En terwijl zij de zeden des lands in kleeding, spijs en de geheele uitwendige levenswijze volgen, onderscheiden zij zich toch door hun wandel, die bij allen bevreemding en verbazing verwekt. Zij gehoorzamen de wetten en leven zóó, dat zij geene wetten noodig hebben” ¹⁾. Kon men dan onverschillig blijven voor eene leer, die aldus hare belijders deed leven in onderlinge liefde en vrede, hen boven anderen deed uitsteken door vroomheid en reinheid van wandel; eene leer, die zelfs kracht gaf om standvastig te blijven te midden van de gruwzaamste vervolgingen en den marteldood tegentegaan met een glans van blijde verwachting in het oog en een woord van vergeving op de lippen ²⁾? Had niet reeds Justinus dat getoond en was de naam van Polycarpus nog niet in aller mond, beide geloofshelden, die voor hunne overtuiging met blijdschap den dood hadden ontvangen?

Aangetrokken door eene wijze van godsvereering, die zoo alle uitwendige praal zich ontzegde, maar roerde door heiligen

¹⁾ „Epist. ad Diogenet”, in opp. Just. pag. 496 seqq.

²⁾ Tertull. „Apolog.” Cap. 39.

eenvoud, begon nu ook Cyprianus meer van nabij de Christengemeente gadeslaan, die te Carthago bestond, waarschijnlijk vroeger gesticht van uit Rome ¹⁾, maar nu reeds zóó talrijk, dat hij er later een uitgebreiden clerus vond en dat Tertulianus reeds had kunnen spreken van eene hevige vervolging der Christenen, die er onder den stadhouder Scapula had plaats gehad ²⁾, en er trotsch op had kunnen zijn, dat de heidenen genoodzaakt waren te klagen, dat het Christendom in de stad en op het platteland, onder alle standen zoozeer toenam ³⁾. Wat hij nu na nauwkeuriger kennismaking met de Christelijke leer en het leven harer belijders, vooral door toedoen van den presbyter Caecilius, dienaangaande vernam, deed hem weldra tot een vast besluit komen en daarin nog versterkt door eene leerrede, die hij toevallig hoorde over Jona's woorden tot Ninivé ⁴⁾, zwoer hij zijne vroegere dwalingen af, liet zich doopen en ging over tot de gemeente van dien Jezus, bij en door wien hij hoopte te zullen vinden, wat hij elders te vergeefs had gezocht, waarheid en vrede en rust.

Met hart en ziel legde hij zich nu ook aanstonds er op toe om in de verborgenheden der Christelijke leer te worden ingewijd en ijverig werd daarom door hem de II. Schrift gelezen en herlezen ⁵⁾. Zijne tuinen en verdere bezittingen wer-

¹⁾ De gemeente te Carthago was van oude dagteekening, daar wij haar in de tweede eeuw onder bisschop Agrippinus reeds zeer goed gevestigd vinden. (Cypr. ep. 71, 73). In het laatst dier eeuw werd hier reeds een concilie gehouden, waaraan verscheidene Noord-Afrikaansche bisschoppen (*καρχαγονοικου*) deelnamen.

²⁾ „Apolog.” Cap. 4.

³⁾ Ibidem cap. 2.: „obsessam vociferantur civitatem in agris, in castellis, in insulis Christianos, omnem sexum, actatam, conditionem et jam dignitatem transgredi ad hoc nomen.”

⁴⁾ Hieron. „Comment. in Jon.” cap. 5.

⁵⁾ Baronius wil zelfs weten, dat Cyprianus reeds als heiden de II. Schrift der Christenen zou hebben onderzocht, ofschoon de bewijzen daarvoor ontbroken. Met hem stemmen echter overeen, of hem zijn in die meening gevolgd, de onbekende schrijver (le Clerq?) van „*la vie de St. Cyprien*”

den door hem te gelde gemaakt en de opbrengst daarvan aan de armen uitgedeeld ¹⁾; zijne geheele levenswijze werd naar de eischen van het Christendom veranderd en van alle pracht en grootheid door hem afstand gedaan. Wat Paulus eens van zich had getuigd, kon dus nu ook door Cyprianus dezen worden nagezegd, dat voortaan door hem als verlies zou worden beschouwd, wat hij vroeger gewin had gerekend, en dat hij toen in een tijdperk had verkeerd, waarin hij deed, wat hij niet wilde, en wat hij wilde, niet deed. In eenvoudige en schoone taal schildert hij aan Donatus, welke algeheele omkeering er bij hem had plaats gevonden. Vóór dat hij gedoopt was, zegt hij, ging hij gebogen onder het gewicht zijner zonden, kon deze aarde hem geen vrede schenken, en wist hij niet, wáár hij zou vinden wat waarheid is. Eindelijk echter wees Jezus hem daartoe den weg, werd door den doop het onreine van zijn vroeger leven afgewasschen en hij door 't ontvangen van den geest, die uit den hemel is, in een nieuwen mensch herschapen; werd op eene verwonderlijke wijze hem tot zekerheid, wat vroeger nog altijd door hem was betwijfeld geworden, namelijk de mogelijkheid eener volkomene bekeering; werd het verborgene hem helder, het duistere licht en kon hij volbrengen, waartoe hij zich vroeger niet in staat had geacht en wat hij altijd als te moeielijk had beschouwd, ja als voor hem onmogelijk ²⁾. Niet voor zich zelve echter alleen bewaarde hij het heil, dat hij gevonden had, maar ook al zijne vroegere geloofsge-

in de „bibliothèque universelle et historique de l'an 1689" tom. 12, Jacq. Gervaise en J. Clariſſe, „3 voorlezingen over Cyprianus, in „de Fakkel", bijdragen tot de kennis van het ware, schoone en goede, verzameld door J. P. Sprenger van Eijk", deel 6, 7, 9, jaargang 1830, 31 en 33.

¹⁾ Zóó verhaalt Pontius. Later vinden wij Cyprianus echter weder in het bezit van uitgestrekte tuinen en kan hij over groote geldsommen beschikken. Waarschijnlijk is hem dus het geschonkene, of ten minste een deel daarvan, teruggegeven, óf heeft Pontius zijn verhaal wat sterk gekleurd.

²⁾ „De gratia Dei" pag. 3.

nooten poogde hij nu daarin te doen deelen. In den reeds meermalen genoemden brief of liever verhandeling aan Donatus, „de gratia Dei” ¹⁾, geeft hij toch breedvoerig de redenen op, waarom hij de Christelijke leer had aangenomen, levert van de hooge voortreffelijkheid dier leer, boven het geloof der heidenen, eene welsprekende beschrijving, en wekt dan allen op om hem natevolgen, daar hij de reinigende kracht van het Evangelie aan zich zelve had ondervonden, terwijl hij vervolgens op deze apologetische verhandeling spoedig nog eene tweede liet volgen „over de nietigheid der afgoden” (de idolorum vanitate), waarin hij het Christendom aanbeval om de *waarheid* van zijn leer. Op het voetspoor van Minucius Felix in diens „Octavius” en van Tertullianus in diens „Apologeticus adversus gentes,” ja, dikwerf met overneming van gansche gedachten daaruit, letterlijk afgeschreven, wijst hij eerst op het nietige der afgoden en ontkent hun bestaan, toont vervolgens aan, dat er maar één God is, (welke bewijsvoering hoofdzakelijk van Minucius Felix is overgenomen), en maakt dan opmerkzaam op de gezindheid van dien God, hoe Hij uit liefde zijn Eengeboren Zoon zond op aarde, welk gedeelte echter bijna woordelijk aan Tertullianus is ontleend ²⁾. Een derde apologetisch geschrift uit den eersten tijd na zijne bekeering zijn nog zijne „testimonia adversus Iudaeos,” waarin hij nu tegenover de Joden, gelijk straks tegenover de heidenen, met vloed van woorden en tal van bijbelteksten het Christendom verdedigt en aanbeveelt. Het geschrift bestaat uit drie boeken. In het eerste toont hij aan, dat de Joden, na van den beginne door God te zijn uitverkoren, door eigene schuld Diens genade hebben verloren, die toen op de Chris-

¹⁾ Deze Donatus wordt door sommigen als een fictief persoon beschouwd, omdat later nooit meer melding van hem wordt gemaakt. Niets strijdt echter tegen de meening, dat hij in waarheid een vriend van Cyprianus is geweest en even als deze eerst sedert kort tot het Christendom overgegaan.

²⁾ Vgl. daarover Rettberg, pag. 218 sequ.

tenen is overgaan; het tweede bevat eene christologie, terwijl het derde, dat met eene eigene voorrede is voorzien en daarom later door Cyprianus aan zijn geschrift schijnt toegevoegd, eene uiteenzetting der Christelijke zedeleer behelst. Om zijn bizonderen inhoud is er wel eens aan getwijfeld, of dit deel werkelijk van de hand van Cyprianus zou zijn, doch er zijn tegen de echtheid geene geldige argumenten aantevoeren. Eerder mag men aannemen, dat het oorspronkelijk plan slechts was om de beide eerste boeken te leveren, maar dat Cyprianus op de bede van zekeren Quirinus, aan wien zijn schrijven hoofdzakelijk is gericht, later nog het derde boek er aan heeft toegevoegd ¹⁾.

Weldra trof hem echter een smartelijk verlies. Zijn leermeester Caecilius, aan wien hij innig gehecht was en met wien hij op den meest vriendschappelijken voet verkeerde, werd hem door den dood ontnomen. Groot was daarover zijne droefheid en met bereidwilligheid nam hij als laatste vriendschapsbewijs de maatschappelijke taak op zich, om als voogd en beschermer op te treden van de weduwe en kinderen van den gestorvene ²⁾. Nu was echter op een vroeger Concilie besloten, dat geen geestelijke of ouderling bij testament tot voogd of beschermer mocht worden benoemd ³⁾ en, indien een stervende zulks toch deed, dat er dan voor dezen na zijn dood niet mocht worden geofferd ⁴⁾. Cyprianus kende dat

¹⁾ Zóó ook Hieron. „advers. Pelag.” 1: 4. August. „ad Bonif.” 4 Cap. 10. Fulgentius „contra Fab.” Cap. XI.

²⁾ Baronius, annal. 250 § 10, en in navolging van dezen meer anderen, hebben dit verhaal van Pontius verkeerd opgenomen en er uit gelezen, dat Cyprianus zelf vrouw en kinderen zou hebben gehad, iets, dat echter geheel in strijd is met al de overige berichten, die wij aangaande hem bezitten.

³⁾ Om de romeinsche wet te ontduiken, die streng verbood, dat iemand zich aan de hem opgedragene voogdijschap onttrok.

⁴⁾ Ep. 1: „ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium

besluit, want korten tijd daarna spreekt hij er over en zegt (ep. 1), dat het hem zeer leed deed gehoord te hebben, dat zekere Geminius Victor, wonende te Furna, eene stad in Zeugitanië, stervende den presbyter Geminius Faustinus tot voorgd had benoemd en dat deze zich zulks had laten welgevallen, iets, dat bepaaldelijk streed tegen het besluit van

pro dormitione ejus celebraretur." Om deze woorden te verstaan, diene men te weten, dat vele leden der gemeente gewoon waren, om, voordat zij het avondmaal vierden, aan de priesters brooden (later ook andere gaven) aan te bieden (oblationes), die men dan op den avondmaalsdich of op het altaar plaatste en waarvan men zooveel afaam, als noodig was voor de plechtigheid, terwijl het overblijvende een eigendom was der geestelijkheid. Daarna werd er door den priester een gebed gedaan, waarin de namen van hen, die oblationes hadden gebracht, uitdrukkelijk werden genoemd, terwijl men vervolgens tot de plechtigheid zelve overging. Niet alleen echter, dat de levenden voor zich zelve zulke oblationes brachten, maar op den sterf dag hunner dooden brachten zij ook nog voor deze eene gift, opdat ook hun naam nogmaals in 't gebed zou worden ingesloten. Dit heette dan *offerre pro aliquo* of *sacrificium pro aliquo celebrari*. Als het concilie dus verbood, om voor een afgestorvene oblationes te brengen, dan beteekende zulks eenvoudig, dat een zoodanige om zijne overtreding niet meer gerekend werd tot de chr. gemeente te behooren of te hebben behoord. Van waar echter dat gebruik, om voor de dooden te offeren, is ontstaan, kan niet met zekerheid worden aangegeven. Sommige katholieke geschiedschrijvers beweren, dat het gedaan werd, om de zielen dier afgestorvenen te eerder uit het vagevuur te verlossen, maar daarmede is in strijd, dat de leer van 't vagevuur niet tot die eerste tijden behoort en men ook oblationes bracht voor de martelaars, die toch geacht werden aanstonds in den hemel te zijn opgenomen. Anderen hebben in die oblationes een schoon zinnebeeld willen zien der onsterfelijkheid, daar men zich de dooden als levenden voorstelde. 't Moest waarschijnlijk is echter, dat het eenvoudig een heidensch gebruik is geweest, dat, gelijk zoovele andere, langzamerhand in de Christelijke kerk is overgenomen en daar gevolgd, zonder dat men later meer wist, hoe het was ontstaan en waartoe het diende. De heidenen, weten wij toch, waren gewoon ieder jaar op den sterf dag hunner dooden aan de schimmen (manes) van deze te offeren, om hen, die na hun dood godheden waren geworden, gunstig voor zich te stemmen. Zóó ook Moll „Kerkelijk leven” 2 dl. pag. 386.

genoemd Concilie; maar als wij hem nu zóó hooren spreken, dan is ons zulks tevens een bewijs, dat Caecilius gestorven moet zijn, vóór dat Cyprianus nog presbyter was, daar deze anders zelf tegen de wet zoude hebben gezondigd — gestorven dus in het najaar van 246 of hoogstens in 't begin van 247, het jaar, waarin de presbyteriale waardigheid aan Cyprianus werd opgedragen en aldus een zijner innigste wenschen werd vervuld.

Nog slechts korten tijd was Cyprianus intusschen als presbyter in de gemeente werkzaam geweest, of Donatus, de bisschop, kwam te sterven. ¹⁾ Naar de gewoonte dier dagen (Ep. 68) zou de clerus weldra met de naburige bisschoppen bijeenkomen om een opvolger voor hem te benoemen en die keuze dan door de gemeente te laten bekrachtigen, maar deze wachtte daarop ditmaal niet. Reeds geruimen tijd toch was aller blik op Cyprianus gevestigd en had hij zich in de gemeente zeer vele vrienden verworven. Trotsch er op, dat een aanzienlijk en rijk inwoner der stad openlijk de dienst der afgoden had verlaten; in bewondering gebracht door de mildheid, waarmede hij zijne bezittingen onder de armen had rondgedeeld en door de vroomheid, die hij na zijne bekering openbaarde, stond dan ook nauwelijks de bisschopszetel van Carthago open, of met algemeene stemmen werd Cyprianus door het volk tot die waardigheid verkozen ²⁾. Ontsteld over de eer, die men hem bewees, waardoor hij zoo op eens tot hoofd der Noord-Afrikaansche kerk werd aangesteld ³⁾ en hem eene

¹⁾ Niet Aprippinus, zooals men wel eens uit een verkeerd opgevat woord van Augustinus heeft beweerd. Aug. „Contra Donat. de Baptism.” lib. 3 cap. 12. Deze spreekt wel van Agrippinus als voorganger (praedecessor) van Cyprianus, maar stelt toch tusschen beiden een groot tijdsverloop. Zoo ook Rettberg. pag. 41, A. Kayser, „Cyprien, ou l'autonomie de l'épiscopat” in de „Révue Théol. et Philos. chrétienne.” Tom. 15. a^o. 1857 en J. Clarisse, „de Fakkel”, 6c jaargang pag. 94.

²⁾ Ep. 55, 7; 67, 5; 43, 1.

³⁾ Als metropolitaan, bisschop der hoofdstad. Over de buitengemeenten, die van uit eene stad werden gesticht, werd eerst een presbyter uit die

waardigheid werd opgedragen, waartegen hij altijd hoog had opgezien en die in zijn oog heilig en verheven was, weigerde Cyprianus eerst en betuigde, dat hij zich voor zulk eene gewichtige betrekking niet berekend gevoelde, daar er toch velen waren, die op die eer oneindig meer aanspraak hadden; ja, toen het volk niet ophield hem te smeeken, bleef hij zelfs nog volharden in zijne bezwaren en verwijderde zich heimelijk uit de stad. Te vergeefs was echter zijn verzet, vruchteloos zijn weigeren. Eene onafzienbare menigte zocht hem op in zijne schuilplaats en verdrong zich om zijne woning, en niet eerder liet men af met bidden en smeeken, voordat hij in het openbaar had verklaard, dat hij zich zou voegen naar den wil der gemeente en de bisschoppelijke waardigheid aanvaardden.

§ 3. BISSCHOP, CLERUS EN GEMEENTE IN HUNNE
VERHOUDING TOT ELKANDER.

Welke was intusschen ten dien tijde de toestand der gemeenten, wat betreft haar bestuur, en welke de verhouding der geestelijken onderling en tot de gemeente? Het zal mis-

stad tot hoofd aangesteld. Werden zulke gemeenten echter grooter, dan kezen zij zich zelve een bisschop, (*ἐπίσκοπος*). Deze hadden dan onder elkander en met alle andere bisschoppen gelijke rechten, maar hun aanzien was toch minder, dan dat der stadsbisschoppen, die weêr een hooger aanzien toekenden aan den bisschop der hoofdstad, waar de proconsul zetelde, en waar zij ook gewoon waren met elkander te vergaderen. Zulk eene hoofdstad was Carthago. Dat de bisschoppen echter werkelijk onder elkander allen gelijk waren en slechts bij hen verschil bestond in aanzien, geenszins in rechten, blijkt uit tal van bewijzen en werd later ook herhaaldelijk door Cyprianus zelve nog erkend. Zoo wordt ons in ep. 59 nog medegedeeld, dat er eene vergadering van Afrikaansche bisschoppen was gehouden, waarop belangrijke besluiten werden genomen, zonder dat Cyprianus tegenwoordig was, of zijne goedkeuring werd gevraagd.

schien niet onbelangrijk zijn, hier met een enkel woord daarover te spreken.

De apostelen, zoodra zij eene nieuwe gemeente hadden gesticht, waren gewoon aanstonds voor hare inwendige regeling zorgtedragen door het aanstellen van ouderlingen, presbyters, vanwaar door samentrekking ons woord „priester” ¹⁾. Die presbyters werden echter ook wel opzieners, *ἐπίσκοποι*, genoemd, en zoo vinden wij meermalen melding gemaakt van gemeenten, waarover meerdere *ἐπίσκοποι* waren gesteld ²⁾. Dat oorspronkelijk werkelijk de ambten van onderling en opziener (presbyteriaat en episcopaat) dezelfde waren, blijkt ons ook uit sommige plaatsen van het N. T., alsmede uit den brief van Clemens Romanus aan de Korinthiërs, waarin de bestuurders der gemeente nu eens *πρεσβύτεροι*, en dan weêr *ἐπίσκοποι* worden genoemd; blijkt ons verder daaruit, dat, als 't hoogste en 't naaste aan het apostelambt, gewoonlijk het presbyteriaat wordt aangewezen, en 't gemeentbeambt in 't algemeen wordt verdeeld in *πρεσβυτέριον* en *διakονία*, (Philipp. 1: 1. Clem. Rom. ad Corinth. 42), terwijl ook nog de apostelen zelve zich *συμπρεσβύτεροι* heeten ³⁾.

¹⁾ Vergelijk Handel. XIV : 23. Titus 1 : 5.

²⁾ Dit wordt ook door verschillende katholieke geschiedschrijvers toegestemd. Zie daarover Gieseler, „Kirchengeschichte” en Rothe, „Anfänge der Chr. Kirche und ihre Verfassung.”

³⁾ Tegenover zoovele getuigenissen is de bewering der Katholieke en ook van sommige Anglikaansche godgeleerden, dat de *ἐπίσκοποι* reeds van den aanvang af boven de *πρεσβύτεροι* in rang zouden zijn verheven geweest, niet anders te verklaren, dan uit onkunde of partijzucht, en heeft zij even weinig kracht, als de uitvlucht van anderen, die, om geschiedenis en partijbelang met elkander in overeenstemming te brengen, toegeven, dat wel in sommige gemeenten meerdere *ἐπίσκοποι* geweest zijn met gelijkheid van titel, maar inderdaad met verschil van ambt. Hieronymus en Augustinus spreken nog van eene vroegere volkomene gelijkheid en zelfs later nog paus Urbanus II a°. 1091. Het concilie van Trente achtte zich het eerst geroepen, die historische waarheid als ketterij te veroordeelen. Hier te lande heeft de hoogl. Kist in zijn Archief en elders hebben

Aan de presbyters was in den eersten tijd weinig gezag; zij waren minder om te bevelen, dan wel om te raden en te leiden, te zorgen voor de geregelde samenkomsten der gemeente, deze, waar zulks noodig was, te vertegenwoordigen en zooveel mogelijk de eendracht te bewaren. De christenen hadden immers ook geene priesters meer noodig; zij hadden alleen behoefte aan leidlieden, want zelve waren zij nu priesters geworden, en door Jezus was de muur der afscheiding omverworpen, die tot hertoe tusschen den Schepper en het scepel geacht werd te bestaan. Die in Christus den eenigen hoogepricster en middelaar Gods en der menschen erkennen, hadden nu den vrijen en onbelemmerden toegang tot den troon der genade, en waren voor God alle aan elkander gelijk, kinderen van éénen vader, broeders van denzelfden Heer, leden van één lichaam, geroepenen, met één woord, tot gelijke voorrechten en verplichtingen, om door liefde en heiligheid elk voor zich priesters te zijn des Allerhoogsten ¹⁾. Hoe was dan ook met zulk eene leer de instelling eener priesterlijke macht bestaanbaar, en, waar allen aan den dienst van éénen God hunne krachten moesten wijden, door den bijstand van éénen Geest moesten werken, hoe zou daar aan een onderscheid hobben kunnen worden gedacht tusschen geestelijke en niet-geestelijke, wereldlijke en niet-wereldlijke leden der gemeente?

Als onderlingen, die τῆν τῆς ἐκκλησίας κοινότητα hadden, treffen wij in de vroegste gemeenten gewoonlijk de hoofden aan van die huisgezinnen, welke het eerst zich tot het Christendom hadden bekeerd, daarom als middenpunt der gemeente werden beschouwd en zeer in aanzien stonden. Het zijn die huisgezinnen, welke in de apostolische geschriften

Ritschl en Guericke, de laatste in zijn „Lehrb. der Chr. Kirchl. Archaeol.,” genoegzaam het latere ontstaan en de langzame ontwikkeling van het episcopaat aangetoond.

¹⁾ 1 Petr. II : 5—9. Openb. I : 6; V : 10.

meermalen ἀπαρχαὶ worden genoemd ¹⁾, en waarvan ook Clemens Romanus spreekt, als hij in zijn eersten brief aan de Korinthiërs zegt, dat de apostelen, waar zij het Evangelie verkondigden, hunne ἀπαρχὰς aanstelden εἰς ἐπισκόπους καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεῦειν. In den aanvang werd het ambt der presbyters ook nog wel eens διακονία geheeten, b. v. 1 Kor. XVI: 15, waar Paulus het huis van Stephanas, den ἀπαρχῆν van Achaje, roemt, omdat de leden van dat huisgezin de διακονίαν over de christenen hadden op zich genomen ²⁾, maar later werd dit toch eene afzonderlijke betrekking, zoodat de διακονίαν, schoon eerst ook nog omvatende het werk der prediking en der onderwijzing, eerlang alleen zich bepaalde bij het stoffelijk deel der gemeentezorg, armverzorging en armverpleging.

Namen ouderlingen en diakenen in den eersten tijd alzoo hun dienstwerk op zich als eene persoonlijke en vrijwillige genadegave, waarbij zij de gemeente bestuurden, zonder zich eenige bijzondere voorrechten of meerder gezag aantematigen, daarin kwam echter spoedig verandering. Hun ambt werd weldra een vaste post, waartoe men op voordracht der aanzienlijken of notablen, ἐλλόγιμοι ἄνδρες, door de gemeente voor zijn leven werd benoemd, terwijl vermeerdering van werkzaamheden, ontstaan door de steeds grootere uitbreiding der gemeenten, ook spoedig de noodzakelijkheid deed geboren worden om gemeentelijke betrekkingen in het leven te roepen van minderen rang, dan het presbyteriaat of diakonaat. Daardoor ontstond dus langzamerhand in de gemeenten, vooral ook naar het voorbeeld der Mozaïsche wetgeving, een aristokratische regeringsvorm, eene priesterschap, die den naam aannam of

¹⁾ Rom. XVI: 25. 1 Korinth. XVI: 15.

²⁾ Διακονία wordt zelfs wel eens gebruikt voor het apostelambt, Handel. I: 17, 25; XX: 24; XXI: 19, terwijl Eusebius nog spreekt van eene διακονία τῆς ἐπισκοπῆς.

verkeeg van clerus (*κλήρος*, ordo) ¹⁾, verdeeld was in ordines majores — bisschop, ouderlingen en diakenen — en minores — lectores, die de H. Schrift voorlazen en de handschriften bewaarden; acolythi, die den bisschop ter zijde stonden bij zijne werkzaamheden; exorcistae, die de gebeden uitspraken voor hen, welke men met booze geesten bezeten waande, en verder subdiaconi, cantores en ostiarii of janitores — en zich hoog verheven achtte boven de gewone leden der gemeente ²⁾.

Onder elkander waren de leden van den clerus zeer na-

¹⁾ *Κλήρος* beteekent oorspronkelijk rij, rang, ook wel lot, erfdeel, en wordt bepaaldelijk van een hooger stand gebezigd, hoewel het in zeer verschillende beteekenissen voorkomt. *Zóó* spreekt Eusebius van den *κλήρος τῶν μαρτύρων*, en gewaagt Clemens Alexandrinus van *ἄγγελου τὸν ἄνω κλήρον κλητόν*, in onderscheiding van de *ἄλλοι ἄγγελοι*. Irenaeus gebruikt het woord *κλήρος* in den zin van rang of volgorde, waar hij van Eleutherus zegt, dat deze, als twaalfde na de apostelen, *τὸν τῆς ἐπισκοπῆς κλήρον* had, of als hij van Hyginus getuigt, dat deze is *ἐννατον κλήρον τῆς ἐπισκοπικῆς διαδόχης ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἔχων*. Cff. Handel. I: 17. In de *Constitutiones apostolicae VIII*, 5 wordt *κλήρος* gebezigd voor bediening, als aan de bisschoppen de macht wordt verleend *διδόναι κλήρους*, ja, soms wordt zelfs eene gcheele gemeente er door aangeduid, b. v. waar Ignatius in zijn brief aan de Epheziërs wenscht, dat hij moge bevonden worden *ἐν κλήρῳ Ἐφεσίων χριστιανῶν*, omdat deze gemeente bekend was door hare getrouwheid aan de apostolische overlevering. Waarschijnlijk is het dus, dat de naam van *κλήρος* óf door de gemeente aan hare voorgangers is gegeven, als een bewijs hoe hoog zij hen schatte, óf dat deze zelve uit hoogmoed zich dien naam hebben aangematigd, om er mede te kennen te geven, dat zij verheven waren boven de andere leden der gemeente en zich beschouwden als het erfdeel Gods, gelijk vroeger de stam van Levi was geweest. Ongegrond is in allen gevalle de bewering van Augustinus, dat de geestelijkheid den naam van clerus zou hebben verkregen, omdat zij vroeger bij het lot (*κλήρον*) werd verkozen, daar van zulk eene wijze van verkiezen ons slechts één voorbeeld is bekend. Vergelijk F. Chr. Baur, „het Christendom en de Christelijke kerk der drie eerste eeuwen” pag. 298 seqq. en Albert Ritschl, „het ontstaan der Oud-Katholieke kerk” p. 356 seqq.

²⁾ *Laici* (leek) van *λαός*, volk. Clemens Romanus zegt dat een *λαϊκός ἀνθρώπος* is een zoodanige, die noch *ἐρχιερεὺς* is, noch *ιερεὺς*, noch Leviet.

ijverig. Wel was het noodzakelijk, dat één uit hun midden optrad als voorzitter van hunne vergaderingen, en als zoodanig werd dan gewoonlijk verkozen de meest voortreffelijke onder hen, of die als confessor (belijder) bewijs had gegeven van de kracht van zijn geloof ¹⁾, maar die *ἐπίσκοποι*, gelijk zij bij uitnemendheid werden genoemd, waren dan toch niets meer, dan *primi inter pares*, bezaten hoegenaamd geene meerdere macht, dan de overigen en waren slechts voorzitters van de vergaderingen en uitvoerders van hare besluiten ²⁾. Met wantrouwen zag men het derhalve aan, dat die *ἐπίσκοποι* of bisschoppen bij de gemeente steeds meer in aanzien kwamen en langzamerhand zich poogden te ontworstelen aan het gezag, dat de overige clerus nog over hen uitoefende. Er begon nu een voortdurende strijd tusschen beiden te ontstaan en lang werd er om gekampt, of in de kerk de aristokratisch presbyteriale, dan wel de episcopale regeeringsvorm zou heerschende zijn. Vooral in de tweede eeuw was die twistappel overal opgeworpen, ofschoon toen reeds hier en daar toch de eerste beginselen werden bespeurd van de aanstaande zegepraal der episcopale macht ³⁾, en mannen als Ignatius, Origenes en Irenaeus het bisschoppelijk aanzien hoe langs zoo hooger

1) Neander, „Gesch. der Christl. Religion und Kirche,” Giessler, „Lehrbuch der Kirchengesch.,” Baur, „3 erste Jahrh.,” J. A. Streso, „over den vroegeren staat van 't Christendom,” Arnhem 1829, Gabler, „de episcopis primae ecclesiae Christianae eorumque origine,” Jena 1805, N. C. Kist, „verhandeling over den oorsprong van 't bisschoppelijk gezag,” geplaatst in „'t archief voor kerkel. geschiedenis” door N. C. Kist en H. J. Roijaards, Tom II afd. I, pag. 59 seqq. Leiden 1830.

2) Hieronymus in: Comment. in ep. ad Titum” I : 7 verklaart, dat de latere verheffing der bisschoppen boven de presbyters veeleer eene vrucht was der tijden, dan wel eene instelling van den Heer.

3) Polycarpus geeft ons ten minste reeds den indruk, dat hij zich boven den clerus verheven achtte, als hij in zijn brief aan de Philipp. zegt: *Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι*. Over dezen brief zie echter: Ritschl. l. l. pag. 582.

deden stijgen, maar eerst moesten toch nog een Tertullianus en na dezen een Cyprianus optreden met al hun geestkracht en vastheid van wil, eer men kon zeggen, dat de strijd was beslist en de clerus, al was het dan ook morrende en telkens nog zich verzettende, het onderspit had gedolven.

Ook de gemeente zelve had intusschen nog hare rechten, die zij tegen de hoe langs zoo grootere aanmatigingen van den clerus met kracht zocht te verdodigen. Zeer verkeerdelijk toch wordt door sommige katholieke geschiedschrijvers beweerd, dat reeds door de apostelen, met voorbijgaan der gemeente, alle macht in handen der opzieners zou zijn nedergelegd. Te veel bewijzen spreken daar tegen. Reeds bij de verkiezing van Matthias nam de gemeente daaraan een werkzaam deel ¹⁾, en Handel. VI : 5 verhaalt ons, dat ook de diakenen door de gemeente werden verkozen. In zijn eersten brief aan de Korinthiërs Cap. V : 3—5 zegt Paulus, dat hij voornemens is in overleg met de gemeente iemand uittebannen, die zich aan bloedschande had schuldig gemaakt, terwijl hij later toch verklaart er in te bernsten, dat de gemeente den schuldige eene veel geringere straf had opgelegd. Zóó verzoekt ook Polycarpus aan de gemeente te Philippi, dat zij toch den presbijter Valens en zijne vrouw, die zich oneerlijk hadden betoond en daarom uit de gemeente waren gebannen, weder in hare gemeenschap mocht toelaten, terwijl nog Tertullianus van

¹⁾ Mosheim in zijn „Comment. de rebus Christianis ante Constantinum Magnum,” pag. 78 scqq. beweert en op zeer goede gronden, dat bij de keuze van Matthias aan eene beslissing door meerderheid van stemmen, dat ook een Gods oordeel was, moet worden gedacht, hoewel prof. van Hengel in zijne: „Annot. ad loca nonnulla N. T.” bepaaldelijk de verkiezing verdedigt door het lot en zegt, dat het zeer te verwonderen is „eximio viro (Moshemio) placere potuisse opinionem, qua inter religionis Christianae doctores, divinitus vocatos et hominum suffragiis creatos, omne discrimen plane tolleretur.” Zie N. C. Kist, „de Christelijke kerk op aarde,” pag. 174, noot 103.

elken uitgebannene bij zijne wederopneming in de gemeente als boeste vordert, dat hij al zijne broeders om vergeving moest vragen ¹⁾.

't Gebed harer voorgangers werd door de gemeente met een plechtig „amen” besloten, als bewijs, dat zij er mede instemde en zelfs was het den gemcenteloden geoorloofd, om onder elkander het brood te breken en 't avondmaal te vieren ²⁾.

Wilde een gemeentelid onderwijs geven, 't was een ieder, behalve aan de vrouwen, toegestaan (1 Cor. XIV : 26, 34), evenzeer als het prediken ³⁾. Had de eene gemeente iets aan ecne andere te zeggen, haar opziener schreef zulks in haren naam ⁴⁾ en, waren er gemeenteambten te begeven, de gemeente zelve had daarin groote stem. De keuze van Matthias, alsmede die der diakenen te Jeruzalem, heeft ons zulks reeds aange-toond, maar meerdere getuigenissen zijn nog aanwezig. Clemens Romanus verhaalt, dat de presbyters, die na de apostelen werden aangesteld, op voordracht van de aanzienlijksten (in plaats

¹⁾ „De poenit.” cap. 9.

²⁾ Ook Tertull. geeft den leeken daartoe nog het recht. „Exhort. Cast.” cap. 7. Zijn dan de leeken, vraagt hij, geene priesters? Waar, al zijn het maar drie en dat nog wel leeken, bij elkander zijn, daar is de kerk.

³⁾ Ook de „Constit. apostel.” VIII, 23 veroorlooven dit nog aan de leeken. *Ὁ διδάσκων εἰ καὶ λαϊκὸς ἦ, ἐμπειροῦς δὲ τοῦ λόγου καὶ τὸν τρόπον σεμνὸς, διδασκᾶτω ἕσονται γὰρ πάντες διδασκῶσι θεοῦ.* Toen Origenes, vóór hij in den clerus was opgenomen, predikte te Caesarea en de bisschop Demetrius van Alexandrië zulks afkeurde, werd hij verdedigd door de bisschoppen van Jeruzalem en van Caesarea, die aanvoerden en met voorbeelden staafden, dat de overlevering aan de leeken het recht gaf, om in tegenwoordigheid van den bisschop te mogen prediken. Euseb. II. E. VI. In het laatst der 4^e eeuw was der gemeente dit recht reeds grootendeels ontnomen en werd het prediken slechts nog aan enkelen als gunst toegestaan, gelijk het vierde concilie te Carthago a^o. 390 ook uitdrukkelijk verklaart met de woorden: *laicus praesentibus clericis nisi ipsis iubentibus docere non audeat.*

⁴⁾ Clem. Rom. „Ep. ad Corinth;” Ign. „Ep. ad Polyc.,” Polyc. „Ep. ad Philipp.”

van welke later de clerici kwamen), met medestemming der gansche gemeente werden verkozen (*ὑφ' ἑτέρων ἐλλογιμῶν ἀνδρῶν συνευδοκῆσθαι τῆς ἐκκλησίας πάσης*), en Cyprianus wijst ons dikwijls als met den vinger er op, hoe ook hij nog de rechten der gemeente moest eerbiedigen. Zelf toch door de gemeente tot bisschop gekozen, zegt hij in ep. 14, dat hij besloten had *“a primordio episcopatus sui nihil sine consilio cleri et sine consensu plebis sua privatim sententia gerere”* en erkent ep. 67, dat *“plebs ipsa maximam habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes vel malignos recusandi.”* Zóó verklaart hij ep. 38 gewoon te zijn, bij de wijding van geestelijken eerst de gemeente te raadplegen *“et mores ac merita singulorum communi iudicio ponderare”*, terwijl hij later in ep. 53 nog zegt, dat hij te Rome de keuze van Cornelius tot bisschop had goedgekeurd, omdat deze verkozen was *“de Dei et Christi iudicio, de clericorum paene omnium testimonio, de plebis, quae tunc adfuit, suffragio.”*

Eigenaardig was dus ten tijde van Cyprianus de toestand der Christelijke gemeenten. Uit den democratischen tot den aristokratischen regeeringsvorm overgegaan, kon men den tijd reeds vooruitzien, waarin slechts het episcopale stelsel heerschende zou wezen, en, hoe de geestelijkheid (Clerus) zich voortdurend ook nog verzette en wanhopige pogingen in het werk stelde, om de steeds aangroeiende macht der bisschoppen te beperken en tegentegaan, zij verloor toch steeds meer van haar terrein en kon het zich weldra niet meer ontveinzen, dat, hoe zij ook kampte, in den strijd tusschen het presbyteriaal en het episcopaal gezag, het laatste ten slotte zeker zou zegevieren ¹⁾.

¹⁾ Zie over den clerus en zijne verhouding tot gemeente en bisschoppen nader het bovengenoemde werk van den hoogleeraar W. Moll: *“Geschiedenis van het kerkelijk leven der Christenen gedurende de eerste zes eeuwen,”* dl. I, pag. 94 seqq.

§ 4. CYPRIANUS ALS BISSCHOP. INWENDIGE TOESTAND
DER GEMEENTE.

Onder zulke omstandigheden tot de bisschoppelijke waardigheid geroepen, begreep Cyprianus al aanstonds, dat hem, meer dan iemand anders, een hevige strijd te wachten stond van de zijde der overige geestelijkheid. Hij was toch nog slechts zóó kort geleden in de gemeente opgenomen; nog geen vol jaar had hij het presbyterambt vervuld, en zouden zijne voormalige ambtsbroeders het dan zonder eenigen tijd of afgunst kunnen aanzien, hoe hij hun allen boven het hoofd was gewassen? ¹⁾ Dat kon men niet verwachten. En hij bedroog zich ook niet. Meer dan één lid uit den Clerus had met leede oogen de keuze des volks op Cyprianus zien vallen, al waren zij ook niet in staat geweest, zich daartegen te verzetten. Wel erkenden allen gaarne, dat het geene onwaardige keuze was en stemden het toe, dat Cyprianus ijverig was en vroom, kundig en welsprekend; maar men mocht toch ook niet vergeten, dat hij nog maar zoo kort geleden een heiden was geweest en zelfs, naar eigene getuigenis, niet onberispelijk van wandel. Waarom moest dan iemand, die nog maar de jongste was onder zijne ambtsgenooten, deze allen worden voorgetrokken? Hij was kundig, maar waren de anderen dan allen onbekwaam? Was hij dan alleen geschikt, en was er op hem alleen niets te zeggen? En werd zóó zelfs niet lijnrecht gehandeld tegen het bepaalde bevel van den apostel Paulus, dat men geen nieuweling tot opziener zou verkiezen, opdat hij niet opgeblazen

¹⁾ Pontius zegt, dat hij bij zijne verkiezing was *„adhuc neophytus et ut putabatur novellus.”* Naar de nauwkeurigste berekening had die verkiezing tot bisschop plaats in het jaar 248, twee jaren dus na zijn doop. De brief aan Cornelius, bisschop van Rome, (ep. 59), is ten minste geschreven in het jaar 252, en in dien brief zegt Cyprianus, dat hij reeds vier jaren bisschop was geweest.

mocht worden? ¹⁾ Moeielijk was dus voorzeker de toestand, waarin de nieuw benoemde bisschop zich geplaatst vond en de grootste wijsheid was er noodig, wilde hij eene uitbarsting voorkomen en de opgewondene gemoederen tot bedaren brengen. Wat zou hij doen? Zoude hij het aanstonds gaan toonen, hoe, naar zijne meening, de bisschop te hoog stond boven de andere geestelijkheid, dan dat hij zich om haar toorn behoefde te bekrennen? Daartoe was echter de tijd nog niet gekomen, en het oogenblik wel zoo ongeschikt mogelijk. Onmoedig zou dan toch de clerus tot nog hoogere verbittering worden opgevoerd, en nog heviger zou dan waarschijnlijk zijn verzet worden tegen de hoerschzucht van een bisschop, dien men tot dusver hoogstens als zijns gelijke had beschouwd. Boter schoon het Cyprianus daarom toe, den hoogen dunk, dien hij had van de waardigheid, hem opgedragen, vooreerst nog te verbergen en voorloopig er slechts op te werken, om zijne tegenstanders door vriendelijkheid en voorkomendheid gunstig voor zich te stemmen. Even als vroeger, en alsof hij zich nog altijd hun gelijke achtte, bleef hij met hen omgaan; hij noemde hen vertrouwelijk zijne medeopzieners, die te zamen met hem de priesterlijke macht uitoefenden (ep. 61 pag. 144), en wist het werkelijk allengskens zóó ver te brengen, dat, behalve enkelen, die halstarrig zijne vijanden bleven, waarover echter later, het meerendeel der geestelijken zich voor hem verklaarde en verzoend werd met de keuze, die op hem was uitgebracht ²⁾. Veel was er dus nu reeds gewonnen. De gemeente was op zijne hand; den clerus had hij zich voor het grootste deel tot vriend verworven; indien nu slechts het vertrouwen op hem nog wat sterker werd en meer

¹⁾ 1 Timoth. III : 6.

²⁾ Pontius zegt daarvan: „quibus tamen quanta lenitate, quam patienter, quam benevolenter indulisit, quam clementer ignovit, amicissimos eos postmodum inter et necessarios computans, mirantibus multis. Cui enim posset non esse miraculo, tam memoriosae mentis oblivio?”

algemeen, dan was, naar het oordeel van Cyprianus, zijne rust verzekerd en hem daarmede de gelegenheid gegeven, om in de gemeente nuttig werkzaam te zijn. Ernstig beloofde hij daarom (ep. 14), dat hij van het oogenblik af aan (a primordio episcopatus sui), niets op eigen gezag ten uitvoer zou brengen, maar in alles vooraf den raad zijner geestelijken zou inwinnen en de goedkeuring der gemeente vragen, terwijl hij in ep. 33 ronduit verklaarde, dat naar zijne meening de kerk bestaat uit bisschop, clerus en geloovigen (stantes) te zamen. Alle brieven verder, die hij ontving of schreef, gaf hij den clerus ter lezing (ep. 29), en als er een geestelijke moest worden verkozen, raadpleegde hij daarover vooraf met de anderen, en overwoog in eene vergadering de verdiensten en aanspraken van hen, die tot die waardigheid werden voorgedragen (ep. 38). Wel viel hem zulks dikwerf zwaar en was 't slechts door den drang der omstandigheden, dat hij zich aldus met den clerus op gelijke lijn plaatste, maar hij bezat wijsheid genoeg, om te weten, dat de tijd voor de verwezenlijking zijner illusies nog niet was gekomen en geduld genoeg, om met bedaardheid het naderen van dien tijd af te wachten.

Voorloopig had hij intusschen ook voor iets anders te zorgen en werd al zijne opmerkzaamheid vereischt voor den inwendigen toestand der gemeente, die zeer treurig was. Reeds geruimen tijd toch had de christelijke kerk nu het genot van vrede en rust mogen smaken en was zij bij alle staatkundige woelingen van vervolging vrij gebleven. De laatste vervolging had plaats gevonden onder Caracalla; sedert was onder diens opvolgers Heliogabalus, Alexander Severus, Maximinus Thrax en Philippus Arabs, gedurende meer dan dertig jaren, de rust niet weder gestoord. Hoe gezegend intusschen zulk een tijdperk van vrede ook voor den uitwendigen bloei der gemeente was geweest, inwendig was zij er niet beter op geworden. De tucht was verslapt, de ijver verflauwd en, terwijl 't geloof hoe-

langs zoo meer verminderde, was de onzedelijkheid in erge mate toegenomen. Zucht naar rijkdom had zich van allen meester gemaakt, en om dien te verkrijgen, ontzagen zich zelfs de geestelijken niet om woekerhandel te drijven. De godsdienstige samenkomsten werden verwaarloosd, en velen woonden die slechts bij op de feestdagen. Een geest van onverschilligheid heerschte alom en huwlijken met heidenen waren niet zeldzaam meer. Mannen en vrouwen gingen gezamenlijk naar de openbare baden en zelfs waren er jonkvrouwen, die men beschuldigde, ofschoon zij zich den ongehuwden staat hadden toegewijd, „in eodem lecto pariter mansisse cum masculis, *ex quibus unus diaconus*” (ep. 4 pag. 7) ¹⁾. Leden van den clerus werden tot voogden benoemd, ofschoon zulks vroeger uitdrukkelijk was verboden ²⁾. Doch laten we liever naar Cyprianus zelven luisteren, als hij, na aan Donatus zijne verontwaardiging over de spelen der zwaardvechters te hebben betuigd, in welsprekende woorden, en ook met het oog op de Christelijke gemeenten, aldus eene schets geeft van den toestand van zijn tijd:

„Opdat door ontdekking der waarheid de uitnemendheid der goddelijke genade u te duidelijker blijke, wil ik u licht geven tot kennis en de diepe duisternis dezer eeuw u openbaren. Verbeeld u voor een oogenblik, dat gij gebracht wordt op den steilen top eens bergs. Beschouw nu van dáár den toestand der dingen, die beneden u liggen, en, de oogen naar alle zijden henenwendende, zie, zelf vrij van alle aardsche aanraking, de stormen van de onophoudelijk veranderende wereld. Spoedig zult gij dan medelijden krijgen met deze eeuw, en, zelf eene waarschuwing ontvangen hebbende, zult gij Gode dankbaar zijn geworden en met groote blijdschap u gelukwenschen, omdat gij aan die ellende ont-

¹⁾ Ernstig hooren wij over zulke onzedelijkheid ook nog later klagen door Hieronymus „ad Eustoch.” T. 1 pag. 138.

²⁾ Zie pag. 14, 15.

komen zijt. Gij ziet de wegen door struikroovers bezet en onveilig gemaakt; de zeeën met zeeroovers bedekt en overal legers, die bloedigen schrik verspreiden door den strijd. Het aardrijk is doorweekt van broederbloed en, terwijl men het eene misdadaad noemt, als bizondere menschen een manslag begaan, wordt het eene dengd geheeten, als deze wordt volbracht op bevel van 't openbaar gezag. Die zonder opzet heeft misdreven, krijgt geene vrijstelling van straf, maar wel, die aan wreedheid in 't groot zich heeft schuldig gemaakt. En als gij nu oog en gelaat naar de steden wendt, zult gij opmerken, dat dáár gevierd wordt, wat ellendiger is en treuriger, dan indien de stad ware uitgestorven. Want, wat zal men er van zeggen, bid ik u, wanneer er zijn, die zich voor de wilde dieren werpen, zonder er toe veroordeeld te zijn, en dat, terwijl zij nog jong zijn, welgemaakt van gedaante en sierlijk uitgedoscht? Bij hun leven laten zij zich aldus tot eene vrijwillige begrafenis opsieren en dan roemen zij nog op hunne ellende! Zij vechten tegen de beesten, niet, omdat zij moeten, maar alleen uit dweepzucht, en dan zien vaders naar hunne zonen, terwijl ook broeders en zusters getuigen zijn, ja, ofschoon door den praal van het schouwspel de toegangsprijs hoog is, betalen zelfs nog moeders die som, opdat, o gruwel, de moeder zelve niet bij haar ongeluk moge worden gemist, en toch — terwijl zij zich bij zóó goddelooze, wreede en moorddadige tooneelen als getuigen bevinden, hebben zij er nog geen besef van, dat zij alleen door het aan te zien reeds kinder- en broedermoorders zijn.

Wend nu uwe oogen eens naar andere, niet minder jammerlijke vertooningen, dan zult gij in de schouwburgen veel zien, wat u tot verdriet en schaamte is. Het geliefde treurspel bestaat dan daarin, dat men in versmaat de aloude wandaden weér in herinnering brengt. De oude gruwel van broedermoord en bloedschande wordt zoo natuurlijk mogelijk u voorgesteld, opdat niet in den loop der tijden moge vergeten worden,

wat eens is misdreven. Aan menschen van allerlei leeftijd wordt het geleerd, dat, 'tgeen eens is gebeurd, nog wel eens weêr kan geschieden. Zóó sterven de wandaden door ouderdom niet, wordt eene misdaad niet door den tijd begraven, gaat een schelmstuk niet in de vergetelheid verloren, integendeel, wat vroeger schanddaad was, wordt nu een voorbeeld. Elders vermaakt men zich met blijspelen en vindt er behagen in op schandelijke wijze herinnerd te worden, aan wat te huis is voorgevallen, of er op gewezen te worden, wat had kunnen geschieden. In het overspel wordt onderwijs gegeven, daar het aanschouwelijk voor oogen wordt gesteld én, daar ons vleesch gemakkelijk komt tot de zonde, als de openbare meening er verlot toe schonkt, gebeurt het, dat zij, die als eene kuische echtgenoot naar den schouwburg ging, dien als eene ontuchtige weder verlaat. O, welk eene besmetting der zoden! Ontmand worden mannen, en alle eergevoel en mannelijke kracht door de schande van zulk een mishandeld lichaam weggenomen, en hoe meer een man zich tot eene vrouw heeft misvormd, hoe meer behagen men in hem schept! Door zijne wandaad komt hij tot eer en hoe verachtlijker hij is, hoe bekwamer men hem acht! Men staart hem aan, en dat met welgevallen! En waartoe kan een zoodanige anderen niet brengen? Hij wekt de zinnen op, ontsteekt de hartstochten, ontzenuwt de taal des gewetens, anders zoo krachtig sprekende bij hem, die braaf is van hart. De onkuische Venus wordt met warmte afgeschilderd, evenals het overspel met Mars en als met den vinger wijst men er op, hoe Jupiter, niet minder de eerste in het misdoen dan in het regeeren, steeds brandt van wellustige liefde en nu eens als een zwaan, dan in een gouden regen nederkomt, of wel op zijne adelaars voortsnelst om oppassende jongelingen te schaken. Nu vraag ik u, hoe het mogelijk is, dat iemand, die zulks ziet en hoort, kuisch en eerbaar zou kunnen blijven? Men volgt immers zijne goden maar

na, die men vereert en de zonden zelve worden alzo tot godsdienstige verrichtingen. En o, indien gij van de hooge plaats, waar gij gezeten zijt, met uwen blik kondet doordringen in wat verborgen blijft; indien gij de gesloten deuren der slaapkameren kondet openstooten, en aan het licht brengen, wat dáár in 't geheim wordt misdreven, gij zoudt eerloozen zien, die verrichten, wat door een eerbaar gelaat zelfs niet kan worden aangezien, en tooneelen voor u hebben, waarvan het aanschouwen op zich zelf reeds vernederend is. 't Is waar, ik zoude leugens spreken, als ik beweerde, dat hij, die aan zulke wanbedrijven zich schuldig maakt, er anderen niet over bestraft; de eerlooze maakt den eerloozen tot schande en meent dan, dat men hem niet als medeplichtige zal beschouwen, alsof zijne eigene overtuiging daarvan reeds niet voldoende ware. Dezelfde lieden zijn aanklagers in 't openbaar en schuldigen in 't verborgen, te gelijk rechters en gevonnissen, menschen, die daar buiten verfoeien, wat zij binnen 's huis bedrijven en gaarne toch doen, wat zij straks weér zullen veroordeelen. Eene onbeschaamdheid waarlijk, wel passende bij hunne zonde! Verwonder u daarom over niets, wat zij met den mond u zeggen; wat toch door hun mond wordt misdreven, is zeker nog hunne geringste zonde."

Is het nu te verwonderen, dat Cyprianus dien ellendigen toestand niet dan met de diepste verontwaardiging gadesloeg en ten stelligste zich voornam, aan die bedorvenheid en zedeloosheid, zooveel hij vermoecht, paal en perk te stellen? „Zelf toch was hij," gelijk Pontius ons verhaalt en de geleerde Cave op diens voetspoor hem ons afschildert, „in zijn handel en wandel sober en matig, in zijn gelaat dectig, echter vroolijk, zoodat hij niet had eene gefronsteforschheid in zijn gelaat, noch er te uitgelaten blijde uitzag, maar eene middenmaat vertoonde tusschen het een en het ander. Evenzoo was hij in zijne meubelen en kleeding sober en eenvoudig, noch slordig, noch overdadig en die niet deed blijken, dat

hij óf van hoovaardij en ijdelheid was opgezwollen, óf een arm en bekrompen hart bezat. Verwonderlijk was zijne mededoogendheid en milddadigheid, en hart en hand stonden steeds voor een ieder open. Zijne deuren waren nimmer gesloten. De weduwe keerde nooit ledig van hem weder; den blinden verstrekte hij tot leidsman, den kreupelen was hij tot steun, den onderdrukten ten voorspraak. En deze dingen waren het, gelijk hij gewoon was te zeggen, welke degenen, die zich bij God waarlijk aangenaam en bemind wenschten te maken, schuldig waren in 't werk te stellen" ¹⁾. Immers, indien zulk een onzedelijke toestand bleef voortduren, wat moest er dan worden van de kerk? Zou men dan nog langer lust hebben om voor haar te strijden; geloof, om in hare leer te volharden en moed, om voor haar beproevingen te ondergaan, terwijl men toch oogenblik om harentwille weér kon worden vervolgd? Wel had men nu reeds een geruimen tijd lang zijn God in vrede kunnen aanbidden; maar de vroegere decreten, waarbij de Christenen als weérspannigen tegen de wet werden veroordeeld, waren toch nooit ingetrokken geworden en hadden dus nog volle kracht, terwijl er ook nog in de harten van priesters en leeken een onverzoonlijke haat gloeide tegen de secte des Nazareners, zoodat de willekeur van een enkelen, het machtwoord des keizers, voldoende was, om op nieuw de kerkers te openen, het bloed te doen stroomen, de brandstapels te ontsteken en de wilde dieren te verzadigen met de bloem der geloovigen. Rusteloos werkte Cyprianus daarom gedurende bijna twee jaren er aan, dat de tucht mocht worden hersteld, 't geloof verlevendigd, de ijver

¹⁾ William Cave, *«Ecclesiastici, or the history of the lives, acts, deaths and writings of the most eminent fathers of the church.»* London 1683. In 1889 is hiervan eene vertaling uitgekomen te Utrecht, bewerkt door Salomon Bor, onder den titel: *«Apostolische mannen, of het leven, de daden, de martelaarschappen en de geschriften van de beroemdste kerkvaders.»*

opgewekt, tot de vroegere reinheid van zeden zoude zijn teruggekeerd. Zelf van den grootst mogelijken eenvoud het voorbeeld gevende, wekte hij door woord en voorbeeld een ieder op tot strijd tegen aardschgezindheid en zinnelijkheid, en spoorde aan tot het gebed, waarin men dag en nacht volhardende moest zijn, en dat ons zoozeer betaamde, naar 't voorbeeld van Jezus (Luk. VI : 12), en naar 't bevel van Paulus. (Coloss. IV : 3). »Ook God Zelf roept ons tot zulk bidden op, zegt hij in zijn geschrift *»over 't gebed des Heeren»* ¹⁾, waarin hij de woorden van Jezus op wel wat mystische en allegorische wijze interpreteert, maar toch ook overvloed geeft van de uitnemendste wenken en schoonste vermaningen — en met welgevallen ziet Hij een ieder aan, die in Zijne tegenwoordigheid zich verootmoedigt en klaagt over zijne zonden.” Krachtiger echter was nog zijne taal in zijn geschrift *»over de kleeding der jonkvrouwen»*, dat alsmede tot dien tijd behoort en voor ons ten hoogste merkwaardig is, zoowel om de schets, die wij er in vinden van den zedelijken toestand der gemeente, alsook, omdat wij er de gedachten van Cyprianus uit vernemen aangaande den ongehuwden staat (coelibaat) ²⁾.

Hiervoor begon toch reeds in dien tijd bij den clerus eene

¹⁾ *De oratione dominica.* Dit geschrift vond door alle tijden henen vele bewonderaars. Pontius spreekt er over met de hoogste ingenomenheid; Augustinus vindt er een tegengift in voor de Pelagiaansche ketterij (de dono perseverantiae, cap. 2), en Hilarius (Comment. in Matth., cap. 5) verklaart, dat na zulk eene uitlegging van het Onze Vader geene andere meer noodig is.

²⁾ *De habitu virginum.* Gervaise wil het, om zijn bescheiden en, naar zijne meening, voor een bisschop te nederigen toon, brengen tot den tijd van Cyprianus' presbyterschap, hoewel die bewering door den inhoud wordt weersproken. Dat het culter werkelijk van de hand van Cyprianus is, ofschoon voor een groot deel overgenomen uit de geschriften van Tertullianus *»de cultu feminarum»* en *»de velandis virginibus»*, blijkt ons genoegzaam uit verschillende getuigenissen. Zóó zegt o. a. Hieron. in *»ep. ad Demetrium»*: *»certe et beatus Cyprianus egregium de virginitate volumen edidit,»* terwijl ook Augustinus met lof er van gewaagt. *»de doct. Chr.»* IV : 21.

zekere neiging te ontstaan, ofschoon hij nog niet tot eene verplichting was gemaakt. Integendeel, den geestelijken stand vinden wij over het algemeen in de tweede eeuw nog gehuwd, terwijl ons ook in het midden der derde nog van meerdere gehuwde presbyters wordt gesproken ¹⁾; maar toch werd het toen reeds als niet betamelijk meer beschouwd, — ofschoon nog niet als verboden — om na de ordinatie (wijding tot geestelijke) een huwelijk aantegaan, en een tweede huwelijk werd in allen gevalle voor strijdig met het Evangelie gehouden, daar Paulus zelf had gezegd, dat een opziener moest zijn ééner vrouwe man. (1 Timoth. III : 2). Ook Cyprianus deelde hierin het gevoelen van zijn tijd, ja, als leerling van Tertullianus, had hij van dezen zelfs de streng montanistische gevoelens aangaande het huwelijk grootendeels overgenomen en beschouwde dit als wel niet bepaald ongeoorloofd, (ep. 4. pag. 8), maar toch hield hij den ongehuwden staat en het vrijwillig leven in de strengste omhouding voor ten hoogste eerbiedwaardig. Die aan het coelibaat zich toewijden, staan, naar zijn oordeel, slechts een weinig lager, dan de geëerde rij der martelaren, en, als deze eene honderdvoudige vrucht geven van hun geloof, dan geven de vrijwillig ongehuwden daarvan zeker eene zestigvoudige. (Ep. 77 pag. 233). Boyenal de jonkvrouwen wekt hij op tot kuischeit en het leiden van een ongehuwd leven ²⁾. Groot toch was reeds in zijne dagen het aantal der vrouwen, die, schoon nog levende te midden der wereld, zich aan God hadden toegewijd en tot den ongehuwden staat zich hadden verbonden, en waarlijk, indien men haar met elkander had laten samenwonen, levende naar vaste regels, men zou reeds toen nonnenkloosters hebben gehad. Helaas echter, dat ook van deze vrouwen velen niet

¹⁾ In de geschriften van Cyprianus vinden wij o. a. als zoodanig opgegeven Caeilius, Novatus, Numidicus.

²⁾ „Vos resurrectionis gloriam in isto saeculo jam tenetis; per saeculum sine saeculi contagione transitis. Cum castae perseveratis et virgines angelis Dei estis aequales.”

aan het bederf van haar tijd waren ontkomen ¹⁾. Schoon ongehuwd, gaven zij zich toch dikwerf aan de grootste zedeloosheid over, waren ijdel en behaagziek, bezochten schouwburgen en openbare baden en liepen in het oog door hare opzichtige kleeding. Ernstig spreekt Cyprianus haar daarom toe. Hij waarschuwt haar tegen de vermaken der wereld, want juist deze gebruikt de duivel als een middel om haar te doen vallen. Nooit moeten zij het vergeten, dat zij bruiden zijn van Christus, geworden tot vreugde en sieraad der gemeente en bevrijd van veel pijn en verdriet. Hij smeekt haar, dat zij zich toch van allen wereldschen opschik mogen onthouden; zij hadden dien immers niet noodig, daar zij aan niemand te behagen hadden en de ware kuischheid er ook niet mede bestaanbaar was; wijl de opschik tot zonde prikkelt, noodzaakt tot onophondelijken strijd tegen het vleesch en in de verleiding brengt, om zich op uitcrlijke schoonheid iets in te beelden. Zelfs die rijk zijn, mogen op dien eenvoud in de kleeding geene uitzondering maken; haar lust moet eerder wezen den armen welte doen, haar sieraad, rijk in God te zijn. „Laat het aan ontuchtigen over,” gaat hij voort, „om uitgezochte tooisels aantetrekken, 't gelaat te blanketten, de haren te verwen en de ooren te doorboren om er juweelen in te hangen, evenals het bijwonen van bruiloften of het bezoeken van openbare badhuizen. Uw maagdenstaat, die zoo groote eere aanbrengt en voorrechten geeft, moet in de eerste plaats door u zelve in waarde worden gehouden.”

Treurige omstandigheden maakten echter spoedig aan alle hervormingsplannen en maatregelen van den bisschop een einde en deden hem meer bezorgd zijn voor den uitwendigen toestand der gemeente, dan wel voor haar innerlijken bloei. Immers, had hij nog voor korten tijd de gemeente er aan herinnerd, dat de dagen van vervolging ieder oogenblik weder konden aan-

¹⁾ Vgl. W. Moll, „Kerkelijk leven”, dl. I, pag. 76 seqq.

breken en de vroegere bevelen tegen de Christenen worden hernieuwd, zijne voorspelling werd weldra ook bewaarheid en een vreeselijke storm was in aantocht, die binnen kort met vernielend geweld over de gemeente zou losbarsten.

§ 5. VERVOLGING ONDER DECIUS. VLUCHT VAN
OYPRIANUS.

Had de christelijke gemeente, gelijk wij boven gezien hebben, eene meer dan dertig jaren lange rust gesmaakt en zich zelfs reeds eens in de vriendschap en bescherming van een keizer mogen verheugen ¹⁾, die gulden dagen waren nu voorbij en op nieuw was de tijd der beproeving daar.

Philippus was op den keizerstroon te Rome opgevolgd door Decius (Cnejus Messius Quintus Trajanus).

Deze was een degelijk en vastberaden mensch, bekend om zijne gestrengheid en rechtvaardigheid en vol eerbied voor

¹⁾ Philippus Arabs. (244—249). Sommige geschiedschrijvers beweren, dat ook vroeger reeds door Marcus Aurelius (161—184) eene zeer vriendschappelijke gezindheid jegens de Christenen zou zijn geopenbaard, ofschoon de herhaalde vervolgingen tijdens zijne regeering eerder van het tegendeel doen blijken. Volgens de legende (echter met geschiedkundigen grondslag), zou deze welwillende gezindheid dan ontstaan zijn tijdens een oorlog van den keizer tegen de Marcomannen, a^o. 174. De keizer zou toen in nood hebben verkeerd, daar hij op het punt stond aangevallen te worden, terwijl de zoon zijne soldaten in het aangezicht scheen; maar op de bede zijner christenkrijgslieden (12^e legioen, legio fulminatrix), barstte er een hevig onweêr los, waardoor de vijand werd verschrikt en de keizer aldus gered. De heidensche soldaten schreven echter dat onweêr toe aan hunne gebeden tot Jupiter Pluvius, gelijk ook Aurelius waarschijnlijk zelf, daar hij tot aandenken dier gebeurtenis eene munt liet slaan, waarop Jupiter was afgebeeld, met zijn bliksem de barbaren ter aarde doende storten. Ook werd het 12^e legioen reeds in de dagen van Augustus „legio fulminatrix” genoemd. Dio Cassius, lib. 54, Cap. 23: *πρὸ θεοῦ τὸν αἰσχροπρόσδον, τὸ ἐν Καππαδοκίᾳ, τὸ κεραιρόσορον.*” Zie ook Neander, dl. I, pag. 142

zijne goden, of liever voor de instellingen van den staat, die op den dienst dier goden waren gegrondvest en daarmede ten nauwste verbonden. Vandaar, dat hij met wrevel en tegenzin den steeds toenemenden bloei der christelijke gemeente ontwaarde. Wel was, — ofschoon eerst bij de wet der twaalf tafelen de uitoefening van elken anderen godsdienst, dan dien van den staat, in Rome was verboden (*religiones peregrinae, collegia illicita*), — later toch uit staatkunde aan ieder volk het uitoefenen van zijn eigen godsdienst, zelfs binnen de stad Rome, toegestaan, ten einde de genegenheid dier volkeren en hunner goden voor zich te winnen, en hadden alzoo ook de Joden, en als eene secte daarvan, in den eersten tijd ook de Christenen, vrijheid van godsdienst gehad; wel schreven zelfs vrome Romeinen de wereldheerschappij hunner natie toe aan de vriendschap van de goden der andere volken en kon Dionysius van Halicarnassus betuigen, dat menschen uit duizend natiën naar de stad kwamen en daar hunne vaderlandsche goden naar hunne eigene instellingen vereerden; wel werden dus in en door Rome alle wijzen van godsverering geduld, maar toch was zulks ten opzichte van het christelijk geloof weldra niet meer het geval geweest. Inmers toch, terwijl de andere godsdiensten met dien der Romeinen samengingen en de wetten van den staat onaangetast lieten, was de leer der Christenen daaraan geheel tegenovergesteld en werden door haar de aloude instellingen van Rome ondermijnd, en, terwijl alle andere godsdiensten een ieder nevens zich duldden, waren de Christenen er steeds op uit, om anderen tot hun geloof toetebrengen, en beweerden zij, dat hun godsdienst bestemd was om te worden de godsdienst der wereld. En waarlijk, overal hadden zij reeds vrienden en geene stad was er meer, of ten minste enkelen harer burgers erkenden Jezus van Nazareth voor hunnen Heer. Trotsch op hun geloof, waren zij door geene redenen daarvan aftebrengen en waren zij zelfs zoo stout, om den keizers de door hen gevergde hulde

te weigren. Vandaar, dat men reeds meermalen met woede tegen die Christenen was te velde getrokken; dat koizers, priesters en leeken zich met elkander hadden vereenigd, om die zóó gevaarlijke secte uitteroeien en dat nu ook Decius weder besloot, om al zijne pogingen in 't werk te stellen, ten einde den ondergang van Rome te voorkomen, door het nitdelgen der christelijke gemeenten, en te beletten, dat het kruis van Golgotha zou worden geplant op de puinhoopen dier altaren, waarmede de innerlijke organisatie van den Romeinschen staat zoo nauw was verbonden. Het zou alzoo nu eene vervolging worden, niet, zooals reeds dikwerf vroeger, uit onkunde of wreedheid, maar louter uit staatkunde ¹⁾. Met de meest mogelijke berekening werd zij dan ook aangevangen, a^o. 250, met de meest groote konsekwentie en gruwzaamheid doorgezet. Om den keizer te behagen, pijnigde men zich in het uitvinden van steeds nieuwe folteringen, daar op zijn bevel tot de toepassing der doodstraf zoo weinig mogelijk moest worden overgegaan, en niet slechts werden de Christenen van hunne vrijheid en bezittingen beroofd, maar zij moesten ook de grootste martelingen ondergaan. Men sloot hen op zonder voedsel of drank; liet hen verscheuren door de wilde dieren, of sterven op den brandstapel; men vond gloeiende stoelen uit, waarop zij zich moesten plaatsen; ramen, waarop hunne lichamen uit elkander werden gerekt, of kneep hen met gloeiend gemaakte ijzren tangen. Overal vielen dan ook velen, als offers van hun geloof en heerlijk waren de bewijzen van trouw, die ook nu weder door sommige Christenen aan hunnen meester werden gegeven.

Hieronimus verhaalt ons daarvan een paar merkwaardige voorbeelden ²⁾. Een Christen, zegt hij, werd, nadat hij,

¹⁾ Over de oorzaken dier vervolging zie nader: J. Spörlein, „die Verfolgung der Chr. im Röm. Reiche.“ Regensb. 1858. Neander, dl. I, pag. 108 seqq. Bruinses, pag. 160. N. C. Kist: „de vervolging der kerk“, in „de geschiedenis der Chr. kerk in tafereelen,“ dl. I, pag. 95 seqq.

²⁾ Hieron. in „vita Pauli“, init.

zonder zijn geloof te verzaken, de pijniging op de ramen en met de gloeiende messen had doorgestaan, op bevel van den rechter geheel met honig besmeerd en zóó in de brandende zonnehitte nedergelegd, opdat zijne folteringën, door de op den honig toekomende insecten, onlijdelijk mochten wezen, zonder dat evenwel de oudragelijke smarten hem ontrouw konden maken aan zijnen Heer. Op een ander Christen, een jongeling, werd eene andere wijze van beproeving toegepast. Hij werd in een schoonen tuin gebracht, die op de meest zinnelijke wijze was versierd en dáár op een donzen bed nedergelegd, terwijl aan zijne zijde eene schoone en bekoorlijke vrouw zich nederveide. Vreezende, dat hij voor de stem der verleiding mocht bezwijken, en liever willende sterven, dan de reinheid zijns harten verliezen, nam hij nu tot een vreeselijk uiterste zijne toevlucht. Zijne tanden op elkander klemmende, beet hij zich een stuk van zijne tong af en spuwde dat der ontuchtige vrouw in het aangezicht, die daarop ijlings ontvlood.

Helaas echter, dat tegenover zulke heerlijke voorbeelden van geloofstrouw, ook eene treurige beschrijving staat van de zwakheid en het gebrek aan geestkracht van anderen. Nu bleek het toch, hoezeer de gemeente door den genoten vrede was ontzenuwd en verzwakt geworden. „Allen, die de strenge bevelen van den keizer hoorden, dat een ieder aan de afgoden moest offeren,” zóó verhaalt ons Dionysius van Alexandrië met het oog op zijne gemeente ¹⁾, „werden er door tot verslagenheid gebracht. Velen der aanzienlijkste burgers verschenen terstond op de openbare offerplaats. Men zag enkele personen, die er door vrees waren heengedreven, benevens sommigen, die om hun ambt er zich moesten bevinden en anderen, die door hunne vrienden of bloedverwanten gedwongen waren er henentegaan. En als zij nu, hoofd voor hoofd, bij name werden

¹⁾ Euseb. lib. 6, cap. 41.

opgeroepen, traden de meesten tot de onheilige offerhande toe; sommigen bleek en bevende, als kwamen zij niet om te offeren, maar om zelve den goden geofferd te worden, zoodat de talrijke schare der omstanders den spot met hen dreef en 't aan allen in het oog viel, dat zij noch den moed hadden tot offeren, noch tot sterven. Anderen liepen zonder aarzelen naar de altaren, ja, ontzagen zich in hunne onbeschaamdheid niet zelfs te ontkennen, dat zij ooit Christenen waren geweest, zoodat op hen de uitspraak des Heeren, dat het bezwaarlijk is voor de rijken, om het koninkrijk der hemelen integaan, hare volle toepassing vond. Van de overigen volgden eenigen dat voorbeeld der aanzienlijken, namen anderen de vlucht en werden sommigen gevat. Van dezen bleef weder een gedeelte standvastig in het geloof tot boeien en gevangenis toe, ja, lieten enkelen zich eenige dagen in den kerker opsluiten, doorstonden zelfs sommigen tot op zekeren graad de martelingen, maar werden dan afvallig en bezwaken."

Ook te Carthago was het getal van zulke afvalligen (lapsi) zeer groot. Wel had het in den aanvang geschenen, dat de gemeente aldáár te midden der vervolging zou blijven gespaard, wjl de proconsul van Afrika een zeer zachtmoedig mensch was en hoogst ongaarne de gestrengte en wreede bevelen van zijn meester ten uitvoer bracht, maar die hoop werd weldra verijdeld. De proconsul werd toch door een ander, Fortunatians, vervangen, die geen hooger streven had, dan zich de goedkeuring des keizers te verwerven door eene blinde uitvoering van zijne bevelen, en nu was ook over Carthago het vonnis geveld. Vreeselijk woedde ook dáár nu het geweld der heidenen en alras was het getal der lapsi zóó aanzienlijk, dat Cyprianus in ep. 14 klaagt over den vreeselijken storm, die het *grootste gedeelte* der gemeente verstrooide, en hem ook nog de smart veroorzaakte, *dat zelfs een deel van den clerus* de kudde verliet, 't altaar van Christus verzaakte en zich wendde naar 't altaar des duivels. „Ik bid u,“

roept hij uit in zijn geschrift „over de nietigheid der afgoden” ¹⁾, dat hij bij deze gelegenheid vervaardigde, „laat u toch niet medeslepen door den duivel en wacht u om verder aftedwalen van de waarheid, die in Christus is!” Steeds heviger werd intusschen het geweld der vervolging. De leeken begon men wel meer met rust te laten, maar des te krachtiger tastte men nu den clerus aan en bovenal waren het de bisschoppen, die men zocht. Op deze viel men in de eerste plaats aan, daar immers de kudden zich wel zouden verstrooien, als de herders maar eerst verslagen waren, en weldra onderging dan ook te Rome Pabianus den marteldood, evenals Alexander te Jeruzalem en Babilas te Antiochië, terwijl het slechts als door een wonder was, dat Gregorius Thaumaturgus te Neocaesarea hetzelfde lot ontkwam. Ook Cyprianus kwam in gevaar. De heidenen, die nog zijn overgang niet hadden vergeten, eischten herhaaldelijk zijn dood en vorderden zelfs, dat hij voor de leeuwen zou worden geworpen. Haehclijk werd daarom meer en meer zijn toestand. Wat zou hij doen? Indien hij bleef, was zijn dood zoo goed als zeker en bestond er weinig hoop, dat hij gespaard zou blijven. Maar wat zou er dan van de gemcente worden? Was zijn leven haar niet veel nuttiger, dan zijn dood? Geene andere keuze bleef hem dus over, dan gelaten zijn lot aftewachten, of wel Carthago te verlaten en zich elders eene veilige schuilplaats te zoeken. Hij besloot tot het laatste en maakte heimelijk aanstalten tot zijn vertrek, zoodat op zekeren morgen de Carthaagsche bevolking met verrassing vernam, dat de bisschop zich niet meer in haar midden bevond. Vruchteloos was het, dat men overal onderzoek naar hem deed; men kon zijne verblijfplaats niet uitvorschen, en moest zich eindelijk er mede tevredenstellen, hem bij verstek te vonnissen en zijne goederen verbeurd te verklaren. Ep. 66. Aan de christenen te Carthago en aan de naburige

¹⁾ „De idolorum vanitate.” Zie pag. 13.

bisschoppen had Cyprianus het echter bekend gemaakt, werwaarts hij zich dacht te begeven, terwijl hij vooraf nog de loopende zaken in de gemeente had geregeld en in zijne plaats anderen tot bestuurders had aangesteld. De kerkekas had hij aan verschillende personen in bewaring gegeven, opdat, bij den tegenwoordigen nood, de hulpbehoevenden op meer dan ééne plaats zouden kunnen worden geholpen, en er minder gevaar zou bestaan, dat de geheele kas in de handen der vijanden viel. Gerustelijk kon hij zich alzoo verwijderen, maar nauwelijks was hij toch in zijne schuilplaats aangekomen, of oogenblikkelijk zette hij zich neder, om door brieven zich met de zijnen te onderhouden en hen te sterken in hun geloof. Hij wist het wel, schreef hij, dat er zouden zijn, die hem zijne verwijdering euvel zouden duiden, maar hij had het niet gedaan uit vrees voor zich zelve, maar slechts in het belang der gemeente. Zijn blijven in de stad zou toch noodeloos de heidencn nog meer hebben verbitterd (ep. 7) en waarlijk, als zijn tijd gekomen was, zou hij wel weten te sterven, maar zoolang hij zich zonder schade konde redden, oordeelde hij zich daartoe verplicht. God immers wilde wel het confiteri (belijden), maar niet het profiteri (zich als belijder aangeven, den marteldood zoeken). Ep. 27. Leed deed het hem, dat hij uit het midden zijner gemeente was en dat zijne goederen waren verbeurd verklaard. Nu toch kon hij niet meer met de geloovigen spreken, hen opbeuren en ondersteunen, maar toch bleef hij steeds voor hen bidden en Gods zegen over hen afsmeeken, en, zoolang zijne afwezigheid duurde, deed hij van al zijne inkomsten afstand ten behoeve der armen, terwijl hij nog eene som overzond, die hij gered had en mededeelde, dat er ook nog bij een zekeren Rogatianus geld van hem lag, waarover de armen vrijelijk konden beschikken ¹⁾. Die, getrouw in Christus vol-

¹⁾ Ep. 7. De gewoonte was om de gaven der gemeente te verdeelen in drie deelen, het ééne voor den bisschop, het ander voor den clerus en het

hardende, zich voor eenigen tijd terugtrekt, gaat hij voort, is geen verloochenaar of afvallige, want hij doet niets, dan zijne ure afwachten. „Wij moeten, gelijk het den dienstknechten Gods betaamt, ons met een demoedigen zin naar den „tijd schikken, den vrede zoeken en voor de gemeente zorg „dragen. Zorgt daarom,” vermaant hij den clerus, „zooveel „mogelijk voor de armen, en laat het hun aan niets ontbreken, „opdat niet bij hen de armoede doe, wat de hevigheid der ver- „volging niet heeft kunnen uitwerken.” Ep. 12.

Was het nu vrees, die Cyprianus had aangespoord om Carthago te verlaten? Wij mogen het niet denken. Indien het toch aan hem hadde gestaan en zijne vrienden hem niet als met geweld hadden teruggehouden, zou hij reeds na korten tijd zijn teruggekeerd, om de gebeurtenissen, die komen zouden, afte wachten (ep. 5), terwijl ook de standvastigheid, waarmede hij later den dood tegenging, hem ons niet doet kennen als iemand, die bevreesd was en zonder moed. Met alle recht mogen wij daarom aannemen, dat werkelijk het belang zijner gemeente hem tot dien stap heeft doen besluiten, waarbij nog kwam, dat hij, naar zijne verklaring, tot die verwijdering was aangemaand door een visioen, dat hij had gehad en waarin hem zulks door God Zelfen was bevolen. Dergelijke visioenen toch had hij meermalen, gelijk hij ook in ep. 11 verklaart, dat hij,

derde voor de armen. Ruimschoots konden de bisschoppen van die inkomsten leven, en sommigen waren er zelfs, die er door tot weelde en zinnelijkheid werden verleid. Cyprianus verwijt ten minste later aan eenige bisschoppen, die wegens misdrijven waren afgezet, maar in hunne waardigheid wenschten te worden hersteld (ep. 65 pag. 163), dat zij zulks slechts begeerden, omdat zij weder verlangende waren naar de bijdragen, offergaven (oblationes) en voordeelen, die zij vroeger in zoo ruime mate hadden genoten, en omdat zij de partijen en gastmalen betreurden, waar zij gewoon waren geweest zóó te eten, dat zij steeds in gevaar hadden verkeerd van ziekten, zoodat het geschenen had, dat zij geene dienaars van God waren, maar om hunne schandelijke begeerigheid eerder dienaars van hun buik en van hun eigenbelang. Vgl. W. Moll, „kerkelijk leven”, dl. I, p. 282.

reeds lang vóór het uitbreken der vervolging, daarop door eene goddelijke openbaring was voorbereid. In al zijne grootheid had hij God zien zitten op Zijn troon; aan Zijne rechterhand stond een jongeling, die diep bedroefd was en het hoofd ter aarde had gebogen, (Jezus, die treurde over het lot zijner kerk), terwijl aan Zijne linkerhand zich een man bevond, die met een groot net eene menigte volks poogde te vangen, (de duivel, die tot afval poogde over te halen¹⁾). Hoe het zij, de vlucht van den bisschop was eene zegepraal voor zijne vijanden en werd door deze ook niet ongebruikt gelaten.

Gelijk elk groot man had toch ook Cyprianus zijne benijders en uit den clerus waren er altijd nog, die het hem niet konden vergeven, dat hij, de jongste, bij de bisschopskeuze hun allen was vóorgetrokken. Welgevallig was hun daarom de gelegenheid, die zij nu hadden, om zich te kunnen wreken en Cyprianus te schaden, en aanstonds zonden zij den onderdiaken Clementius naar Rome, om den clerus aldaar, en niet in de minst zachte bewoordingen, kennis te geven van de handelwijze van hun bisschop. Reeds toen toch was de gemeente te Rome zeer in aanzien. Wel vinden wij nog geene sporen er van, dat zij als gezaghebbende werd beschouwd en de overige bisschoppen zich in rang beneden den bisschop van Rome geloofden; integendeel, eene volkomene gelijkheid heerschte er nog onder allen, maar toch

¹⁾ Pontius geeft eene menigte van zulke visioenen op. Nu hebben wij geen recht om dezen, of Cyprianus zelven, van opzettelijke misleiding te verdenken, maar kunnen ons toch ook die visioenen niet denken, als rechtstreeksche openbaringen van God. 't Best doen wij, als wij met Münscher (Dogmengesch. Th. I, pag. 178 seqq) aannemen, dat de gewaarwordingen en voorgevoelens (Ahnungen) van den bisschop soms zóó levendig waren, dat hij er des nachts van droomde en ze dan, naar de gewoonte dier tijden, hield voor hoogere openbaringen. Dat de katholieke schrijvers echter van zulk eene rationeele verklaring niet willen hooren, is licht te begrijpen. Gervaise, pag. 76 seqq. Bodwell, „dissertationes Cyprianicae”. Deze laatste noemt ronduit allen, die het wonderbare dier visioenen niet gelooven, atheïsten.

was men met Rome gaarne op een goeden voet en stelde prijs op haar oordeel, omdat die gemeente werd geacht gesticht te zijn door den apostel Petrus ¹⁾, daarbij gevestigd was in de hoofdstad van het machtige rijk en door haar weêr tal van andre gemeenten, waaronder ook die te Carthago, was gesticht. Voortdurend bestond er dan ook eene nauwe gemeenschap tusschen de beide gemeenten, en zij hielden elkander op de hoogte, van wat er belangrijks in haar midden voorviel. Met belangstelling werd daarom ook nu te Rome de kennisgeving van den clerus van Carthago ontvangen en maakte daar een zeer slechten indruk, want immers, haar eigen bisschop Fabianus had nog maar kort geleden (20 Januari) den marteldood ondergaan, en ieder sprak nog met eerbied over de standvastigheid en het geloof door hem betoond — en zou men dan niet met wrevel en minachting hebben vernomen, hoe te Carthago de bisschop zich aan het dreigend gevaar door de vlucht had onttrokken, en aldus den schijn had gegeven bang te zijn voor den dood? Met ronde woorden gaf dan ook de clerus van Rome, daar de bisschopszetel nog vacant was, aan Cyprianus, in een helaas verloren gegaan schrijven, zijne afkeuring te kennen over diens handelwijze en toonde zich zeer verontwaardigd over diens vlucht. Te vergeefs trachtte de Carthaagsche bisschop zich nogmaals te verdedigen, door aantevoeren, dat hij, bij het uitbreken der vervolging, toen de menigte herhaaldelijk zijn dood begeerde, op goddelijk bevel was uitgeweken, niet uit vrees voor eigen gevaar, maar alleen, om de rust zijner gemeente te bevorderen en door zijne tegenwoordigheid de woede der heidenen niet nog meer optewekken ²⁾ — zijne verontschuldiging werd

¹⁾ De ongegrondheid dier traditie heb ik in enkele hoofdtrekken trachten aantoonen in mijn geschrift „Het primaat, episcopaat en martelaarschap van Petrus te Rome. Historisch onderzoek”. Gorinchem, J. Noorduijn, 1867.

²⁾ Ep. 20: „Nam sicut Domini mandata instruunt, orto statimurbationis impetu primo, cum me clamore violento frequenter populus flagitasset,

niet aangenomen. In ep. 8, die aan Clementius als antwoord op het schrijven van den Carthaagschen clerus werd medegegeven, werd wel schijnbaar de uitwijking van Cyprianus gebillijkt (*quod utique recte fecerit*), omdat men uit eerbied voor de bisschoppelijke waardigheid hem niet voor den clerus wilde vernederen, maar sprak men toch zóó breedvoerig over de plichten van een goeden herder, die zijne schapen niet mag verlaten, maar zijn leven er voor moet zetten, dat men als tusschen de regels konde lezen, hoedanig het oordeel was, 'twelk men te Rome koesterde, en dat men daàr Cyprianus hield voor „een huurling, die geen hart had voor zijne „schapen, maar deze verliet en vluchtte, als hij den wolf „zag komen” ¹⁾.

De toestand van Cyprianus werd daardoor nog pijnlijker. Verwijderd van zijne gemeente, die ook over zijne afwezigheid niet bijzonder gesticht was; vervolgd en belasterd door zijne vijanden, wier aanhang onder den clerus steeds grooter werd; veroordeeld en als een onwaardige gebrandmerkt door den clerus en de gemeente te Rome, begon hij zich verlaten te gevoelen en verviel hij tot eene moedeloosheid, waarvan de sporen in zijne brieven merkbaar zijn. Kort echter duurde die verlatenheid slechts, en weldra braken er weêr betere dagen voor hem aan. Zijne vijanden, overmoedig geworden door hunne zegepraal, wisten zich toch de achting en vriendschap der Carthaagsche en Romeinsche gemeenten niet te bewaren, maar gingen tot handelingen over, die streden tegen alle

non tam meam salutem, quam quietem fratrum publicam cogitans interim secessi, ne per inverecondam praesentiam nostram seditio, quae cooperat, plus provocaretur.” Cf. Ep. 7.

¹⁾ Pag. 16: „Denique et ipse Dominus implens, quae erant scripta in lege et prophetis, docet dicens: Ego sum pastor bonus, qui pono animam meam pro ovibus meis. Mercenarius autem et cujus non sunt propriae oves, cum viderit lupum venientem, relinquit et fugit, et lupus dispergit eas.”

kerkelijke tucht, en Cyprianus alzoo in de gelegenheid stelden om, door als verdediger dier tucht optetreden, zich op nieuw overal de genegenheid en hoogachting te verwerven.

Eene nadere uiteenzetting daarvan moge tot het volgende hoofdstuk bewaard blijven.

HOOFDSTUK II.

§ 6. MARTELAARS, BELIJDERS (CONFESSORES), AFVALLIGEN (LAPSI). AANVANG VAN DEN STRIJD OVER DE LAPSI.

Naast den bisschop en den clerus werden er in de christelijke gemeenten reeds vroegtijdig nog sommige anderen gevonden, die evenzeer bij de geloovigen in het hoogste aanzien stonden, namelijk de martelaars en confessores (belijders). Om den eer-naam van martelaar te verwerven, was het nog juist niet noodig, dat men voor zijn geloof het leven had gelaten; elk offer, dat men er voor had gebracht; elke straf, die men er voor had ondergaan, verbanning, gevangenschap, verbeurdverklaring van goederen, gaven reeds aanspraak op den martelaars-titel, en zoo was ten tijde van Cyprianus hun aantal dan ook reeds zeer aanzienlijk en werden overal velen van hen aange-troffen. Zij werden, gelijk wij reeds opmerkten, zeer geëerd en gevierd; hun gebed werd geoordeeld eene bijzondere kracht te bezitten, want zij waren Gods lievelingen, en hun kon Hij niets weigeren; uit hun midden werden bij voorkeur de leden van den clerus gekozen ¹⁾; hun oordeel werd, boven dat van

¹⁾ Zóó werd Numidicus, omdat hij nog levend van den brandstapel was gered, door Cyprianus tot ouderling benoemd, en de confessor Aurelius tot lector, omdat niets zóózeer voor een mond geschikt was, die met roem den Heer had beleden, als het voorlezen van het Evangelie, waardoor

anderen, op prijs gesteld en, als er iets belangrijks in de gemeente moest worden beslist, werden zij altijd het eerst om inlichting en raad gevraagd. In den strijd der kerk tegen de wereld, staan zij, zegt Cyprianus, in de voorste gelederen, en wordt hun moed door God met welgevallen aanschouwd. Zij dragen de hemelsche veldteekenen; hunne tegenwoordigheid is eene prophetie der overwinning en zij zijn het, die de tropheën wegdragen uit den slag, en den duivel 't zwaard uit de handen rukken. Hun doop is een bloeddooop en reinigt van zonden; hun sterfdag een feestdag, als geboortedag eens hoogerens levens (*γενέθλιον*) ¹⁾; hun gemeente een kostbare schat der kerk, en, waar een martelaar sterft, daar ontvangt Christus eene kroon ²⁾. „Wenscht toch niet te sterven op uwe bedden, in barrensnoed, of in eene wekelijke koorts,” roept ook Tertullianus daarom de christenen toe, „maar wenscht liever te sterven als martelaars, opdat Hij verheerlijkt worde, Die voor u geleden heeft” ³⁾.

Bijna even hoog aanzien als de martelaars, genoten de con-

martelaren worden gevormd; niets voor een belijder zóó gepast, als van de pijnbank naar den lozenaar te gaan; elders geweest te zijn een schouwspel voor de heidenen, hier zulks te wezen voor de verzamelde gemeente; elders met bewondering door eene samengestroomde schare te zijn aangestaard, hier met blijdschap door de broederen te worden ontvangen.” Ep. 38, 39.

¹⁾ De gemeente te Smyrna vierde den verjaardag van Polykarpus marteldood. Euseb. H. E. IV: 15. Tertullianus spreekt van „oblaciones pro defunctis, pro natalicis annua die,” terwijl Cyprianus in Ep. 39 nog vermeldt de „martyrum passiones” en hunne „anniversaria commemoratio,” en in denzelfden brief zijne geestelijken vermaant, dat zij toch getrouw aantekening zouden houden van de sterfdagen der martelaars, opdat die later zouden kunnen worden gevierd, en dat zij zoo zorgvuldig mogelijk de overblijfselen der gestorvenen moesten verzamelen en deze plechtig begraven. Van het vereeren van reliquiën of het aanroepen der gezaligde martelaars, vinden wij echter in Cyprianus tijd nog geen spoor. Zie ook W. Moll, „kerkelijk leven,” dl. I, pag. 247; II, pag. 153.

²⁾ „De exhortatione martyrii.” Vgl. Ep. 28 en 54.

³⁾ „De fuga in persec.”

fessores (belijders), d. w. z. die Christenen, welke, zonder vrees, maar met vrijmoedigheid, in het openbaar belijdenis van hun geloof hadden afgelegd, en zulks zelfs hadden herhaald in tegenwoordigheid van den Romeinschen rechter. Werden zij voor die stoutmoedigheid gestraft, dan ontvingen zij gewoonlijk den titel van *martelaars*; maar konden zij zonder straf naar hunne woning terugkeeren, dan werd hun slechts de eernaam van *belijders* gegeven. Die dus martelaars waren, waren ook confessores meteen, zonder dat de confessores nog recht hadden op den martelaarstitel, waarom Tertullianus dezen dan ook met een enkel woord noemt: „candidaten voor het martelaarschap” 1). Met eerbied werden echter ook zij bejegend en hun voorbeeld steeds aan anderen ter navolging voorgehouden. „Bij de wisseling der jaargetijden ging de winter voorbij,” roept Cyprianus hun met geestdrift toe, „maar gij hebt met de stormen van den winter tevens den storm der vervolging doorgestaan. Op den winter volgde de zachtheid van de lente, rijk aan rozen en met leliën versierd, maar voor u bloeiden er leliën en rozen uit het paradijs, en uw hoofd was getooid met hemelsche kransen. Toen kwam de zomer, die de aren deed zwellen en den dorschvloer belaadde met koren, maar gij, die u roem hadt gezaaid, hebt de vruchten van dien roem inge oogst, en, op den dorschvloer des Heeren nedergelegd, ziet gij het kaf met onuitbluschbaar vuur verbranden, maar ziet voor u zelve zelfs den kerker aan als eene schuur, waarin gij als gezuiverd graan en uitgelezene vruchten wordt bewaard. Ook de herfst is u een beeld van de u verleende geestelijke genade. Daarbuiten wordt de wijn uitgeperst en de aan sap zoo rijpe

1) Nicolaus Faber zegt: „Confessores dieti sunt; qui coram iudicibus interrogati, Christum professi erant; martyres, qui Christum professi et praeterea, ut abnegarent torti, perseverabant. Martyres igitur omnes confessores erant, sed confessores nondum martyres, nisi ut eleganter vocat Tertullianus, „Init. lib. ad Mart’’: *designati* et alibi *candidati* martyrii.” Zie ook Fell in *naam. ad Ep. Cypr. 10.*”

druif in de wijnpers getreden. Gij, als volle druiven aan den wijnstok des Heeren, en beziën, die met rijpe vrucht door de zorg van tijdelijk geweld wordt gedrukt, aanschouwt de benauwdheid des kerkers als uwe wijnpers, wilt uw bloed vergieten in plaats van wijn, en ledigt verheugt den lijdensbeker, genegen tot het doorstaan van allerlei beproevingen. Zóó gaat dan bij de knechten Gods het jaar voorbij; zóó wordt door geestelijke verdiensten en hemelsche leeringen de wisseling der jaargetijden bij hen gevierd" ¹⁾. Nog sterker evenwel spreekt Cyprianus zijne bewondering van hen uit, als hij van martelaars en confessores gezamenlijk zegt: „O, hoe gelukkig is onze kerk, die zoo zichtbaar den roem van Gods welgevallen bezit en ook in onze dagen het glorierijke bloed van martelaars heeft zien storten. Vroeger was zij door de vroomheid der broeders wit, (met de kleur der onschuld versierd); nu is zij door het bloed der martelaren purperrood geworden. In haar krans is nu, noch gebrek aan leliën, noch aan rozen; maar ieder strijdt, om voor zich beiden te verwerven, witte bloemen door zijne vroomheid, en purperen, door zijn bloed" ²⁾. Wel eene opgewondene lofspraak, maar zij strekke ons ten bewijze, hoe groot de invloed was, die door confessores en martelaars werd bezeten, zoodat eene bede uit hun mond om kwijtschelding of vermindering van straf voor gevallen leden der gemeente, dan ook zelden onverhoord werd gelaten.

Lijfrecht tegen martelaars en confessores over, en evenzeer door de geloovigen geminacht en verafschuwd, als de eersten geëerd werden en gevierd, stonden de *lapsi* (afvalligen), wier

¹⁾ Ep. 37, pag. 73.

²⁾ Ep. 10, pag. 22: „O beatam ecclesiam nostram, quam sic honor divinae dignationis illuminat; quam temporibus nostris gloriosus martyrum sanguis illustrat! Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus ejus nec lilia nec rosae desunt. Certent nunc singuli ad utriusque honoris amplissimam dignitatem, ut accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas.“

getal in de laatste dagen door de vreeselijkheid der vervolging aanzienlijk was toegenomen. Niet even groot was echter van deze allen de zonde, en er werd nauwlettend onderscheid gemaakt tusschen het misdrijf van den eenen, en dat van den anderen. 't Minst schuldig werden geoordeeld de *libellatici*, d. w. z. de zoodanigen, welke, gebruik makende van de hebzucht hunner rechters, of ook wel door dezen begunstigd, voor geld een *libellus*, vrijbrief, hadden gekregen, waarin werd verklaard, dat zij aan de keizerlijke bevelen hadden voldaan en de afgoden hadden geëerd ¹⁾. Op hen volgden dan de *acta facientes*, die, voor den rechter geroepen zijnde, eenvoudig hadden ontkend christenen te zijn en zóó alle gemeenschap aan de kerk van Christus hadden geloochend. Een graad lager nog stonden de *traditores*, die op aanvraag hunne heilige boeken hadden overgcleverd, en geen moed hadden gehad, die overgave te weigeren ²⁾, terwijl het meest verafschuwd waren de *thurificati*, die wierook hadden gebrand voor de beelden van afgoden of keizers, en de *sacrificati*, die zelfs op de altaren der afgoden hadden geofferd.

Tot aan Tertullianus en ook nog door dezen was de apostasie of afval in den regel als eene doodzonde beschouwd geworden, waarvoor geene vergiffenis mogelijk was, en het was eerst op aandrang van Callixtus van Rome \pm 225, dat ook voor degenen, welke zich aan die zonde hadden schuldig gemaakt, de terugkeer tot de kerk weder was opengesteld, doch altijd slechts na zware boete. De *thurificati* en *sacrificati* konden evenwel

¹⁾ Ep. 55: „quae inclementia est et quae acerba duritia, libellaticos cum iis, qui sacrificaverint, conjungere.” Over de „lapsi” zie nog Rettberg, pag. 362 seqq.

²⁾ Dikwerf misleidden deze echter hunne vervolgers en gaven hun andere geschriften over, vooral haeretische, zonder dat evenwel de zwaarte van hun misdrijf tegenover de gemeente daardoor werd verminderd geacht, wijl het steeds strafbaar was, zich op eenige bedriegelijke wijze, welke dan ook, aan het martelaarschap te onttrekken.

geene vergiffenis krijgen, behalve alleen in doodsgevaar (sub ictu mortis); de overigen moesten de gewone kerkelijke boete volbrengen, welke echter zeer streng was en somtijds twee jaren lang duurde. Zij was verdeeld in vier stadiën. Eerst kwam de *πρόσκλησις*, wanneer de boeteling in rouwkleederen stond aan den ingang der kerk, blootgesteld aan koude, regen en wind (hiemantes, *χειμαζόμενοι*), om daar de vergiffenis af te smeeken van geestelijken en leeken ¹⁾; vervolgens brak de *ἀκρόασις* aan, wanneer het hem weder vergund was te luisteren naar het voorlezen uit de H. Schrift, doch staande op eene van de anderen afgezonderde plaats; dan kwam hij in het tijdperk, waarin hij reeds weder knielend de gebeden mocht bijwonen, *ὑπόπτωσις*, tot hij eindelijk aan de geheele godsdienst-oefening, met uitzondering van het vieren van het H. Avondmaal, welke plechtigheid hij echter staande mocht aanschouwen, konde deelnemen, *σύστασις*. Die vier stadiën doorloopen zijnde, werd den boetvaardige gelegenheid gegeven tot openbare schuldbelijdenis, *ἑξομολόγησις*, waarna hij dan met broederkus en handoplegging volledige vergiffenis ontving. Zoolang deze echter nog niet verkregen was, mochten de leden der gemeente niet met hem in gemeenschap verkeeren, maar werd op hem toegepast, wat Paulus tot de Korinthiërs had gezegd in het vijfde hoofdstuk van zijn eersten brief ²⁾.

Toen nu de hevigheid der vervolging tegen het einde des jaars langzamerhand verminderde, gaven vele lapsi hunne begeerte te kennen, om weder in de kerk, die zij verlaten hadden, te worden opgenomen en toonden zij berouw over hunne zwakheid. Bizardere omstandigheden werkten daartoe nog mede. Een afvallige, zóó ging het gerucht, was geen oogenblik

1) Dit eerste stadium wordt ook door velen gerekend, als nog niet rechtstreeks tot de boete te hebben behoord.

2) Zie over de kerkelijke tucht dier dagen Hofstede de Groot in: „Geschiedenis der Christelijke kerk in tafereelen”, dl. I, pag. 242 seqq.

van zijn leven of van zijne gezondheid zeker, maar de Heer Zelf strafte de trouweloozen. Voorbeelden er van werden opgenoemd. Een man was stom geworden, terstond nadat hij Jezus had verloochend; eene vrouw had zich bij ongeluk de tong afgebeten, toen zij juist op het punt stond, de afgoden te prijzen, en een jong meisje, dat in 't geheim haar Heer had afgezworen, was dood ter aarde gevallen, toen zij zich aan den avondmaalsdich plaatste en het brood wilde aanraken ¹⁾. Steeds grooter werd derhalve het getal van hen, die verlangden naar wederopneming in de gemeente, maar, wijl zij weinig lust er in hadden om boete te doen, wilden zij liever langs een anderen en meer gemakkelijken weg tot hun doel geraken. En wel op deze wijze.

De confessores en martelaars hadden reeds sedert geruimen tijd bij uitnemendheid het recht, om als voorspraak van afvallige leden der gemeente te mogen optreden, waarvan zij dan ook, ofschoon in den regel slechts hoogst zeldzaam en als bij uitzondering, gebruik maakten. Die aldus door hen werd begunstigd, ontving dan een "*libellum pacis*," vredebrief, aanbevelingsbrief, waarmede hij zich tot den bisschop moest wenden, die gewoonlijk den zóó aanbevolene zonder verdere boete weder in de gemeente opnam ²⁾. Tot deze confessores wendden zich nu de lapsi in massa en vroegen van hen aanbevelingsbrieven, opdat zij allen zonder boete weder mochten worden toegelaten.

¹⁾ "De lapsis," pag. 132 seqq.

²⁾ De oorsprong van dat recht der confessores is niet bekend. Baronius beweert, dat het is ontstaan, door dat de bisschoppen vroeger de lapsi zonden naar de kerkers der confessores en martelaars, opdat zij dezen om vergiffenis zouden vragen en zich sterken door de aanschouwing van hun geloof, en dat toen de confessores, getroffen door hun berouw, bij den bisschop als hunne voorspraak zijn opgetreden. Dat echter de confessores ook reeds vroeger soms misbruik maakten van hun voorrecht, blijkt ons daaruit, dat reeds Tertullianus klaagde over hunne vrijgevigheid in het uitreiken dier getuigenschriften. "*Ad mart.*" cap. I: "*pacem in ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt.*"

Velen der confessores antwoordden daarop met eene weigering, maar anderen, hoogmoedig geworden door het aanzien waarin zij stonden, en begeerig naar meerdere uitbreiding hunner macht, maakten gretig van de hun nu daartoe aangebodene gelegenheid gebruik. De bisschop was afwezig; de clerus dezen eer vijandig, dan vriendschappelijk gezind; niets stond hun dus bij hun streven in den weg. In plaats van daarom de lapsi ternederzetten en aantemanen tot ootmoed en berouw, moedigden zij hen veeleer aan in hunne onwettige begeerte te volharden, ja, vergetende, dat zij hun hoogstens ten voorspraak konden zijn, schonken zij hun integendeel zelfs nu op eigen gezag volkomene vergiffenis.

Eenmaal dien weg ingeslagen hebbende en zich aldus boven wet en tucht hebbende geplaatst, gingen zij nu ook steeds verder. Zonder eenig onderscheid tusschen de lapsi meer in achttenemen, deelden zij onder hen naar willekeur *libellos pacis* uit, gaven er geene acht op, of de verloochening geschied was uit kleinmoedigheid en zwakheid, dan wel uit boosheid en onverschilligheid ¹⁾, ja, kwamen eindelijk zelfs zoover, dat in hunne getuigschriften geene namen meer werden genoemd, maar eenvoudig de formule stond geschreven: *„de houder worde met de zijnen tot de kerkelijke gemeenschap toegelaten”* ²⁾, zoodat men zulk een vredebrief in blanco kon weggeven, verkoopen, of er een ieder, zonder onderscheid, zelfs aan de heiligste plechtigheden der gemeente mede kon doen deelnemen. Duizende van dergelijke *libelli pacis* werden dagelijks uitgereikt, zonder eenige voorwaarde er bij te maken, en vooral was het de confessor Lucianus, die zich daaraan schuldig maakte en beweerde, volkomen er ook het recht toe te hebben, wijl een zekere martelaar

¹⁾ Ep. 20: *„Item cum comperissem — ut sine ullo discrimine atque examine singulorum darentur quotidie libellorum millia contra Evangelii legem”* seqq.

²⁾ Ep. 15, pag. 35: *„Communicet ille cum suis.”*

Paulus, toen hij nog in leven was, hem tot zich geroepen had en hem had gezegd: „Lucianus, in tegenwoordigheid van „Christus zeg ik u, dat, indien iemand na mijn dood van u „vergifenis zal vragen, gij die in mijnen naam moet verleen“ 1).

Dat dit alles intusschen voor Cyprianus niet verborgen bleef, is licht nategaan. Zijne vrienden gaven hem spoedig kennis van de ongeregeldheden, die er in de gemente voorvielen en hevig was daarover zijne verontwaardiging. Voor een groot deel toch gevormd door de geschriften van Tertullianus, had hij van dezen vele zijner gestrengte begrippen overgenomen; dankte aan hem vooral zijne voorliefde tot de ascetische richting; had van hem het geleerd de christelijke gemeente te beschouwden als een leger, dat tegenover de heidenwereld in slagorde stond geschaard, en daarbij dan gebruik te maken van velerlei krijgstermen, terwijl hij ook nog door Tertullianus er toe gebracht was, om te ijveren voor het coelibaat en streng te zijn in de tucht, streng bovenal

1) Ep. 22, pag. 47: „Cum benedictus Martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocavit me (Lucianum) et dixit mihi: Luciane, coram Christo tibi dico, ut si quis post arcessionem meam abs te pacem petierit, des in nomine meo.“ Cyprianus verontschuldigde later zijne stoutmoedigheid daarmede, dat hij onervaren was in de schrift (minus dominica lectione fundatus), Ep. 27, pag. 52, 53, ofschoon die betuiging onwillekeurig een glimlach ons op de lippen brengt, daar hem zelve waarlijk met recht die beschuldiging kan worden voorgehouden. Wel had hij toch eene menigte bijbelplaatsen in zijn geheugen en wist hij gewoonlijk tekst op tekst te stapelen, maar in den regel toonde hij een groot gebrek aan kennis van de juiste beteekenis dier woorden. Overal, waar hij b. v. het woord „disciplina“ ontmoet, 't zij in het Oude, 't zij in het N. Verbond, ziet hij er eene aanwijzing in op de toekomstige éénheid der kerk door de tucht. Leest hij het woord „wijn,“ zelfs in de geschiedenis van Noach, dan is zulks hem eene prophetie van het avondmaal, gelijk het woord „water“ hem overal eene henenwijzing is naar den doop, en in 't kort de geheele Joodsch-priesterlijke instelling met haar hogepriester aan het hoofd, hem steeds is een zinnebeeld van de Christelijke priesterschap, onder 't bestuur van den bisschop.

waar het gold afvalligen, ketters en scheurmakers ¹⁾. Verloochening en afval waren in zijn oog daarom misdaden, die slechts door ketterij konden worden overtroffen. Die tegen God had misdreven, (aan eene doodzonde, zooals de verloochening, zich had schuldig gemaakt), kon, naar zijn oordeel, niet weder in de kerk worden opgenomen ²⁾, evenmin als er voor hem, die God had verlaten, nadat hij Hem had leeren kennen, vergiffenis mogelijk was ³⁾. En zouden dan nu de lapsi zonder boete weder worden toegelaten en eene zonde tegen den Heiligen geest zóó nietig worden geacht? Zou daardoor de kerk geen gevaar loopen en de tucht worden ondermijnd? Maar zou ook het bisschoppelijk gezag zelf er niet onder lijden, wanneer de confessores, die niets meer hadden dan het *jus intercedendi*, zich nu ook nog het *jus absolvendi* gingen aanmatigen en alzoo gingen treden in de rechten van den bisschop? In ernstige bewoordingen bracht Cyprianus daarom aan de confessores hun misstap onder het oog (Ep. 10), vermaande in een ander schrijven de gemeente, dat zij toch getrouw zoude blijven aan de voorschriften der kerk en achtte het zelfs noodig, om den clerus te Rome me-

1) Van Cyprianus ingenomenheid met de geschriften van Tertullianus hebben wij vele bewijzen, zoowel in zijne eigene geschriften, alsook in de getuigenissen van anderen. Zóó verhaalt ons Hieronymus Ep. 41: „et beatus Cyprianus Tertulliano magistro utitur, ut ejus scripta probant,” en deelt ons in zijn Catal. cap. 53 nog mede, dat hij te Concordia, eene stad in Italië, een oud man, Paulus genaamd, had ontmoet, die hem vertelde, dat hij in zijne jeugd dikwerf te Rome den hoogbejaarden amanuensis (notarius) van Cyprianus had gesproken, en van dezen had gehoord, dat de bisschop nooit een dag liet voorbijgaan, zonder in de geschriften van Tertullianus te lezen en gewoon was dan eenvoudig te zeggen: „da magistrum,” daarmede Tertullianus bedoelende. Zie ook W. Moll, „kerkelijk leven,” dl. I, pag. 247.

2) „Pestim. advers. Jud.” lib. III, pag. 73.

3) „De habitu virginum,” pag. 93: „quod sit scilicet minor culpa deliquisse ante, cum needum nosset disciplinam Dei, nulla sit venia ultra delinquere, postquam Deum nosse coepisti.”

dedeeling te doen van de ongepaste handelwijze der Carthaag-
sche confessores, (Ep. 27), en dat te meer, toen hij van deze
zelfs een aanmatigend schrijven had ontvangen, waarin zij
hem bekend maakten, dat zij in ééns af aan alle lapsi, zon-
der uitzondering, vergiffenis hadden geschonken, en hem zelfs
durfden verzoeken, daarvan aan alle Afrikaansche bisschoppen
mededeeling te doen ¹⁾.

Nog was de strijd echter slechts zijn eerste tijdperk binnen-
getreden. De verwickeling zoude nog grooter worden, en als
een donderslag trof het daarom Cyprianus, toen hij vernam, dat
zelfs een deel van den clerus zich bij de woërspannige *belijders*
had gevoegd, hunne getuigschriften erkende en zich zoozeer
vergat, om met de lapsi zelfs het avondmaal te vieren ²⁾.
Dat was tot dusver nog nimmer geschied, en geen won-
der dan ook, dat den bisschop eene zoodanige handelwijze,
die streed tegen alle regel en tucht, ten hoogste bevreemde
en trof, zoodat hij er zijne diepe verontwaardiging over te
kennen gaf en niet verbloemde, dat hij het doorzag, hoe hier
niet aan onkunde alleen of dwaling dat verzet tegen de kerke-
lijke tucht moest worden toegeschreven, maar vooral ook aan
hoogmoed en trots.

Gelijk wij toch boven hebben gezien, waren de leden van
den clerus nog steeds genegen hunne bisschoppen te beschouwen

¹⁾ Ep. 23: „Universi confessores Cypriano papae salutem. Scias nos universis, de quibus apud te ratio constiterit, quid post commissum egerint, dedisse pacem et hanc formam per te et aliis episcopis innotescere volumus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Praesente de clero et exorcista et lectore; Lucianus scripsit.” Cyprianus zelf zegt van dien brief Ep. 27: „Universorum confessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pacem omne vinculum fidei et timor Dei et mandatum Domini et Euangelii sanctitas et firmitas solveretur.”

²⁾ Ep. 17, pag. 39: „Audio tamen quosdam de presbyteris nec Euangelii memores, nec quid ad nos martyres scripserint cogitantes — jam cum lapsis communicare coepisse et offerre pro illis et eucharistiam dare, quando oporteat ad haec per ordinem perveniri.”

als slechts „*primi inter pares*,” zonder dat zij er echter onbekend mede waren gebleven, hoe bij deze reeds sedert eenigen tijd zich een streven had geopenbaard naar onafhankelijkheid, en zij eene levendige begeerte begonnen te betoonen, om aan het gezag van den clerus zich te ontworstelen en boven dezen zich te verheffen. In Cyprianus vooral hadden zijne geestelijken reeds een zelfstandig en onafhankelijk karakter leeren kennen en de vrees bestond alzoo, dat, zoo hij niet werd verootmoedigd en gedwarsboomd in zijne aanspraken, weldra zonder eenigen twijfel de zege aan hem zoude verblijven en de clerus dientengevolge niet meer aan hem gelijk, maar hem ondergeschikt zoude zijn. Daartegen moest worden gewaakt; dan moest liever nog een laatste strijd worden gestreden en door zich nu met de confessores te verbinden, hoopten de clerici den invloed van Cyprianus te zullen verzwakken in zijne gemeente, gelijk zij hem reeds in zijn aanzien hadden benadeeld bij den clerus van Rome; in één woord, de anders waarlijk onbegrijpelijke medewerking van den Carthaagschen clerus met de wettelooze handelingen der confessores kan en moet alleen hierdoor worden verklaard, dat wij als eerste bron er van aannemen den naijver, die reeds sedert zoolang had bestaan tusschen het presbyteriaal en het episcopaal gezag, en die ook nu weer aanleiding vond tot den strijd.

Groot was echter de teleurstelling, die de clerus ondervond. In plaats toch, dat de gemeente het met welgevallen aanzag, dat clerus en confessores zóó toegevend en zacht waren jegens de lapsi, wekte het eerder den wrevel op der geloovigen en gaf aanleiding tot ergernis. Verreweg het grootste deel der gemeente keurde de handelwijze der confessores af, maar ten sterkste veroordeelde men het, dat zelfs leden van den clerus zich bij dezen hadden gevoegd. Mochten dan de lapsi — dachten ook de geloovigen, evenals Cyprianus — zóó maar zonder boete weder aangenomen worden en dezelfde rechten genieten, als die honderden, welke zonder aarzeling goed en bloed, leven en

vrijheid voor hun geloof hadden veil gehad? En als de lapsi zóó toegevend werden behandeld, welke straf bleef er dan in 't vervolg over voor diegenen, welke zich aan veel geringere vergrijpen hadden schuldig gemaakt? Zou later op die wijze niet elke straf eene onrechtvaardigheid schijnen, daar zelfs de lapsi niet gestraft waren?

Nog meer echter werd het gedrag van den Carthaagschen clerus door de gemeente te Rome afgekeurd, en dáár maakte het op staanden voet een einde aan de vriendschap, die tusschen de geestelijken van beide gemeenten, vooral naar aanleiding van de uitwijking van Cyprianus, was ontstaan. Of had dáár de vervolging niet het hevigst gewoed in de onmiddelijke nabijheid des keizers, maar hadden ook dáár niet velen van hun geloof de heerlijkste openbaring gegeven? Was zelfs de bisschop Fabianus dáár niet als martelaar gekroond geworden, en zou men dan zóó toegevend kunnen zijn jegens de lapsi, of met een clerus samenstemmen, die zulke lapsi beschermden? Dat nimmer. Er dus naar strevende om Cyprianus te schaden, maakten de geestelijken van Carthago door hun verkeerd beleid zich zelve integendeel hunne eigene gemeente en die van Rome ten vijand, en Cyprianus had nu niets meer te doen, dan eenvoudig optetreden als verdediger van de door zijne geestelijkheid verkrachtte tucht, om terstond zich zijne gemeente en die van Rome weder tot vrienden te maken en, de tucht handhavende, aldus tevens zijn eigen gezag te versterken en te bevestigen.

. Intusschen moest hier toch met voorzichtigheid worden gehandeld, wijl, bij de bestaande wederspanning tegen het wettig gezag, te groote gestrengheid licht aanleiding zou kunnen geven tot algeheele verwijdering en daardoor tot het ontstaan eener scheuring, 't geen zoo mogelijk moest worden vermeden.

Onze bisschop besloot dus zijne vroegere strenge meening omtrent de lapsi te laten varen en een milderen weg inteslaan, daartoe gedrongen, zeide hij, alsof hij zijne verandering van

denkwijze wilde verontschuldigen, door de hevigheid der vervolging, welke het zoo moeielijk was geweest te wêerstaan; het groot aantal der lapsi, die anders misschien tot vertwijffeling en tot onberadene stappen zouden worden gebracht; de vrees voor eene scheuring; den eerbied, dien hij de confessores toedroeg, zoodat hij, ofschoon zij godwaald hadden, hen toch niet wilde beschamen, door hunne handelingen ten eenenmale nietig te verklaren, en eindelijk, door de christelijke liefde, die hem noopte niet onverbiddelijk te zijn, waar God zelfs barmhartigheid betoonde. „Ik heb medelijden met al onze „broeders,” betuigt hij, „die door de zwaarte der vervolging „zijn gevallen en hunne wonden smarten ook mij; zij hebben „mij het hart gebroken, maar de goddelijke genade kan „hen behouden” 1) Aldus in principe met de leer van Tertullianus gebroken hebbende en de mogelijkheid hebbende aangenomen, dat de zonde der verloochening kon worden vergeven, ging Cyprianus nu op den ingeslagen weg ook voort. In onderscheidene brieven geeft hij aan zijne hem getrouw geblevene geestelijken verlof, om aan die lapsi, welke het minst hadden gezondigd en door de confessores bijzonder werden aanbevolen, in stervensnood de handen opteleggen en het avondmaal nuttereiken 2), terwijl hij voorts aan alle lapsi gezamenlijk belooft, dat hun eerlang gelegenheid tot wederopneming in de gemeente zou worden aangeboden, daar hij terstond na zijne terugkomst eene vergadering zoude beleggen om hunne zaak te onderzoeken 3). De getuigschriften der confessores echter onvoorwaardelijk geldig te verklaren, en de lapsi aldus zonder eenige boete weder toetelaten, was, naar zijne meening, eene onvoorzichtige, ja, ongeoorloofde daad.

1) Ep. 20, 55.

2) Ep. 18, 19, 20.

3) Ep. 17, pag. 39: „Cum pace nobis omnibus a Domino prius data ad ecclesiam regredi coepimus, examinabuntur singula praesentibus et iudicantibus vobis.”

„Wij moeten ons niet overijlen en onvoorzichtig handelen”, vermaant hij, „opdat niet door de al te schielijke opneming der zoodanigen het ongenoegen Gods nog meer worde opgewekt ¹⁾. Men plukke de vrucht niet, vóórdat zij rijp is; men voere het lek geworden schip niet weder in het water, dan nadat het hersteld is; men trekke het verscheurde kleed niet aan, dan nadat men het heeft versted” ²⁾. Maar welke poenitentie zou den lapsi dan worden opgelegd? Voor de *libellatici* en zelfs nog voor de *traditores* zoude de gewone kerkelijke boete kunnen volstaan, maar hoe te handelen jegens de *thaurificati* en *sacrificati*, wier misdad steeds voor bijna onvergefelijk was gehouden? Niets was ten dien opzichte wettig nog vastgesteld en noodzakelijk oordeelde Cyprianus liet dus, dat de bisschoppen eerst in eene plechtige vergadering met elkander bijeenkwamen, om te bepalen, hoe in dezen moest worden gehandeld.

De strijd was daarmede echter nog geenszins ten einde. De lapsi, niet tevreden met het besluit van den bisschop, waarbij hunne vergiffenis tot later werd uitgesteld, verlangden die oogenblikkelijk en zonder voorafgaande boete, terwijl de confessores op hunne beurt beweerden in hunne rechten verkort te zijn, daar geene vergadering over de lapsi meer noodig was, wijl deze reeds op wettige wijze van hen vergiffenis hadden ontvangen.

Om zoo mogelijk het ongeduld der eersten te matigen en de confessores weder binnen de palen hunner wettelijke be-

1) Ibid. „Properandum tamen non puto nec incaute aliquid et festinanter gerendum, ne dum temere pax usurpatur, divinae indignationis offensa gravius provocetur.”

2) Ibid. „Nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat; nemo navem suam quassatam et perforatam fletibus priusquam diligenter refece- rit, in altum denno committat; nemo tunicam seissam accipere et induere properet, nisi eam et ab artifice perito sartam viderit et a fullone curatam receperit.”

voegdheid te brengen, wees Cyprianus nu in een ernstig schrijven er op, van hoeveel belang het was, dat de tucht in de kerk werd gehandhaafd. „Wanneer bij geringe overtredingen, die geene zonden tegen God zijn,” zegt hij, „reeds voor een bepaalden tijd eene boete wordt gevorderd en men den zondaar niet tot het avondmaal toelaat, dan nadat hij in het openbaar zijne schuld heeft beleden en daarna van den bisschop en den clerus met handoplegging vergiffenis heeft ontvangen — met hoeveel meer zorg en nauwgezetheid moet dan de tucht der kerk niet worden toegepast op dezulken, die zich aan eene zóó zware en vreeselijke zonde hebben schuldig gemaakt? ¹⁾ Is onze misdaad groot geweest, wij mochten haar dan ook diep beweenen. Eene gevaarlijke wonde vereischt eene langdurige en zorgvuldige verpleging, en 't berouw moet niet minder zijn dan de zonde. Meent gij dan den Heer zóó spoedig weêr tevreden te kunnen stellen, als gij Hem met trouweloze woorden hebt verloochend, Hem minder hebt geacht, dan uwe bezittingen, en Zijne tempels hebt verontreinigd en bezoedeld? Meent gij, dat Hij zóó spoedig zich weêr over u zal ontfermen, daar gij Hem niet als uw Heer hebt willen belijden? Neen, gij moet Hem smeeken en onophoudelijk ijverig zijn in den gebede; gij moet uwe dagen doorbrengen in rouw, uwe nachten wakende en onder tranen en verzuchtingen ²⁾. Als gij zóó met geheel uwe ziel hebt

¹⁾ Ibid. „Nam cum in minoribus delictis, quae non in Deum committuntur, poenitentia agatur justo tempore et exomologesis fiat inspecta vita ejus, qui agit poenitentiam, nec ad communicationem venire quis possit, nisi prius illi ab episcopo et clero manus fuerit imposita, quanto magis in his gravissimis et extremis delictis caute omnia et moderate secundum disciplinam Domini observari oportet.”

²⁾ De lapsis, pag. 137: „Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus. Alto vulnere diligens et longa medicina non desit; poenitentia criminis minor non sit. Putasne tu Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium praeponere maluisti, cujus templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non

gebeden; uw berouw door tranen en verzuchtingen hebt be-
toond, en door het doen van vele goede werken van den Heer
vergifenis voor uwe zonden hebt gevraagd, dan moogt gij hopen
op ontferming en genade — want aan hem alleen, die berouw
heeft, vele goede werken doet en ijverig is in den gebede, kan
God genadiglijk vergifenis schenken en bevestigen, wat de
martelaars voor hem hebben verzocht en de priesters hem voor-
loopig reeds hebben geschonken ¹⁾. Doch, hebben de lapsi
zóoveel haast om weêr opgenomen te worden, welnu, het
staat aan hen, en de tegenwoordige tijden bieden hun daartoe
nog meer gelegenheid aan, dan zij zelven misschien begeeren.
De strijd is toch nog niet geeindigd en 't gevecht wordt ieder
dag hernieuwd. Indien dan uw berouw zóó oprecht is en
standvastig, 't geloof in u zóó brandend — die geen uitstel
kan verdragen, grijpe naar de martelaarskroon ²⁾. Wat
verder de confessores betreft, — deze maken van het hooge
aanzien, waarin zij staan, misbruik. Zij schenken vergifenis aan
de schuldigen en verlangen nu, dat ook de priester dezulken weder
opneme in de kerk; maar 't is de vraag, of hun verlangen
rechtvaardig is en geoorloofd, en of zij niet juist in tegen-
spraak zijn met den wil des Heeren. Het is immers nog niet
zeker, dat de goddelijke Majesteit alles toestaat, wat de
mensch durft beloven. Alleen de Heer heeft recht om te

esse dixisti? Orare oportet impensius et rogare, diem lactu transigere,
vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrimosis lamentationibus
occupare."

¹⁾ Ibid. pag. 138: "Si precem toto corde quis faciat, si veris poeniten-
tiae lamentationibus et lacrimis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Domi-
num justis et continuis operibus infectat, misereri talium potest. — Poe-
nitenti, operanti, roganti potest elementer ignoscere, potest in acceptum
referre, quidquid pro talibus et petierint martyres et fecerint sacerdotes."

²⁾ Ep. 19, pag. 42: "Qui si nimium properant, habent in sua potestate
quod postulant, tempore isto sibi plus, quam postulant, largiente. Acies
adhuc geritur et agon quotidie celebratur; si commissi vere et firmiter
poenitent et fidei calor praevalet, qui differri non potest, potest coronari."

oordeelen over de misdaden, die tegen Hem zijn bedreven, en Hij heeft verklaard, dat Hij verloochenen zal, al wie Hem hebben verloochend. En zal de dienaar dan durven vrijspreken, waar de meester veroordeelt? Vreemde tegenstrijdigheid! De martelaren moeten het niet vergeten, dat zij zijn gemaakt door het Evangelie, maar dat zij het Evangelie niet kunnen maken of hervormen 1)." Zij zijn echter, meent Cyprianus, nog eenigszins te verontschuldigen, omdat zij wel groot zijn in het geloof, maar bijna allen onervaren in de schrift, en daardoor aan velerlei dwaling blootgesteld 2). Maar des te grooter is dan de schuld der geestelijken. Dezer handelwijze is ten hoogste strafbaar, hunne misdaad bijna onvergefelijk. "Dat de lapsi niet gaarne hunne wederopneming in de kerk zien uitgesteld, kan men begrijpen", verwijt hij daarom den clericus. "Welke doode zou toch niet gaarne weder levend worden gemaakt? Wie zou zich niet haasten, om gelukkig te worden? Maar de taak der voorgangers is het, om de wet te handhaven en hen, die uit onkunde te veel haast hebben, te onderrichten en terechttewijzen, opdat zij, die de herders der schapen moeten zijn, geene slachters er van worden. Want als men zulke dingen toelaat, die tot het verderf leiden, dan is men een bedrieger, en de gevallen wordt dan niet weder opgericht, maar door zijne vijandschap tegen God slechts nader tot zijn ondergang gevoerd 3). Niet vrijtespreken zijn daarom de priesters, die, in plaats dat zij de onwetenden leeren, door eene

1) "De lapsis," pag. 129. Vergelijk Ep. 27, pag. 52 en 28, pag. 54.

2) Ep. 16, 27.

3) Ep. 15: "Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus vivificari properet? Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed praepositorum est praeceptum tenere et vel properantes vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent, lamii fiant. Ea enim concedere, quae in perniciem vertant, decipere est, nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam magis impellitur ad ruinam."

strafbare toegevendheid bedelen om hunne gunst, en den trots der belijders vleien, met het eenige doel om hen tot vijandschap aantezetten jegens hun bisschop" 1).

Vruchteloos evenwel was al wat Cyprianus deed om de weerspansigen in de gemeente naar rede te doen luisteren. Clerus, confessores en lapsi bleven zich met elkander vereenigen en elkander stijven in hun vorzet, ja, zóó groot werd cindelijk zelfs de stoutmoedigheid der laatsten, dat zij aan den bisschop een brief durfden schrijven, waarin zij hem mededeelden, dat zij niet langer op zijne vergiffenis wilden wachten, en die ook niet meer noodig achtten, daar zij hun reeds was geschonken door den martelaar Paulus 2). Strenger werd echter nu ook de toon van Cyprianus. „Ik verwonder mij,” hilde zijn antwoord, „dat sommigen uit uw midden de „verregaande stoutmoedigheid gehad hebben om mij te schrijven in naam der kerk, daar toch de kerk slechts bestaat „uit bisschop, clerus en allen, die getrouw zijn gebleven. „(stantes). De rechtvaardigheid en macht van God kunnen immers den gruwel niet toelaten, dat de naam van kerk gegeven zou worden aan eene schare van afvalligen, daar er toch „geschreven staat, dat God geen God is van dooden, maar „slechts van levenden. Zekerlijk, wij wenschen en hopen, „dat allen weêr levend gemaakt mogen worden en in onze „gebeden en smeekingen vragen wij het ook van God, dat „zij in hun vroegren heilstaat mogen worden hersteld; maar „indien nu de lapsi zeggen, dat zij de kerk uitmaken en de „kerk bij hen en in hen is, wat blijft ons dan over? Wat „anders, dan dat wij hun verzoeken, of zij zich verwaardigen „willen, ons in de kerk weder optnemen? Neen, onder-

1) Ep. 16.

2) Ep. 35, pag. 69: „Nam posteaquam ad vos literas feci — de quorundam temeritate prospecta, qui poenitentiam agere et Deo satisfacere detrectant, literas ad me foverunt, pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi iam datam sibi vindicantes, quod dicant, Paulum omnibus pacem dedisse.”

„worpen, rustig en bescheiden betaamt het hun te zijn, die, „met eene doodzonde bezwaard, voor God zich willen verne- „deren, en niet in naam der kerk is het, dat zij moeten „schrijven, maar in ootmoed moet hun schrijven gericht zijn „aan de kerk” ¹⁾.

Sterk door het vertrouwen op zijn goed recht, gestoond door de wetenschap, dat niet alleen bijna alle leden der gemeente, maar ook nog het grootste gedeelte van den clerus en der confessores aan zijne zijde stonden, en, evenals al de Afrikaansche bisschoppen, met ergernis vervuld waren over de aanmatigingen der lapsi en der oproerige geestelijken; bemoedigd bovendien door eenige brieven uit Rome, die hij ontving en waaruit bleek, dat men dáár van alle grieven tegen hem had afgezien en hem integendeel eerder prees en bewonderde om zijne krachtige en vastberadene houding tegenover de verstoorders der kerkelijke orde en tucht ²⁾, begreep Cyprianus, dat hij nu ook nog krachtiger de zaak kon doorzetten, en, door te gaan gebieden, waar hij tot dusverre had verzocht en vermaand, in ééns en voor goed aan alle wetteloosheid een einde kon maken en tevens den clerus de oppermacht der bisschoppelijke waardigheid kon doen gevoelen. „Indien iemand uit de priesters „nogmaals met de lapsi het avondmaal durfde vieren,” zegt

¹⁾ Ep. 33, pag. 66: „Miror quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse, ut ecclesiae nomine literas facerent, quando ecclesia in episcopo et clero et omnibus stantibus sit constituta. Absit enim nec Domini misericordia et potestas ejus invidiam patiatur, ut ecclesia dicatur lapsorum numerus, cum scriptum sit: Deus non est mortuorum sed vivorum. Omnes quidem vivificari optamus, et ut in statum pristinum restituantur, precibus nostris et gemitibus oramus. Si autem quidam lapsi ecclesiam se volunt esse, et si apud illos, atque in illis est ecclesia, quid superest, quam ut ipsi rogentur a nobis, ut nos ad ecclesiam dignentur admittere? Summissos ergo et quietos et verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec ecclesiae nomine literas facere, cum se magis sciant ecclesiae scribere.”

²⁾ Cfr. ep. 20, 27, 28, 30, 31, 36.

hij daarom dreigend, „vóórdat het aanstaande concilie in deze „zaak uitspraak had godaan, zou hij uit de kerkelijke ge- „meenschap worden gestooten” ¹⁾, en herhaalt die bedreiging zelfs nog in een brief aan den clerus te Rome, verzekerd, dat men hem dáár zijn bijval niet zoude onthouden, maar hem eerder zoude steunen en bijstaan, als hij streed voor de één- heid en tucht der kerk ²⁾.

§ 7. VERVOLG. FELICISSIMUS. NOVATUS. TERUGKEER
VAN CYPRIANUS. EERSTE CONCILIE TE CARTHAGO.
EINDE VAN DEN STRIJD OVER DE LAPSI.

De vastberadenheid en standvastigheid, waarmede Cyprianus in den laatsten tijd zijne tegenstanders was tegemoetgetreden, en de luide goedkeuring, zoowel van Rome, als van zijne eigene gemeente, waarmede hij de verdediging der kerkelijke tucht had op zich genomen, brachten bij velen dan ook den gewenschten indruk te weeg, en misschien zoude door zijne laatste bedreigingen aan alle verder verzet der vijandelijke partij een einde zijn gemaakt, ware er niet op nieuw iets voorgevallen, dat den ijverzuchtigen clerus aanspoorde in den strijd te volharden en het twistvuur weder met helderen gloed deed ontvlammen.

Daar echter alles, wat op het verder verloop van den strijd betrekking heeft, hoofdzakelijk, ja, bijna alleen, uit de geschrif-

¹⁾ Ep. 34, pag. 68: „Interea, si quis immoderatus et praeceps, sive de nostris presbyteris vel diaconibus, sive de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, a communicatione nostra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suae, quando in unum permitte Domino convenerimus.”

²⁾ Ep. 35, pag. 69: „Quodsi ultra temeritas eorum nec meis nec vestris literis compressa fuerit, nec consiliis salutaribus obtemperaverit, agemus ea, quae secundum Euangelium Dominus agere praecepit.” Werkelijk werden korten tijd later de presbyter Cajus en een diaken, om hun omgang met de lapsi, geëxcommuniceerd. Cfr. ep. 55.

ten van Cyprianus zelven moet worden geput, en men met alle recht mag vooronderstellen, dat deze niet geheel van partijdigheid zal zijn vrijtepleiten, is hier bij het onderzoek de grootste omzichtigheid inachttonemen, gelijk dan ook geen ander tijdperk uit het leven van den Carthaagschen bisschop aan de verschillende geschiedschrijvers zóóveel stof tot wijduiteenlopende, en somtijds aan elkander gansch tegenstrijdige beschouwingen heeft gegeven, als dit.

Gelijk wij gezien hebben was de hevigheid der vervolging, waaronder de Christenen hadden gebukt gegaan, tegen het einde van 250 langzamerhand verminderd. Aanleiding had daartoe vooral gegeven, dat Decius met zijne krijgsbenden Rome had verlaten om in Thracië tegen Julius Valens en in Macedonië tegen Lucius Priscus te strijden, die beiden door de legers, welke zij aanvoerden, tot keizer waren uitgeroepen, terwijl ook nog Cniva, koning der Gothen, met tallooze scharen een inval in Moesië had gedaan. 't Gevolg van de afwezigheid des keizers was, dat er geene nieuwe bevelen tegen de Christenen meer werden uitgevaardigd en de onderscheidene stadhouders der provinciën zich nu ook gerechtigd achtten, om de vervolging, die zij dikwerf tegen hun zin hadden voortgezet, te doen ophouden. Een nieuw tijdperk van rust en vrede brak alzoo voor de fel geteisterde Christelijke gemeenten nu aan, en een ieder was ook aanstonds er op bedacht, om, wat door de vervolgingen was verstrooid geworden, weder bijeen te brengen, en overal orde en tucht te herstellen.

Ook Cyprianus besloot naar Carthago terugtekeeren en gaf aan zijne gemeente van dat voornemen kennis, met bijvoeging, dat hij hoopte vóór Paschen in haar midden te zullen zijn, om dan terstond na het feest het beloofde concilie te doen plaats hebben ¹⁾. Vooraf echter deed hij nog eenige dingen, welke getuigden van zijn ernstig plan, om van nu af

¹⁾ Ep. 43.

geheel zelfstandig optreden en de gemeente te besturen, zonder altijd eerst den clerus daarbij te raadplegen. Terwijl toch de gewoonte steeds was geweest, dat eene opengevallene plaats in den clerus weder werd aangevuld door den bisschop, in overleg met de andere geestelijken der gemeente, deed Cyprianus nu onderzoek naar de vacaturen, welke in zijne afwezigheid waren ontstaan, en, ofschoon deze door de vervolging vrij talrijk waren, vulde hij die toch allen op eigen gezag weder aan, zonder met iemand daarover te spreken, en benoemde tot de opengevallene betrekkingen zijne getrouwste vrienden ¹⁾. Zoó werd Aurelius door hem tot lector benoemd, evenals Celerinus, een jong mensch, maar die toch reeds den martelaarstitel had verworven, ²⁾ terwijl Numidicus tot presbijter werd aangesteld, omdat hij, ofschoon door de heidenen reeds half verbrand en onder den steenhoop begraven, toch nog door zijne dochter op bijna wonderdadige wijze van den marteldood was gered en daardoor den eerbied der gemeente bij uitnemendheid was waardig geworden ³⁾. Wel werd zulks te Carthago niet zonder ergernis vernomen en toonde de clerus zich over die eigenmachtige handelwijze van den bisschop zeer ontevreden, doch toen deze op bedaarden, maar vastberaden toon had gezegd, dat hij zulks op Gods uitdrukkelijk bevel had gedaan, en daarom had gemeend, dat het niet noodig was met de menschen er nog eerst over te spreken ⁴⁾, zwegen allen, en Cyprianus'

¹⁾ Ep. 38, 39, 40.

²⁾ Ep. 39, pag. 76. Zijne grootmoeder Celerina en zijne ooms Laurentius en Ignatius waren ook reeds den marteldood gestorven, terwijl hij zelf, zonder te bezwijken, gedurende 19 dagen te Rome allerlei folteringën had doorgestaan. Zie ook Gervaise, pag. 145.

³⁾ Ep. 40: „Ipse (Numidicus) semiustulatus et lapidibus obrutus et pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquit, semianimis inventus et extractus et refocillatus a comitibus, quos ipse praemiseraat, remansit invictus.”

⁴⁾ Ep. 38: „expectanda non sunt testimonia humana, cum praecedunt divina suffragia.”

brieven geven ons geen enkel bewijs, dat er verder verzet tegen die benoemingen heeft plaats gevonden.

Meer tegenkanting echter verwekte zijne volgende handeling en gaf aanleiding tot hernieuwden strijd en vijandschap. Op zijn last kwamen er toch te Carthago vier mannen, die, vóór dat de bisschop zelf verscheen, de armenzaken moesten regelen, aan de behoeftigen ondersteuning uitreiken uit de kerkelijke fondsen, eene somme gelds van den bisschop zelven uitdeelen en onderzoek er naar moesten doen, wie onder de geringere leden het meest waardig waren door vroomheid, zachtheid en nederigheid, om tot kerkelijke betrekkingen van lageren rang (*ordinis minoris*) te worden verheven ¹⁾. Van deze mannen waren twee zelve bisschoppen, Caldonius en Herculanius, terwijl de beide anderen onderlingen waren, Rogatianus en Numidicus. Groot was echter de wrevel, welke de komst dier afgezanten in de stad verwekte, en de clerus, die gedurende de afwezigheid van den bisschop de gemeente had bestuurd, gevoelde zich er ten diepste door gekrenkt. Of, hadden zij zich niet getrouw van hunnen plicht gekweten, dat er nu vreemden moesten worden gezonden, om de inwendige belangen der gemeente te regelen? En moesten zij zich onderwerpen aan een ouderling als Numidicus, die toch op onwettige wijze en zonder hunne toestemming was benoemd? Doch bovenal was de verbittering der diakenen groot. De bisschop had toch, naar hunne meening, het recht niet om zóó te handelen, daar hij bij alles, wat de armenzaken betrof, eerst met hen moest raadplegen, en al werden de armen ook mede ondersteund op 's bisschops eigene kosten, zoo was dat

¹⁾ Ep. 41: „*Ut expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumtibus, si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento, quantum satis esset, desideria eorum juvaretis, simul etiam et actates eorum et conditiones et merita discerneretis, ut etiam nunc ego, cui cura incumbit omnes optime nosse, et dignos quosque et humiles et mites ad ecclesiasticae administrationis officia promoverem.*”

toch een treden in de rechten der diakenen ¹⁾. Nauwelijks waren de afgezanten van Cyprianus dan ook te Carthago aangekomen en hadden zij het doel hunner zending bekend gemaakt, of het onweder brak los, door dat één der diakenen, Felicissimus, bekend maakte, dat een ieder, die tot zijne wijk behoorde en de bevelen van den bisschop gehoorzaamde, of giften aannam van diens afgezanten, niet meer tot de kerkelijke gemeenschap zoude worden toegelaten ²⁾.

¹⁾ Over de verhouding van bisschoppen tot diakenen en armverzorging, zie W. Moll: „Kerkelijk leven,” dl. I, pag. 148 seqq.

²⁾ Ep. 41: „Comminatus est — potentatu improbo et terrore violento, quod secum *in monte* non communicarent, qui nobis obtemperare voluissent.” Hier is bij de Codd. eene verschillende lezing, waarover langen tijd veel strijd heeft bestaan. Terwijl toch twee Codd. Vaticani schrijven *in monte*, welke lezing zij herhalen aan het einde van den brief, waar die woorden nogmaals voorkomen, hebben alle andere codd. *in monte*. De laatste lezing schijnt echter wel de ware en beste te zijn, zoowel, omdat slechts twee codd. van die lezing verschillen, alsook, omdat die woorden een heteren zin geven. *In monte* toch zoude de beteekenis hebben, alsof Felicissimus had willen zeggen, dat hij, met die hem ongehoorzaam waren, zelfs in het stervensuur geene gemeenschap wilde hebben, maar zou hij dan niet beter en eerder gezegd hebben: „*ne in morte quidem*,” of „*ne in ipsa morte?*” Alleen Baluzius en Böhmer in zijne „dissert. juris eccl. antiq.” pag. 120 hebben dan ook de lezing der beide codd. Vaticani, terwijl Pamelius, Fell, Rigaltius, Tillemont, Suisken, Mosheim, Gervaise en al de latere geschiedschrijvers bij voorkeur lezen *in monte*. Is dit alzoo naar alle waarschijnlijkheid de ware lezing, welke beteekenis hebben die woorden dan? Ook ten dien opzichte is weder verschil van gevoelen. Sommigen willen aan een dorp gedacht hebben, dat den naam van „*Mons*” droeg; anderen meenen, dat er eene stad van dien naam bestaan heeft in de omstreken van Carthago, waar Felicissimus veel invloed bezat, ofschoon ons niets van het bestaan van zulk eene stad bekend is, daar de stad, die werkelijk *Mons* heette, in Numidië lag en dus ver verwijderd van Carthago. Hoogstwaarschijnlijk hebben wij hier slechts te denken aan eene wijk van Carthago zelf, welke wijk hoog gelegen was en daarom „*bergwijk*” werd genoemd, gelijk ook de Donatisten te Rome, naar hunne plaats van bijeenkomst, die op eene hoogte stond, „*montenses*” werden geheeten. In die wijk, welke dan mede onder het opzicht stond van Felicissimus, schijnen de meeste tegenstanders van

Dat was openlijk verzet.

Terstond gaven de afgezanten van hunne bevinding dan ook aan Cyprianus kennis, die, daarover diep verontwaardigd, oogenblikkelijk antwoordde, dat Felicissimus en allen, die met hem aan dat verzet zich hadden schuldig gemaakt, of nog zouden schuldig maken, moesten worden geëxcommuniceerd ¹⁾, aan welk bevel ook werd voldaan ²⁾, zonder dat echter Felicissimus of de zijnen zich er eenigszins om bekreunden, die integendeel voortgingen zich tegen de bevelen van den bisschop te verzetten.

Vóór wij echter onze geschiedenis vervolgen, zal het wellicht hier ter plaatse niet ongepast zijn eens de ware oorzaak uit te vorschen van de weerspanningheid door Felicissimus betoond, en te onderzoeken, of hij daarbij alleen op eigene krachten gebouwd hebbe, dan wel door anderen in zijne stoutmoedigheid zij gesteund. Dat alleen vermeende terugzetting in zijne diakonale rechten de reden zou geweest zijn van zijn verzet, is toch niet aantenemen ³⁾, daar Cyprianus reeds meermalen uit zijne eigene beurs aan de armen ondersteuning had doen toekomen en hij ook nu weder zulks in ruime mate had gedaan,

Cyprianns te hebben gewoond, en in haar was het waarschijnlijk ook, dat later Fortunatus, als tegenbisschop, zijn zetel had. Zóó ook A. Kayser: „Cyprien, ou l'autonomie de l'épiscopat,” pag. 152. Retberg, pag. 100 en Neander, door Mauve, dl. I, pag. 272.

¹⁾ Ibid: „Felicissimus — accipiat sententiam, ut abstentum se a nobis sciat. — Sed et quisquis se conspirationi et factioni ejus adjunxerit sciat, se in ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte maluit ab ecclesia separari.”

²⁾ Ep. 42:

Caldonius cum Herculano et Victore collegis item Rogatiano cum Numidico presbyteris (Cypriano episcopo).

Abstinuimus a communicatione Felicissimum et Augendum, item Reposatum de extorribus et Irenem Rutilorum et Paulam sarcinatricem, quod ex annotatione mea scire debuistis. Item abstinuimus Sophronium et ipsum de extorribus Soliassum butinarium (burdonarium?).

³⁾ Mosheim l. I. pag. 508, vooronderstelt echter geene andere oorzaak.

terwijl Felicissimus zelfs geen recht had om zich op zijne diakonale waardigheid te beroepen, daar hij, zonder goedkeuring van den bisschop en dus op onwettige wijze, door zekeren ouderling Novatus tot diaken was aangesteld, en waarschijnlijk door Cyprianus slechts in zijn ambt was gelaten, om meerdere onaangenaamheden te voorkomen ¹⁾. Een nauwkeuriger onderzoek zal ons dan ook spoedig tot de overtuiging brengen, dat Felicissimus inderdaad niets meer was, dan een werktuig in de handen van den jegens Cyprianus vijandig gezinden clerus, maar ons tevens op het spoor helpen, om te weten te komen, wie dan toch wel de voornaamsten dier vijanden geweest zijn, en wie hunner van allen als de leidsman en het hoofd beschouwd moet worden.

In verschillende brieven beklagt Cyprianus zich er over, dat, van den aanvang zijner benoeming tot bisschop af, vijf presbyters zich steeds vijandig jegens hem hadden betoond en later zelfs zich geheel hadden gevoegd aan de zijde der lapsi, zoodat zij als de oorzaak moesten worden beschouwd van alle vroegere en tegenwoordige verdeeldheid ²⁾, en aan hunne inblazingen ook het verzet van Felicissimus moest worden geweten ³⁾. Slechts één dier vijf wordt ons echter met name genoemd en wel Fortunatus, die „reeds sedert lang buiten de gemeenschap der geloovigen had geleefd ⁴⁾”; de overigen kunnen niet met zekerheid worden aangegeven. In één zijner brieven spreekt Cyprianus ons evenwel

¹⁾ Ep. 52: „Ipse est (Novatus), qui Felicissimum satellitem suum diaconum nec permittente me nec sciente sua factione et ambitione constituit” seqq.

²⁾ Ep. 43: „Conjuracionis suae memores et antiqua illa contra episcopatum meum, imo contra suffragium vestrum et Dei iudicium venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem suam.” Cfr. Ep. 59.

³⁾ Ibid.: „Nunc apparuit Felicissimi factio unde venisset, quibus radicibus et quibus viribus stare. — Quingue isti presbyteri nihil aliud sunt, quam quingue primores illi” seqq.

⁴⁾ Ep. 59: „Fortunatus unus ex quinque presbyteris jamdudum de ecclesia profugis.”

van drie andere presbyters, Donatus, Gordius en Novatus, die met Fortunatus steeds verbonden waren en de belangen der lapsi voorstonden ¹⁾. Zouden ook deze misschien tot dat vijftal hebben behoord? De vooronderstelling is ten minste niet zonder cenigen grond ²⁾.

Maar wie was nu van die allen het hoofd? Wij hebben boven reeds aangemerkt, dat Felicissimus bij den strijd, die was uitgebarsten, als niet veel meer moet worden beschouwd, dan als werktuig. En ook Cyprianus zelf kwam spoedig tot die overtuiging. Wel noemde hij in den aanvang van den strijd Felicissimus nog den aanvoerder der vijandige partij, ofschoon het hem toen reeds niet meer onbekend was, dat deze door Novatus tot diaken was benoemd en dus onder diens invloed stond; wel gaat hij daarom, blijkbaar door drift vervoerd, eene hoogst ongunstige karakterschets geven van Felicissimus, dien hij verwijt, dat hij er steeds naar streefde, om de rust der broeders te verstoren en anderen tot weérspanningheid aantezetten; wel legt hij hem zelfs de strafbaarste overtredingen, ja, de schandelijkste misdaden ten laste ³⁾, maar weldra begon hij toch te bemerken, dat hij in zijne meening had gedwaald en

¹⁾ Ep. 14, pag. 33: *«Ad id vero quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus et Fortunatus, Novatus et Gordius, (de lapsis videlicet ad poenitentiam recipiendis), solus rescribere nihil potui.»*

²⁾ Vele geschiedschrijvers nemen dit dan ook aan, zooals Pearson in zijne *«Annales»* pag. 27 seqq., alsmede Rettberg pag. 104 en Gervaise pag. 162. Pamelius noemt echter Fortunatus, Novatus, Felix en Repostus, naar aanleiding van Ep. 59, door Cyprianns geschreven aan Cornelius van Rome. Als vijfden noemen sommigen een zekeren Augendus, die, volgens Ep. 41, reeds vroegtijdig zich bij de aanhangers van Felicissimus had gevoegd, terwijl Maran in zijn *«vita Cypriani»* pag. 77 als zoodanig Cajus Diddensis opgeeft, die door Cyprianus in Ep. 34 gezegd wordt *«excommunicatione dignus»* te zijn.

³⁾ Ep. 41, pag. 80: *Cumque post haec omnia — instinctu quietem fratrum turbans, proripuerit secum plurimis, duceem se factionis et seditio- nis principem temerario furore contestans — quando ad fraudes ejus et rapinas, quas dilucida veritate cognovimus, adulterii erimen etiam accedit»* seqq.

eerder een ander, en wel Novatus, als hoofd der vijandige partij moest worden beschouwd ¹⁾).

Aangaande dezen Novatus heerscht veel verschil van gevoelen, zoowel ten opzichte van de waardigheid, die hij zou hebben bekleed, als wat betreft zijn karakter ²⁾. De vrijmoedigheid toch, waarmede hij Felicissimus tot diaken had benoemd, een recht, dat anders slechts de bisschop en dan nog wel eerst na overleg met zijn clerus bezat, is oorzaak geweest, dat meerdere katholieke geschiedschrijvers, waaronder ook Baronius, hebben beweerd, dat hij geen ouderling, maar zelf ook bisschop zou zijn geweest, klaarblijkelijk, opdat geen antecedent mocht worden gegeven van verkorting der bij Rome zóó hoog gewaardeerde bisschoppelijke rechten. In de geschriften van Cyprianus echter wordt Novatus zonder uitzondering ouderling genoemd ³⁾, terwijl hij ook later te Rome, bij gelegenheid der Novatiaansche twisten, als zoodanig weder voorkomt. Meer waarschijnlijk is daarom de vooronderstelling van Mosheim ⁴⁾, dat Novatus het opzicht zou hebben gehad over eene wijk van Carthago ⁵⁾, en het als zoodanig zou hebben gewaagd, zich op eigen gezag een diaken toe te voegen, te eerder, daar de bisschop afwezig was en naar zijn oordeel om laakbare en onwettige redenen, zoodat de gemeente als verlaten en vacant

¹⁾ Ep. 52: „Idem est Novatus, qui apud nos primum discordiae et schismatis incendium seminavit” seqq. Ep. 41 is door Cyprianus geschreven, toen hij nog met hetgeen te Carthago was voorgevallen, slechts oppervlakkig bekend was, maar Ep. 52 is van latere dagteekening, toen hij in alle bijzonderheden der zaak meer was ingewijd. Van daar dat hij eerst Felicissimus, maar later, en meer naar waarheid, Novatus als den leider der oproerige factie beschouwde.

²⁾ Ook zijn naam heeft dikwerf aanleiding gegeven tot strijd, daar men hem gedurig heeft verward met Novatianus, waarover echter later.

³⁾ Zie ook Pacianus, Ep. 3 en Hieron. *in Catal.*, pag. 70.

⁴⁾ In „Comment. de rebus Chr. ante Const. Magn. gestis,” pag. 302.

⁵⁾ Misschien dan dezelfde wijk, „bergwijk, in monte,” waar ook Felicissimus werkzaam was. Zie pag. 73.

moest worden beschouwd ¹⁾. Ook wat het karakter van Novatus betreft is het oordeel zeer uiteenlopend. Als wij Cyprianus hooren — en eeuwen lang heeft men uit eerbied voor den grooten martelaar aan de waarheid zijner beschuldigingen niet durven twijfelen — dan was hij een monster in menschengedaante en schuldig aan de gruwelijkste zonden. Niet alleen toch zou hij onverzadelijk hebzuchtig zijn geweest, steeds bij alle bisschoppen ter slechter naam en faam bekend hebben gestaan en door ieder priester als meinedige en ketter zijn verloochend geworden, maar hij zou zelfs weezen hebben beroofd, weduwen bedrogen, zijn eigen vader op straat van honger laten omkomen en daarna zonder begrafenis laten liggen, ja, zelfs zijne vrouw, die in hoog zwangeren toestand verkeerde, een schop hebben gegeven, dat zij ontijdig beviel en een dood kind ter wereld bracht ²⁾. Mosheim heeft het eerst aan de volkomene waarheid dier vreeselijke beschuldigingen getwijfeld en een nauwkeurig onderzoek in het werk gesteld, met dat gevolg, dat hij dan ook weldra tot de overtuiging is gekomen, dat Cyprianus hier niet van partijdigheid is vrijtepleiten en, wat er op Novatus was aantemerkten, zeer overdreven heeft voorgesteld. En waarlijk, rijst ook, na de opsomming van

¹⁾ Zie Rettberg, pag. 95.

²⁾ Ep. 52: „Erat rerum novarum semper cupidus, avaritiae inexplebilis, rapacitate furibundus, arrogantia et stupore superbi tumoris inflatus, semper istis episcopis male cognitus, quasi haeticus semper et perfidus omnium sacerdotum voce damnatus, curiosus semper, ut prodat, ad hoc adulatur, ut fallat, nunquam fidelis, ut diligat, fax et ignis ad conflanda seditiois incendia, turbo et tempestas ad fidei faciendâ naufragia, hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus. — Spoliati ab illo pupilli, fraudatae viduae, pecuniae quoque ecclesiae denegatae has de illo exigunt poenas, quas in ejus furore conspicimus; pater etiam ejus in vico fame mortuus et ab eo in morte postmodum nec sepultus; uterus uxoris calce percussus, et abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc audeat sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior pedibus, quibus filius, qui nascebatur, occisus est.”

zulke wandaden, niet onwillekeurig aanstonds bij ieder onbevooroordeelde de vraag op, hoe het, na zulk eene beschrijving, mogelijk was, dat een man, van wien de bisschop zelf zulke schandelijke dingen wist, dan toch nog langer door hem in den clerus, ja, in de gemeente werd geduld?

Wel zegt Cyprianus, dat men juist op het punt was geweest hem aftezetten, toen de Deciaansche vervolging losbrak, maar die uitvlucht kan ons niet tevreden stellen ¹⁾. Of was er dan gedurende die vervolging geene gelegenheid om onwaardige leden der gemeente te straffen en uittewerpen? En als de bisschop door herderlijke brieven de tucht in zijne gemeente wist te bewaren, ja, zelfs Felicissimus met zijne aanhangers excommunicerde — was er dan nog niet veel meer reden aanwezig, om datzelfde vonnis ook op Novatus toe te passen? En is zulks niet gebeurd; zien wij integendeel later Novatus door een ieder en zelfs te Rome geacht en geëerd, dan is ons dit wel eene gegronde reden om Cyprianus, wat zijne beschuldigingen tegen Novatus betreft, van zekere partijdigheid te verdenken, en dat te eerder, als wij hem ook met bitterheid hooren zeggen: „deze Novatus is het, die bij ons de eerste zaden van verdeeldheid en scheuring heeft gezaaid; die sommigen der broeders van den bisschop heeft afgetrokken, en die te midden der vervolging, door zijne verleiding der broeders, ons eene dubbele bezoeking was?” ²⁾.

Hoe het zij, door de excommunicatie van Felicissimus met zijne aanhangers was er nu in de gemeente te Carthago eene formele scheuring ontstaan. Aan de eene zijde bevond zich de

¹⁾ Ibid: Propter hoc se non de presbyterio excitari tantum, sed et communicatione prohiberi pro certo tenebat, et urgentibus fratribus imminabat cognitionis dies, quo apud nos causa ejus ageretur, nisi persecutio ante venisset” seqq.

²⁾ Ibid.: „Idem est Novatus, qui apud nos primum discordiae et schismatis incendium seminavit, qui quosdam istie ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas fratrum mentes alia quaedam persecutio nostris fuit.” Zie ook Neander: „Gesch. der Chr. gods. en kerk” door Mauve, dl. I. bl. 272.

diaken met zijne partij uit den clerus, waarbij zich alras ook de lapsi voegden, benevens die confessores, welke de getuigschriften hadden uitgereikt en zich nu door den bisschop in hunne rechten gekrenkt achtten, terwijl aan den anderen kant Cyprianus zich bevond aan het hoofd van de welgezinden uit den clerus en de gemeente, en daarbij nog gesteund door den bijval zijner Noord-Afrikaansche ambtgenooten en de goedkeuring der gemeente van Rome. Van de zegepraal alzoo verzekerd, aarzelde de bisschop nu ook niet meer, om op krachtigen toon van zijne verontwaardiging te doen blijken. Nog afwezig, waar-schuwt hij de gemeente ernstig, dat zij zich toch niet verder mocht laten medeslepen door de verleidende taal zijner vijanden, maar getrouw blijven aan orde en tucht; hij maakt haar vervolgens opmerkzaam op de weerspannigheid, die sommigen uit den clerus hem van den beginne af hadden betoond, en wijst er dan op, hoe het dus zijne taak was, de tucht te handhaven en te verdedigen, want het werd van hem ge-eischt door de gemeente, die hem had verkozen; door God, Die op hem de keuze had doen uitbrengen; door Jezus Christus, die in zijne kerk slechts één altaar en één priester wil, en door een ieder, die begeert, dat de gemeente getrouw zal zijn aan haar voorganger. „Dat niemand u,” vermaant hij, „afkeere van den weg van uwen Heer; dat niemand u scheidt van 't Evangelie van Christus; dat niemand de zonen der kerk wegrukke van de kerk. Laat hen, die de kerk verlaten hebben, alleen verloren gaan; laat hen, die tegen hunne bisschoppen zijn opgestaan, alleen van deze gescheiden leven; laat hen, die een vonnis verdiend hebben, alleen onder de wroeging van hun misdrijf zich buigen, zooals gij zelve vroeger bepaald hebt en ook het oordeel is van God” 1).

1) Ep. 43: „Nemo vos errare Domini viis faciat, nemo vos Christianos ab Evangelio Christi rapiat, nemo filios ecclesiâ tollat. Pereant sibi soli, qui perire voluerunt; extra ecclesiam soli remaneant, qui de ecclesia

Het was echter vooral in zijne verhandeling *„over de gevallenen”* (*de lapsis*), welke hij in dezen tijd schreef en aan de confessores ter lezing zond, dat Cyprianus in krachtige en duidelijke taal zijne gevoelens uitsprak. Ten opzichte van de lapsi ademde dit geschrift eene nog mildere gezindheid, dan de bisschop ooit vroeger had geopenbaard, daar hij deze bemoedigde met te zeggen, dat God geen God was van dooden, maar van levenden en hun, die berouw betoonden en boete deden, ook Zijne vergiffenis niet zoude onthouden ¹⁾; doch de confessores werden daarin op eene wel liefderijke, maar toch meer ernstige en vermanende wijze toegesproken, terwijl hun met de levendigste kleuren het gevaar voor oogen werd gehouden, waaraan zij de kerk blootstelden door hunne te groote toegevendheid, en zij er toe werden opgewekt, om zich toch den roem hunner belijdenis niet te laten ontnemen, door een zondig verzet tegen de wet, ja, op zóó ernstigen, maar tevens openhartigen toon deelt Cyprianus in dit geschrift zijne innigste gedachten mede over de verhouding van lapsi en confessores onderling en met elkander tot de kerk, dat wij het zouden kunnen houden voor eene soort van pleidooi, door hem uitdrukkelijk geschreven met het doel, om het eerlang bijeentekomen concilie vooraf van zijne gevoelens intelichten ²⁾.

recesserunt; soli cum episcopis non sint, qui contra episcopos rebellarunt; conjurationis suae poenas soli subeant, qui olim secundum vestra suffragia, nunc secundum Dei judicia sententiam conjurationis et malignitatis suae subire meruerunt. Si quis autem poenitentiam agere et Deo satisfacere detrectans ad Felicissimi et satellitum ejus partes concesserit et se haereticae factioni conjunxerit, sciat, se postea ad ecclesiam redire et cum episcopis et plebe Christi communicare non posse.”

¹⁾ In Ep. 54 spreekt Cyprianus later nogmaals de lapsi vertroostend toe, als hij zegt: „Lapsis non censura deest, quae increpet, nec medicina, quae sanat.”

²⁾ Pearson vooronderstelt, dat dit geschrift ook op het concilie zal zijn voorgelezen. Aan de echtheid er van is nooit getwijfeld, daar Cyprianus zelf er op wijst in Ep. 54, en ook andere getuigenissen niet ontbreken. Pontius heeft er o. a. het oog op, als hij zegt: „quis doceret poenitentiam lapsos;”

De bisschoppen van Noord-Afrika toch waren gewoon telken jare, tusschen Paschen en Pinksteren, welke tijd als daartoe het meest geschikt werd geoordeeld, in Carthago te zamentekomen, om dan met elkander te spreken over de belangen der kerk in 't algemeen, en der aan hen toevertrouwde gemeenten in 't bijzonder. Voor dezen keer zoude de samenkomst echter bij uitnemendheid belangrijk zijn, daar men, op verzoek van Cyprianus, met elkander zoude beraadslagen over de aangelegenheden der lapsi, terwijl de bisschop hoopte, zelf ook weêr bij de vergaderingen tegenwoordig te zullen zijn. Wel had hij toch, gelijk wij vroeger gezien hebben, eerst het plan gehad om reeds vóór 't Paaschfeest tot zijne gemeente terugtekeeren, maar de ontvangst, die zijne afgezanten van Felicissimus hadden ondervonden, had hem van dat plan weêr doen afzien en hem zijn terugkeer doen uitstellen ¹⁾, hetgeen nu echter niet langer mogelijk was, indien hij ten minste in persoon bij de vergadering wilde tegenwoordig zijn.

Niet lang na Paschen, tegen 't einde van April 251, kwam het concilie, onder voorzitting van Cyprianus, als bisschop der hoofdstad, dan ook bijeen ²⁾, terwijl, om 't ernstige en belangrijke der zaak, tevens de ouderlingen en diakonen waren uitgenoodigd zitting te nemen. Nadat vooraf de algemeene toestand der gemeente was besproken en men met elkander middelen had beraamd, om aan de verwarring, die door de vervolging op vele plaatsen was ontstaan, een einde te maken, kwam de zaak der lapsi ter sprake. Hier moest men echter

Augustinus vermeldt het in „*libr. de fide et oper.*“ cap. 19 en bij Fulgentius lezen wij „*ad Trasimundum*“ II, 17: „*Cyprianus in epistola quoque de lapsis*“ seqq. Ook Eusebius, Pacianus en Rufinus erkennen de echtheid.

¹⁾ Ep. 43: „*Hoc enim quorundam presbyterorum malignitas et perfidia perfecit, ne ad vos ante diem Paschae venire licuisset.*“

²⁾ Ep. 55: „*Secundum quod tamen ante fuerat destinatum persecutione sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus — in unum convenimus.*“

zeer voorzichtig en bedachtzaam zijn, wyl te groote gestrengheid licht aanleiding er toe zou kunnen geven, dat de lapsi tot volkomene afscheiding werden gedreven, maar daarentegen ook te groote zachtheid allicht voor 't vervolg een nadoeligen invloed zou kunnen uitoefeuen op den eerbied voor kerkelijke éénheid en tucht. Lang en ernstig beraadslaagden daarom de vergaderden met elkander, totdat eindelijk werd besloten: I^o. dat, aangezien er onder de lapsi zeer groot verschil bestond in schuld, en de misdaad des eenen veel geringer was, dan die des anderen, de *libellatici*, en de *acta facientes*, na volbrachte boete, weder in genade zouden worden aangenomen, maar aan de *sacrificati* en de *thurificati* niet anders dan in stervensnood (sub ictu mortis) het avondmaal zou worden toegediend ¹⁾; II°. dat daarom alle lapsi zich tot hunne bisschoppen moesten wenden, om aan deze mededeeling te doen van de zwaarte van hun misdrijf, opdat zij dienovereenkomstig zouden kunnen worden gestraft; III°. dat echter zij, die zich tegen de bevelen van hun bisschop en de tucht der kerk hadden verzet, door met de lapsi in kerkelijke gemeenschap te leven of het avondmaal te vieren, bovenal de geestelijken, zouden worden geëxcommuniceerd, en dat eindelijk IV°. die bisschoppen en verdere leden van den elcrus, welke zelve lapsi waren geworden, aan welk misdrijf zij zich ook hadden schuldig gemaakt, niet alleen voor een tijd lang zouden worden geëxcommuniceerd, maar ook voor altijd van hunne bediening zouden blijven ontzet, „opdat het oordeel hen niet mocht treffen, als zulke zondaren weêr naderden tot het altaar om de gemeente voortegaan” ²⁾.

¹⁾ Ep. 55: „Et ideo placuit examinatis causis singulorum libellaticos interim admitti, sacrificatis in exilu subveniri, quia exomologesis apud inferos non est.” Herstelden deze echter door Gods genade van hunne ziekte, dan *bleef* de vergiffenis geschonken.

²⁾ Ep. 55, waarin Cyprianus van hetgeen op het concilie behandeld was, een uitvoerig verslag geeft aan zekeren Antonianus. Vergelijk daarmede echter Ep. 45, door hem geschreven aan Cornelius van Rome, en Ep. 67, door hem gericht aan de Spaansche gemeenten van Leon en Merida.

Aan de vergadering bleef nu nog over meer in 't bijzonder te oordeelen over Felicissimus en de met dezen verbondene presbyters. Hunne zaak werd nauwkeurig onderzocht en zij zelve daarbij gehoord ¹⁾, maar zóóvele bewijzen hunner schuld kwamen nu voor den dag, dat het vonnis, vroeger door Cyprianus over hen uitgesproken, werd bekrachtigd en zij gezamenlijk op nieuw werden in den ban gedaan. Mededeeling van de uitspraak van het concilie werd aanstonds door Cyprianus naar Rome opgezonden, met bijvoeging van alle daarbij behoorende bescheiden en met verzoek, om die uitspraak door de goedkeuring van den clerus aldaar te bekrachtigen, aan welk verzoek dan ook eerlang werd voldaan, maar niet, dan nadat over die aangelegenheid eerst nog eene ernstige en langdurige vergadering evenzeer te Rome was gehouden ²⁾.

Te Carthago waren echter sommigen, aan wie die uitspraak van het concilie niet beviel, als naar hun oordeel nog te zacht en te toegevend, en vooral zij, die te midden der vervolging standvastig waren gebleven, (*stantes*), morden luide; ja, zóó groot was zelfs dezzer ontevredenheid, dat Cyprianus zich genoopt vond, om de zachtmoedigheid der vergadering te verdedigen door er op te wijzen, hoe ook de apostelen allen alles waren geweest, ten einde hen gelukkig te maken, en uitdrukkelijk hadden verboden, om onze naasten te veroordelen; ja, hoe Jezus zelf had gezegd, dat hij als geneesmeester was gekomen, niet voor de gezonden, maar voor de zieken, en dat men barmhartig moest zijn, gelijk de Vader in den hemel barmhartig was, Die het verdwaalde en vermoeide kind ook niet verwierp, maar veeleer in liefde weêr tot zich nam.

¹⁾ Ep. 45: „*Auditus eis.*”

²⁾ Ep. 55: „*Etiam Romam super hac re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum, qui et ipse cum plurimis coepiscopis habito concilio in eandem nobiscum sententiam pari gravitate et salubri moderatione consensit.*”
De brief van Cornelius is echter verloren gegaan.

§ 8. NOVATIAANSCHIE STRIJD TE ROME. FORTUNATUS
ALS TEGENBISSCHOP TE CARTHAGO.

Intusschen was door het vonnis van het concilie de invloed van Felicissimus en de zijnen te Carthago grootendeels vernietigd, zoodat zij dáár niet langer konden blijven. Zij waren daarom echter nog niet ten eenemale overwonnen, want vele aanhangers bleven hun nog altijd over, en de uitspraak van het concilie had zelfs vele nieuwe ontevredenen aan hunne zijde gebracht, zoowel van hen, die klaagden over te groote zwakheid, als van de lapsi zelve, die morden over nog te groote gestrengheid van de vergadering, daar zij zonder eenige boete weder hadden willen worden toegelaten. Verscheidene hoofden der misnoegde partij, waaronder ook Felicissimus, begaven zich daarom van Carthago dieper landwaarts in, waar wij hen weldra weder in hunne oproerige bewegingen zullen aantreffen, terwijl Novatus naar Rome vertrok, en dáár spoedig een werkzaam deel nam aan den Novatiaanschen strijd, waarover wij thans, dewijl ook Cyprianus er in betrokken werd, meer in bijzonderheden willen treden.

Had men, gelijk wij boven gezien hebben, te Carthago van de afwezigheid van keizer Decius en het daardoor veroorzaakte staken der vervolging, gebruik gemaakt, om den inwendigen toestand der gemeente te regelen — ook te Rome had men dien tijd van verpoozing en rust niet ongebruikt laten voorbijgaan, maar den bisschopszetel, die sedert Fabianus' marteldood, en alzoo reeds zestien maanden lang, ledig was gebleven, weder aangevuld door de verkiezing van Cornelius. Die keuze had echter aan velen ergernis gegeven. Cornelius toch stond bekend, als te behooren tot die partij, waarbij ook Cyprianus zich in den laatsten tijd had gevoegd, en die zacht en toegevend gezind was jegens de lapsi, terwijl te Rome over het algemeen nog een meer strenge geest heerschte, en velen dáár zelfs nog de verloochening als eene onvergefelijke doodzonde bleven beschou-

wen, zoodat zij van oordeel waren, dat de lapsi nooit weder tot de kerkelijke gemeenschap mochten worden toegelaten. Aan het hoofd van deze meer gestrengere partij bevond zich de presbyter Novatianus, een man, algemeen geëerd om zijne groote geleerdheid en gestrengere ascese, maar aangaande wien, helaas, geene nauwkeurige berichten tot ons zijn gekomen, terwijl nog, wat wij van hem weten, grootendeels van de hand is zijner vijanden, zoodat bij ons oordeel vellen in dezen voorzeker de grootste omzichtigheid moet worden inachtgenomen.

Dit echter blijkt ons uit alles wat wij aangaande hem vernemen met genoegzame zekerheid, dat hij, nog heiden zijnde, geleden had aan eene soort van vallende ziekte, en daarvan genezen was geworden door 't gebed en de behandeling van een geestenbezweerder (exorcist) der Romeinsche gemeente. Ten gevolge der vele schokken, die hij had ondorgaan, later echter op nieuw ziek geworden, had hij zich alstoen op het krankbed tot het Christendom bekeerd, en den doop door besprenging (baptismus clinicorum) ontvangen ¹⁾, terwijl hij van

1) De doopplichtigheid had bij volwassenen gewoonlijk op de volgende wijze plaats. Die als catechumeen, leerling, tot de gemeente wenschte toetreden en den doop te ontvangen, moest eerst zich daartoe voorbereiden door onderricht, gebed, vasten en het plechtig afzweren van den duivel (*renuntiare diabolo et pompae et angelis ejus*). Daarop volgde dan eene belijdenis des geloofs, waarop de plechtigheid zelve plaats had, die bestond in het, onder gebruik van een bepaald formulier, tot driemaal toe onderdopen van den doopeling in gewijd water. Vervolgens werd de nieuw gedoopte gezalfd (*χρίσμα*), als wijding tot het geestelijk priesterschap (1 Petr. II: 9), terwijl hem daarna de handen werden opgelegd (*ἐπιθεσις τῶν χειρῶν, χειροθεσία*). (Handel. VIII: 16 seqq.). Tertulianus „de bapt.” cap. 7, zegt van die zalving: „Egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungui oleo de cornu in sacerdotium solebant.” Cyprianus spreekt er over in Ep. 70: „Ungi quoque necesse est cum, qui baptizatus sit, ut accepto chrismate id est unctione esse unctus Dei et habere in se gratiam Christi possit — unde baptizati unguuntur oleo in altari sanctificato.” In de Oostersche gemeenten had de zalving en handoplegging ook door presbyters en diakenen

dien tijd af zich zóózeer door zijn ernst, zijne vroomheid en zijne gestrengheid van levenswijze had onderscheiden, dat de bisschop Fabianus hem zelfs tot presbyter had benoemd, ofschoon niet zonder tegenkanting der overige geestelijkheid, die beweerde, dat de kerkelijke wet verbood om iemand te wijden, die niet den gewonen doop, maar slechts den doop op 't krankbed door besprenging, had ontvangen ¹⁾.

Getroffen door 't vertrouwen, dat in hem was gesteld en de hooge eer, die men hem had bewezen, was Novatianus intusschen sedert zoo mogelijk nog strenger geworden in zijne ascese. Nauwelijks echter had hij zijn presbyteriaat aanvaard, of de vervolging brak los en sierde Fabianus, zijn beschermer, met de martelkroon. Vreeselijk woedde het geweld der heidenen in de keizersstad en een tijd lang stond, gelijk wij weten, de bisschopszetel ledig, maar, toen deze eindelijk weder bezet werd door de verkiezing van Cornelius, was de tijd van rust voor Novatianus toch voorbij. Even gunstig immers als Fabianus, even ongunstig was Cornelius hem gezind, en, hetzij de bisschop de gestrengden denkwijze van zijnen ouderling vreesde, hetzij hij in hem een geduchten

plaats, maar in de Westersche en N. Afrikaansche kerk was alleen de bisschop daartoe gerechtigd. Gewoonlijk geschiedde de doop tusschen Paschen en Pinksteren. Kranken werden alleen met het gewijde doopwater besprengd, waarom hun doop dan ook werd geacht niet de volle reinigende kracht te bezitten. Zie over de doopplechtigheid nader: J. J. van Oosterzee, „de gesch. der Chr. kerk in taferelen” dl. I, pag. 259 seqq.; W. Moll, „Kerkelijk leven” dl. II, pag. 282 seqq.

¹⁾ Dat de geestelijkheid en ook later Cornelius hier echter te veel de letter van de wet in 't oog hielden en niet, als Fabianus, den geest er van begrepen, blijkt uit wat bepaald werd op 't concilie te Neocaesarea, a^o. 314. Dáár werd toch hetzelfde verbod hernieuwd, „omdat zulk een geloof niet het gevolg was van vrije overtuiging, maar eerder van vrees,” (*οὐκ ἐν προαιρέσει γὰρ ἢ πίστει αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης*), terwijl er echter eene uitzondering gemaakt werd met hen, wier waarachtige overtuiging en ijver in hun volgend leven zich openbaarden (*διὰ τὴν μετὰ ταῦτα αὐτοῦ σπουδὴν καὶ πίστιν*). En was Novatianus niet zulk eene uitzondering?

mededinger zag naar de gunst des volks, genoeg, Cornelius en zijn presbyter stonden weldra als twee partijen vijandig tegen elkander over. Met minachting zag de eerste op den laatsten neder, die, gelijk hij zich uitdrukte, na eerst heiden en door booze geesten bezeten te zijn geweest, door een geestenbezweerder bekeerd en van den Satan tot het geloof was gebracht geworden ¹⁾; die goen anderen doop had ontvangen, dan dien door besprenging op het krankbed, en nog wel zonder handoplegging van den bisschop; die, ofschoon hij dus slechts clinicus was, toch op onwettige wijze en tegen alle kerkelijke verordeningen in zich tot presbyter had laten benoemen, daar hij eene onbegrensde eerezucht bezat, en die nu ook uit eerezucht zich weder tegen zijn wettigen bisschop wilde verzetten, omdat hij zelf gaarne bisschop had willen zijn. Hoe kon dan iemand, zóó gezind, zóó gedoopt, zóó gewijd, den Heiligen Geest ontvangen hebben? ²⁾

Was nu werkelijk teleurgestelde eerezucht bij Novatianus de oorzaak van zijn verzet tegen Cornelius? Veel is daartegen intebrenge, en ook Cyprianus, die weldra als scheidsrechter in dien strijd werd geroepen, en die alzoo met onbevangen blik den toestand te Rome kon overzien, gelooft bij Novatianus eer aan een strijd uit beginsel, dan wel uit andere meer onzuivere beweegredenen te moeten denken. En waarschijnlijk terecht! Of hebben wij grond om Novatianus van eerezucht te beschuldigen, terwijl zijne strenge denkwijze en ernstige levensbeschouwing, zijne voorbeeldelooze ascese, ons juist eerder het tegenovergestelde prediken? Wel heeft men dat bezwaar voorzien en daarom willen beweren, dat de strenge denkwijze van den presbyter eerst dagteekende van de verkiezing van Cornelius tot bisschop; dat

¹⁾ ὃ γὰρ ἀποκνήσας τῶν πνεύματων γέγονεν ὁ σατανᾶς.

²⁾ Ep. Cornelii ad Fab. episc. Antioch. bij Euseb. lib. VI, Cap. 43. Dat de meeste katholieke geschiedschrijvers hun bisschop volgen in zijn oordeel over Novatianus, is licht te begrijpen. Gervaise, pag. 206. Vgl. ook Neander I. I. dl. I, pag. 283 seqq.

hij integendeel zelf vroeger ook tot de meer toegevend gezinde partij zou hebben behoord en slechts uit verbittering die zou hebben verlaten, omdat men hem niet had verkozen — doch die bewering kan niet slechts met geen enkel bewijs worden gestaafd, maar wordt zelfs bepaaldelijk tegengesproken door alles, wat wij aangaande Novatianus, zelfs uit den mond zijner vijanden, weten, terwijl ook nog het aanzien, waarin hij reeds van den beginne af stond bij allen, die de lapsi veroordeelden, een protest er tegen is. Ten overvloede moge nog zijne eigene verzekering gelden, die hij, kort na Fabianus' dood, in 't openbaar deed, dat hij namelijk niet naar de bisschoppelijke waardigheid streefde, daar hij zich die niet waardig achtte, en wij hebben, mijns inziens, voldoende grond om als waarheid aantenemen, dat, al schreef Cornelius het verzet van Novatianus ook aan gekrenkten hoogmoed toe, er toch bij dezen eerder aan een strijd uit beginsel moet worden gedacht, en wij in hem niets anders moeten zien, dan een verdediger van de kerkelijke tucht, die hij meende, dat door de zachtheid jegens de lapsi, waarvan ook Cornelius een voorstander was, in verval geraakte en verkracht werd ¹⁾.

Maar, merkt misschien iemand nog aan, indien er bij hem geene eerezucht in het spel was, waarom liet hij zich dan later tot tegenbisschop wijden? Wederom, slechts door den drang der omstandigheden, geenszins uit eigene begeerte, en geene gegronde redenen hebben wij om te mistrouwen, wat hij aan Dionysius van Alexandrië schreef, dat hij namelijk tegen zijn zin zou zijn medegesleept ²⁾.

Vooraf was Novatus daarvan de bewerker, dezelfde, van wien wij reeds boven hebben gesproken. Deze was toch, gelijk wij weten, na het eindigen van den strijd over de lapsi, waarbij

¹⁾ Rettberg, pag. 122 en Gervaise, pag. 206 willen echter bij het verzet van Novatianus aan geene andere oorzaak, dan teleurgestelde eerezucht gedacht hebben.

²⁾ Euseb, lib. VI, cap. 46: *Ὁτι ἄνωγ ἤχθη*. Zoo ook Gervaise, p. 210.

hij was veroordeeld, naar Rome gegaan, alwaar hij echter wederom de geloovigen onder elkander verdeeld had gevonden, hoewel om eene juist tegenovergestelde reden, als te Carthago. Terwijl dáár toch clerus en confessores zich met de lapsi hadden vereenigd tegen den naar hunne meening te gestrengen bisschop, werd te Rome door velen de bisschop als te zacht veroordeeld, en was de meer gestreng gezinde partij, onder aanvoering van Novatianus en gesteund door vele confessores, waaronder zelfs de algemeen geëerde Urbanus, Nicostratus, Mozes en Maximus, tegen hem in verzet gekomen. Dat Novatus bij zulk een stand van zaken intusschen geen werkeloos toeschouwer bleef, kan ons bij de kennis van zijn karakter niet bevreemden, maar wel verwondert het ons, als wij zien, hoe hij, zonder aarzelen, de partij koos van Novatianus. Immers, hij, die overal bekend stond om zijne laakbare zwakheid jegens de lapsi, zoodat zelfs een concilie hem deswege had veroordeeld; die te Carthago het hoofd was geweest van de toegevend gezinde partij, en daarom met alle macht den meer gestrengen Cyprianus had weêrstaan — hij keerde zich nu plotseling geheel om, en werd te Rome een aanhanger, weldra zelfs een aanvoerder van die partij, welke den Carthaagschen bisschop in gestrengheid nog verre overtrof? Moeielijk is het inderdaad van die verandering in de denkwijze van Novatus eene voldoende verklaring te geven. Mosheim beproeft het door te vooronderstellen, dat hij reeds te Carthago tot de gestreng partij zou hebben behoord, maar uit vijandschap jegens Cyprianus zich aan de andere partij zou hebben aangesloten ¹⁾, doch hij vergeet daarvoor een enkel bewijs te leveren, en zijne bewering heeft niet meer waarde, dan het gevoelen van sommige andere geschiedschrijvers, die den knoop eenvoudig willen doorhakken, met aantencenen, dat hier aan twee presbyters van denzelfden naam moet worden gedacht, één te Carthago, den

¹⁾ In: „Comment. de reb. Christ. ante Constant. Magn. gestis.”

ander te Rome, terwijl ons toch uit alle brieven, zoowel van Cyprianus, als van Cornelius, voldoende blijkt, dat én bij den strijd over de lapsi te Carthago, én in den Novatiaanschen strijd te Rome, slechts één en dezelfde Novatus werkzaam was ¹⁾. Het dichtst zal men waarschijnlijk bij de waarheid zijn, als men aanneemt, dat ook Novatus hier handelde uit zekere zucht tot verzet, zoodat het hem meer te doen geweest zij als presbyter om *den bisschop* te schaden, dan wel om de tucht der kerk te verzachten, of te verzwaren. Van den aanvang af toch was hij, gelijk wij van Cyprianus zelve weten, te Carthago het hoofd geweest van de den bisschop vijandig gezinde geestelijken, en had hij dezen, waar hij zulks slechts vermocht, tegenwerkt en in zijne plannen trachten te dwarsboomen, niet zoozeer nog uit persoonlijke vijandschap jegens Cyprianus, als wel uit naijver van den presbyter jegens den bisschop. In Carthago had hij den strijd verloren; nu vond hij te Rome de kampplaats weêr geopend — is het dan te verwonderen, dat hij, met voorbijgaan van alle andere strijdvrage, zich weêr aan die partij verbond, die den bisschop vijandig was, in de vaste overtuiging, dat het nadeel, dat te Rome den bisschop werd toegebracht, overal elders ook zich zou doen gevoelen, en dat in den persoon van Cornelius alle andere bisschoppen tevens zouden worden getroffen en in hunne aanmalingen worden teruggezet, zoodat wij in één woord, wat wij te Carthago hebben verlaten, hier te Rome terugvinden: *eene laatste worsteling van het wegstervend presbyteriaal met het steeds in macht toenemend episcopaal gezag?*

¹⁾ Ep. 52. „Idem est (Novatus) qui Felicissimum diaconum suum constituit et ad evertendam ecclesiam Romam navigans” seqq. Zie verder Rettberg, pag. 90 en Suiken: „Vita Cypr.” pag. 157. Baur l. l., pag. 415, schijnt onder Novatus en Novatianus zelfs één en denzelfden persoon te verstaan, eene dwaling, waaraan, op gezag van Eusebius „Hist. Eccl.” lib. 6, cap. 43, zich ook meerderen hebben schuldig gemaakt. Hieronymus verklaart echter mede uitdrukkelijk in Chronico: „Novatus presbyter Cypriani Romam veniens Novatianum et caeteros confessores sibi sociat.”

Vurig en voortvarend van aard, werd Novatus intusschen weldra te Rome, wat hij ook te Carthago was geweest, de ziel zijner partij en wist hij zelfs door zijn invloed, ofschoon niet dan na langdurig tegenstreven, Novatianus er toe te bewegen, om als tegenbisschop optetreden. Eene scheuring in de gemeente was daarvan het onvermijdelijk gevolg, daar elk der beide bisschoppen zich nu als wettigen bisschop van Rome wenschte erkend te zien. Hun eerste werk was daarom, om afgezanten te zenden naar de overige gemeenten, en bovenal naar die van Alexandrië, Antiochië en Carthago, opdat deze gunstig voor hen mochten worden gestemd en ook door hare goedkeuring hunne verkiezing mocht worden bekrachtigd, met dien uitslag, dat aanvankelijk bijna overal de bisschoppen zich voor Novatianus verklaarden, omdat zij zich tot dezen aangetrokken gevoelden, door zijne groote gestrengheid, waarin zij een waarborg zagen voor het heil en de toekomst der kerk, terwijl anderen, waaronder Fabius van Antiochië en Dionysius van Alexandrië, ofschoon ook blijkbaar Novatianus niet ongenegen, nog eenigszins weifelden. Naar alle waarschijnlijkheid zou alzoo Novatianus weldra algemeen erkend zijn geworden, ware niet onverwachts door Cyprianus aan den stand van zaken eene gansch andere gedaante gegeven ¹⁾.

Deze had toch heimelijk een paar mannen, Caldonius en

¹⁾ De grondstellingen van Novatianus waren in hoofdzaak deze: Geene doodzonde, dus ook niet de verloochening, kon door de kerk worden vergeven. De lapsi konden in de barmhartigheid van God worden aanbevolen, maar verder strekte zich de macht der kerk niet uit. Die aan hoererijs of bedrog zich schuldig maakten, waren voor eeuwig verloren. De kerk bestaat slechts uit reinen en heiligen, en waar die reinheid niet wordt gevonden, maar men in haar midden duldt, die aan eene doodzonde zich hebben schuldig gemaakt, is de ware kerk niet. Zelve noemden de aanhangers van Novatianus zich daarom „de reinen” (*οἱ καθαρῶν*), en droegen zij witte kleederen, als symbool er van, dat in hunne gemeenschap geene afvalligen of andere zondaren werden toegelaten. Socrates: „Hist. Eccl.” lib. 4, cap. 28. Neander dl. I. pag. 299 in nota.

Fortunatus, naar Rome gezonden, om op de plaats zelve een onderzoek in het werk te stellen, daar hij twijfelde aan de waarheid der beschuldigingen, die door de afgezanten van Novatianus tegen Cornelius werden ingebracht, omdat hij zelf het zoo herhaaldelijk en grievend had onderzonden, hoe spoedig men in den clerus er toe bereid was om een bisschop te lasteren. Daarbij kwam nog, dat er niets was, wat hem tot de partij van Novatianus aantrok, maar veel integendeel, wat hem reeds bij voorraad vijandig daartegen stelde. Immers, de gestrengte denkwijze van den Roomschen presbyter kon hem niet meer behagen, daar wij weteu, welk eene verandering er ten dien opzichte bij hem had plaats gegrepen ¹⁾, en zou hij dan, die zelf zooveel van den trots zijner presbyters had te lijden gehad, met een toegenegen oog de woelingen dier partij ook elders hebben kunnen gadeslaan? Zou hij, voor wien de episcopale waardigheid zóó heilig was en verheven, haar, nu zij op nieuw in Cornelius te Rome werd aangevallen, niet eerder verdedigen tegen den oproerigen clerus, gelijk hij ook te Carthago er voor had gestreden? Maar bovenal, zou hij zich aansluiten bij eene partij, aan welke zelfs een Novatus zich had verbonden, die te Carthago hem eene voortdurende grieven was geweest en die, als schurmaker en weerspannige, met zijne aanhangers door een concilie zelfs formeel was in den ban gedaan? Dat was onmogelijk.

Nauwelijks waren dan ook Caldonius en Fortunatus van Rome teruggekeerd met het bericht, dat alleen Cornelius wettig was verkozen in eene vergadering van zestien bisschoppen, maar dat Novatianus niets meer was dan een

¹⁾ Men had hem daarom zelfs van wispelturigheid beschuldigd, gelijk blijkt uit zijne woorden Ep. 55, pag. 101: *„mea apud te (Antonianum) et persona et causa purganda est, ne me aliquis existimet a proposito meo leviter recessisse. Quod — non sine librata diu et ponderata ratione a me factam est.”*

presbyter, die door eene oproerige partij uit den clerus werd gesteund, (Ep. 45), of Cyprianus had terstond zijn besluit genomen, en, toen ten overvloede nog twee andere bisschoppen, Pompejus en Stephanus, die toevallig juist te Carthago aanwezig waren, de waarheid van dat bericht bevestigden, ja, zelfs verklaarden, dat zij persoonlijk bij de verkiezing van Cornelius waren tegenwoordig geweest ¹⁾, aarzelde hij geen oogenblik langer wat te doen, maar erkende plechtig Cornelius als bisschop van Rome ²⁾, hoe ook de vrienden van Novatianus hem belasterden en er van beschuldigden, dat hij vroeger in 't geheim zelf „libellaticus” zou zijn geweest, gedurende de vervolging zou zij gevlugt en zich ook nu nog steeds zóó zwak betoonde, dat hij met alle afvalligen, zonder onderscheid, kerkelijke gemeenschap hield, ja, dat hij zelfs met mannen omging, die, vroeger bisschop, later „sacrificati” en „thurificati” waren geworden, (Ep. 55), beschuldigingen, welke zij aannamen in tegenwoordigheid van de gansche gemeente (in statione) te zullen bewijzen ³⁾.

Eenmaal partij gekozen hebbende, betoonde Cyprianus zich nu ook een ijverig en standvastig verdediger van Cornelius. In Ep. 55 verklaarde hij, dat deze wettig was verkozen door bisschoppen, ouderlingen en gemeente ⁴⁾, terwijl hij zelfs

1) Ep. 44: „Supervenerunt vero Pompejus et Stephanus collegae nostri, qui et ipsi quoque ad instruendos istos nos manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt.”

2) Ep. 48: „Sic enim nunc episcopatus tui et veritas pariter et dignitas apertissima luce et manifestissima et firmissima comprobatione fundata est, ut — ex relatione ac testimoniis coepiscoporum Pompeji et Stephani et Caldonii ac Fortunati ordinationis tuae et origo necessaria et ratio justa et gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur.” Cfr. Ep. 55.

3) Ep. 44: „Qui cum in statione invidiosis quoque conviciis et clamoribus turbulentis prouerent et flagitarent ut crimina, quae se afferre ac probare dicebant, publice a nobis et a plebe cognoscerentur, gravitati nostrae negavimus convenire.”

4) Ep. 55: „Factus est episcopus a plurimis collegis nostris, qui tunc in urbe Roma aderant, qui ad nos literas honorificas et laudabiles et testi-

zijn onderdiaken Mettius naar Rome zond met een brief aan de confessores aldaar, waarin hij hen vermaande, dat zij toch niet langer de zijde zouden kiezen van een oproerigen presbyter, maar zich liever zouden scharen aan de zijde van hun wettigen bisschop, opdat de éénheid der kerk niet nog meer mocht worden verstoord ¹⁾, welk schrijven zóó weldadig werkte op de ontstemde en verdeelde gemoedren te Rome, dat Cornelius weldra aan Cyprianus kon berichten, dat het grootste godcelle der belijders en van de gemeente reeds weder tot hem was teruggekeerd ²⁾, eene tijding, waarmede Cyprianus hem van harte geluk wenschte ³⁾.

Nog meer invloed op den voor Cornelius zóó gunstigen ommekeer in de gezindheid der Romeinsche confessores had

monio suo praedicationis illustres de ejus ordinatione miserant. Factus est autem Cornelius episcopus de Dei et Christi judicio, de clericorum paene omnium testimonio, de plebis, quae tunc adfuit, suffragio et de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio" seqq.

¹⁾ Deze brief is, helaas, verloren gegaan, maar wordt vermeld in Ep. 47. In zijn geschrift *„de Unitate Ecclesiae”*, geeft Cyprianus echter aan de confessores gelijke waarschuwing: *„Si (confessor) confessionem suam mala conversatione prodegerit; si vitam suam turpi foeditate maculaverit; si ecclesiam denique, ubi confessor factus est, derelinquens et unitatis concordiam scindens, fidem primam perfidia posteriore mutaverit, blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriae praemium, quando ex hoc ipso magis creverint merita poenarum.”*

²⁾ Ep. 49: *„Quantam sollicitudinem et anxietatem sustinimus de iis confessoribus, qui dolo et malitia hominis callidi et veteratoris fuerant circumventi et paene decepti et ab ecclesia alienati, tanta laetitia adfecti sumus et Deo Omnipotenti et Christo Domino nostro gratias egimus, cum ii cognito errore suo et intellecta hominis maligni velut serpentis astutia venenata ad ecclesiam, unde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt.”*

³⁾ Ep. 51. De gemeente te Rome was destijds reeds zeer talrijk en telde duizendo leden. Zij werd in de dagen van Cornelius bestuurd door één bisschop, 46 presbyters, 7 diakenen, 7 onderdiakenen, 42 akolythen en 52 andere geestelijken van den ordinis minoris, terwijl reeds meer dan 1500 weduwen en andere behoeftigen werden bedeed. Gervaise, pag. 214.

echter wellicht de verhandeling gehad *„over de éénheid der kerk”* (*de Unitate ecclesiae*), die ook door Cyprianus bij deze gelegenheid was geschreven en aan de Christenen te Rome ter lezing toegezonden; een geschrift, waarin de Carthaagsche bisschop zóó duidelijk zijne gedachten omtrent de éénheid der kerk had uiteengezet en met zóóveel kracht was opgetreden tegen alle scheurnmakers, ketters en twistzoekers, dat het sedert als een fundament van de leer der Roomsche kerk is beschouwd geworden. Het dient daarom hier ter plaatse een weinig uitvoeriger te worden besproken ¹⁾.

Het vangt aan met den geestelijken, en vooral den bisschoppen, hunne verplichting voortehouden, om steeds voor het welzijn der kerk te waken. Op hen toch had Jezus bovenal het oog, toen hij zeide: „gij zijt het zout der aarde” ²⁾, en aan hen was het dus ook, om de vijanden der kerk te bestrijden, gelijk Jezus dat den duivel had gedaan. Deze streed met verschillende wapenen. In de eerste plaats maakt hij gebruik van vervolgingen, maar dat wapen was minder te vreezen, omdat het niet in 't verborgen en met list werd gevoerd; veel gevaarlijker was zijn heimelijk streven,

¹⁾ De echtheid van dit geschrift is nimmer betwijfeld, en wordt ook bevestigd door Cyprianus' eigene woorden, als hij zegt Ep. 54: „Sed et catholicae ecclesiae unitatem quantum patuit, expressit nostra medioeritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum jam sic legitis, ut et probetis et ametis.” Pontius heeft het oog er op, als wij bij hem lezen: „quis doceret veritatem haereticos, schismaticos unitatem?” Augustinus spreekt er over met de woorden: „cui Cyprianus ipse quale testimonium perhibeat, audi ex epistola, quam de unitate ecclesiae scripsit.” De titel wordt ook wel eens anders opgegeven, en dikwerf lezen wij: „*De unitate ecclesiae catholicae*,” of ook wel: „*De simplicitate praelatorum*.” Misschien was het oorspronkelijk eene redevoering, door Cyprianus in de eene of andere vergadering uitgesproken. Cfr. N. C. Kist, „*de Christelijke kerk op aarde*,” ed. II, dl. II, pag. 71, noot 32, en „*la vie de St. Cyprien*,” pag. 77 seqq.

²⁾ Matth. V: 13.

om de kerk door ketterijën en scheuringen te verstrooien. Hierop moet dus de geestelijke wachter vooral met de grootste nauwlettendheid en zorgvuldigheid acht geven, want zij zijn in waarheid uitvindingen van den satan, en juist door haar zoekt deze allen te bedricgen, en hen weder onder zijne macht te brengen, die hij door zijn vroeger bestaan niet aan zich verbonden had kunnen houden.

De aanvang nu van alle ketterijën is steeds deze, dat iemand zich van de kerk afwendt en zóó den weg verliest, waarlangs hij alleen tot de waarheid kan komen — de gemeenschap der kerk. Om die ééne kerk te grondvesten, had Jezus aan al zijne apostelen te zamen, en aan Petrus in 't bizonder, de bisschoppelijke waardigheid opgedragen ¹⁾; — aan die ééne kerk zich te onttrekken, is dus ook hetzelfde, als zich tegen het gebod van Jezus te verzetten. Verscheidene beelden worden nu bijgebracht, om 's bisschops meening nog duidelijker kenbaar te maken. Evenals toch uit ééne zon vele stralen, uit één stam vele takken en uit ééne bron vele beken voortkomen, zóó moeten ook alle christenen met de kerk, als met hunne gemeenschappelijke zon, stam en bron ten nauwste verbonden zijn, daar hij, die zich van haar losmaakt, verloren is, gelijk ook de tak verdort, zoodra hij van den stam is gehouwen en de beek uitdroogt, zoo spoedig zij van de bron is afgesneden. Eene scheuring in de kerk is daarom onbestaanbaar, evenmin als de rok van Jezus verdeeld kon worden, die

¹⁾ De Unit. Eccl.: „Hoc erant utique et caeteri apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur, [et primatus Petro datur, ut una Christi ecclesia et cathedra una monstratur. Et pastores sunt omnes et grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consentione pascatur], ut ecclesia una Christi monstratur.” De woorden, tusschen de haakjes besloten, zijn echter als onecht te beschouwen. Zij ontbreken in de meeste codd. en zijn ook aan de meeste geschiedschrijvers der middeneeuwen nog onbekend. Zie daarover nader Fell, pag. 106 in nota.

uit één stuk geweven was en zonder naad, en 't is met de kerk, evenals 't was met de woning van de ontuchtige Rachab — slechts daarbinnen redding, daarbuiten echter de dood.

Het zinnebeeld voorts van de kerk is de dnif. Deze is rein, en die op haar niet in reinheid gelijkt, moet de kerk maar verlaten, want aan hem is niets verloren, en met zijn verlies moet men elkander eerder gelukwenschen. 't Goede koren toch wordt door den wind nooit weggewaaid, maar wel het kaf en slechts krachtelooze stammen worden door den storm omvergeworpen, maar geene, die vastgeworteld staan. Zoodanige afgewaaide takken zijn dan de ketters, die zich wel eene eigene kerk en een eigen doop maken, maar die toch geen recht hebben, om zich op het woord van Jezus te beroepen: „Waar twee of drie verzameld zijn in mijnen naam, zal ik onder hen zijn” ¹⁾, eenvoudig, omdat zij zich zelven van Christus en zijne kerk hebben losgemaakt.

Zelfs de marteldood heeft voor dezulken geene waarde, hoe wonderdadige krachten deze anders ook hebbe, daar zij zich immers aan het gebod der liefde hebben onttrokken, zonder welke er, naar des Apostels woord, toch geene verdienste bestaat ²⁾. Dat er sommigen zijn, die afvallig worden, is voor het overige niet te verwonderen. De apostel had reeds lang te voren zulke gebeurtenissen in de kerk gepropheteerd ³⁾, maar des te meer moet nu een ieder zich voor deelneming daaraan wachten, en die dat niet doen, zijn oproerigen, welke, evenals het geslacht van Korah, zich verzetten tegen den priester Gods, maar daarom ook, evenals dat geslacht, zullen omkomen. Hunne misdaad is veel grooter, dan die der lapsi, want deze erkennen ten minste

¹⁾ Matth. XVIII : 20.

²⁾ De Unit. Eecl.: „Ardeant licet flammis et ignibus traditi vel objecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona, sed poena perfidiae, nec religiosae virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidit talis potest, coronari non potest.”

³⁾ 2 Timoth. III : 1.

nog meerendeels hunne zonden, en keeren gewoonlijk later vol berouw weder terug, maar de rampzaligste zonde der kettters bestaat juist in hunne hardnekkigheid, bij de vreeselijke grootte hunner dwaling en schuld ¹⁾. Evenmin kan het verwondring wekken, al is het ook te betreuren, dat zelfs confessores aan de dwalingen der kettters deelnamen, daar hun stand hen geenszins van de aanvechtingen des satans bevrijdt, en de vele voorbeelden, die er waren van confessores, schuldig aan de grootste ondeugden, als bedrog, ontucht, echtbreuk en dergelijke, waren voorzeker eene les voor ieder, om nimmer hoogmoedig te zijn op eigene deugd, noch ook te zeer te klagen over de dwalingen van anderen, maar liever ten allen tijde er voor te zorgen om één te wezen in 't geloof, onderworpen te zijn aan den bisschop, en te streven naar de ware éénheid der kerk ²⁾.

¹⁾ De Unit. Eccl.: „Illic (apud lapsos) ecclesia quaeritur et rogatur, illic (apud haereticos) ecclesiae repugnatur; hic potest necessitas fuisse, illic voluntas tenetur in scelere; hic qui lapsus est, sibi tantum nocuit, illic qui haeresin vel schisma facere conatus est, multos secum trahendo decepit; hic animae unius est damnum, illic periculum plurimorum. Certe peccasse se hic et intelligit et lamentatur et plangit; ille tumens in pectore suo et in ipsis sibi delictis placens a matre filios segregat, oves a pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbat. Et cum lapsus semel peccaverit, ille quotidie peccat. Postremo lapsus martyrium postmodum consecutus potest regni promissa percipere; ille, si extra ecclesiam fuerit occisus, ad ecclesiae non potest praemia pervenire.”

²⁾ De voornaamste grondstellingen van Cyprianus' geschrift „de Unitate Ecclesiae” zijn deze:

- I. Die de kerk niet heeft tot moeder, heeft God ook niet tot vader.
- II. Evenmin als er voor iemand redding was buiten de ark van Noach, of buiten het huis van Rachab, evenmin is er zaligheid en redding buiten de kerk.
- III. Één God, één Christus, ééne kerk.
- IV. Die buiten de kerk is, kan geen martelaar zijn; hij kan gedood worden, maar niet gekroond.
- V. Door het bloed van zijn marteldood kan men zijne zonde niet uitwischen, als men de kerk heeft verdeeld.

Voor Novatianus was echter nu alle hoop verloren. Verlaten door het meerendeel zijner aanhangers; veroordeeld en buiten de gemeenschap der kerk gesloten door eene in October te Rome gehoudene vergadering van zestig bisschoppen ¹⁾; geen steun meer vindende, noch bij de bisschoppen van Afrika, noch ook bij Dionysius van Alexandrië, door wien Cornelius zelfs reeds openlijk als wettige bisschop was erkend ²⁾, gevoelde hij zich overwonnen, en verliet met allen, die hem getrouw gebleven waren, de stad, om zich elders te gaan vestigen. Overal vond hij echter nog vrienden en aanhangers onder dezulken, die, evenals hij, eene meer gestrengte denkwijze waren toegedaan, zoodat de secte dezer „καθαρῶν” nog lang bleef bestaan en wij zelfs in de 6^e eeuw er nog de sporen van aantreffen ³⁾. Wat Cornelius intusschen betreft — deze vergat nooit, wat hij aan den krachtigen bijstand van Cyprianus was verschuldigd, maar droeg hem van dien tijd af de innigste vriendschap toe, hetgeen hij ook weldra in de gelegenheid was om te bewijzen.

Was toch, na het concilie te Carthago van 251, Novatus naar Rome gegaan om dáár zijne woelingen voortzetten — ook in Afrika waren de genoederen onrustig gebleven en wachtte Felicissimus met de zijnen slechts op eene geschikte gelegenheid, om op nieuw den vrede der kerk te verstoren. Die gelegenheid bood zich spoedig aan. Een zekere Privatus, vroeger bisschop van Lambesa, eene stad in Numidië, was, wegens verregaande ketterij en andere zware misdrijven,

1) Euseb. lib. VI, cap. 43. Cfr. Cyprian. Ep. 49, pag. 92.

2) Euseb. l. l. cap. 45. Cfr. lib. VII, cap. 8, waar Dionysius Novatianus beschuldigt, dat hij den Heer als „onbarmhartig” lasterde. „Τὸν χορηγεύειτον κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς ἀνηλεῆ συκοφαντοῦντι.”

3) Nadere bijzonderheden aangaande Novatianus en zijne leer geven nog: Kenckel, „de haeresi Novatiana.” Straatsburg 1651; Mayer, „Novatianismus.” Leipzig 1668; Otto, „de Novatiano haeretico.” Rostock 1660; Schelvig, „de Novatianismo.” Dantzig 1700.

door een concilie, in die stad gehouden, en waaraan negentig bisschoppen hadden deelgenomen, van zijne waardigheid ontzet ¹⁾. Fabianus was toen nog in Rome, Donatus in Carthago bisschop. Na den dood echter dier beide bisschoppen dacht Privatus, dat men nu ook wel vergeten zou zijn, wat met hem was voorgevallen, waarom hij een afgezant, Futurus, naar Rome zond, om met de gemeente aldaar, alsof er niets gebeurd ware, vriendschapsbetrekkingen aanteknoopen (*litteras communicatorias* te wisselen). De Romeinsche clerus echter, nog tijdig uit Carthago ge-
 waarschuwd, en alzoo bekend geworden met de vroegere geschiedenis van Privatus, weigerde aan zijne begeerte te voldoen. Daardoor teleurgesteld wendde hij zich nu naar Carthago, waar juist de bisschoppen van Noord-Afrika vergaderd waren en verzocht van deze, dat zij zijne zaak op nieuw zouden onderzoeken en het tegen hem gevelde vonnis herroepen, dewijl hij onwettig was veroordeeld. Ook hier zag hij zich echter in zijne hoop bedrogen, daar de vergadering zelfs niet naar hem wilde luisteren ²⁾. Verbit-
 terd over zóóveel teleurstelling, verbond hij zich nu met de vijanden van Cyprianus, werd terstond door Felicissimus met openc armen ontvangen, en — ziedaar het strijdperk weder geopend.

Het eerste werk der verbondenen was om één der vijf reeds vroeger genoemde presbyters, Fortunatus, tot tegenbisschop van Cyprianus aantestellen, en, daar ook Novatianus reeds vroeger den confessor Maximus, van wien echter min-

¹⁾ Ep. 59: „Per Felicianum autem significavi tibi, frater, venisse Carthaginem Privatum veterem haereticum, in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa et gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum.” Cfr. Pearson „*Annal.*” pag. 28.

²⁾ Ibid.: „Qui (Privatus), cum causam suam apud nos in concilio, quod habuimus Idibus Majis, quae proxime fuerunt, agere velle se diceret nec admissus esset” seqq.

der bekend is, tot tegenbisschop in Carthago had benoemd ¹⁾, gelijk hij zulks gewoon was te doen in alle gemeenten, waarmede zijne partij niet had gekozen, waren er dus nu in die stad drie bisschoppen. De gestrengere partij werd vertegenwoordigd door Maximus; lijnrecht daartegenover, als het hoofd der lapsi en hunner vrienden, stond Fortunatus, terwijl midden tusschen beiden in, als verdediger der kerkelijke tucht tegenover de laatsten, en als genade parende aan recht tegenover de eersten, zich Cyprianus bevond.

Terstond na zijne benoeming poogde nu ook Fortunatus zich door de andere gemeenten als bisschop van Carthago te doen erkennen. Hij zond daarom eveneens afgezanten naar de meeste steden, terwijl hij echter Felicissimus zelve naar Rome zond, opdat deze Cornelius aldaar tot zijn belang zoude overhalen. Cyprianus was, zóó luidde het bericht van Felicissimus, bijna door een ieder verlaten, om de groote menigte zijner zonden en ongerechtigheden, terwijl in zijne plaats door eene vergadering van vijftieng bisschoppen Fortunatus was verkozen. Cornelius wist niet wat te doen. Ongaarne toch wilde hij zijnen vriend verloochenen, maar hij durfde ook de tegen Cyprianus ingebrachte beschuldigingen niet zóó aanstonds op zijde zetten, dewijl de zaak ernstig was, ten minste, indien, zooals het bericht van Felicissimus luidde, werkelijk reeds vijftieng bisschoppen zich vóór Fortunatus verklaard hadden ²⁾. Hij zond daarom een vertrouwd bode, Saturus genaamd, naar Carthago, om op de plaats zelve de zaak te onderzoeken

¹⁾ Ibid.: *Nam et pars Novatiani Maximum presbyterum nuper ad nos a Novatiano legatum missum atque a nostra communicatione rejectum, nunc istis sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur.*"

²⁾ Ibid.: *"Hinc jam et caetera mendacia potes noscere — ut cum de sacrificatis vel de haereticis amplius quam quinque pseudoepiscopi non fuerint, qui Carthaginem venerint et Fortunatum sibi dementiae suae socium constituerint, illi tamen quasi filii diaboli et mendacio pleni ausi sunt, ut scribis, jactitare, viginti quinque episcopos affuisse."*

en Cyprianus tevens bekend te maken, met wat er van hem werd gezegd ¹⁾. Deze was daarover ten hoogste verbaasd ²⁾, maar tevens niet zonder onrust. Immers, tot dusver had hij zich nog weinig aan het woelen zijner vijanden gestoord, niet denkende, dat zij zóóver zouden durven gaan; ja, zelfs toen hij had vernomen, dat Fortunatus als tegenbisschop was aangesteld, had hij zich nog weinig daarom bekommerd en het der moeite ook niet waardig geoordeeld, om er tijding van te zenden naar Rome, „daar,” zeide hij hoogmoedig, „de kerk op alle dwaasheden der ketters toch geen acht konde slaan ³⁾.” Nu echter, bemerkende dat het ernst werd, nam hij oogenblikkelijk zijne maatregelen en zond zonder verwijl eenige afgezanten aan Cornelius terug, om dezen op de hoogte te brengen van de ware toedracht der zaken en hem mededeelen, dat Fortunatus niet door vijftientig bisschoppen, maar slechts door vijf schismaticke presbyters was verkozen, en Maximus tot bisschop was benoemd door denzelfden Novatianus, die te Rome als ketter en scheurmaker was veroordeeld, met dat gevolg, dat Cornelius zich door die inlichtingen ten volle verklaarde gerustgesteld, en werkelijk ook alle twijfel ten aanzien van Cyprianus nu ten eenenmale bij hem was geweken.

Op ernstigen toon berispte hij daarom nu Felicissimus, dat

¹⁾ De beide brieven, die Cornelius bij deze gelegenheid aan Cyprianus schreef, zijn verloren gegaan, hoewel hun zakelijke inhoud ons uit Ep. 59 kenbaar is.

²⁾ Ep. 59: „Sed enim lecta alia tua epistola — satis miratus sum, cum animadvertissem, te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum, cum te secundum quod scripsisti, aggressi essent cum summa desperatione comminantes, quodsi literas, quas attulerant, non accepisses, publice eas recitarent et multa turpia ac probrosa et ore suo digna proferrent.”

³⁾ Ibid.: „Necessarium non putavi celeriter et urgenter haereticorum tibi ineptias nuntiandas, neque enim ad catholicae ecclesiae majestatem pariter ac dignitatem pertinere debet, quid apud se haereticorum et schismaticorum molliatur audacia.”

deze voortdurend zulk een vijand zich betoonde van de rust der kerk en verzekerde, dat hij nooit iemand anders, als Cyprianus voor den wettigen bisschop van Carthago zou erkennen ¹⁾. Teleurgesteld en ontmoedigd keerden de afgezanten van Fortunatus, na die verklaring van Cornelius, naar Carthago terug, en nu nergens meer bijval of steun vindende, maar integendeel ziende, dat zij hoelangs zoo meer, zelfs door hunne vertrouwdste aanhangers, werden verlaten, die zich wederom gingen scharen aan de zijde van Cyprianus, zagen de beide tegenbisschoppen ook van elk verder verzet en tegenstand af, zoodat wij korten tijd daarna zelfs geene melding meer vinden gemaakt, noch van Fortunatus, noch van Maximus. Had de eerste in zijne banier gehad alleen het woord *„genade”*, de ander alleen het woord *„gerechtigheid”* — hier zegevierde dus de verdediger van orde en van tucht, maar die tot zijne leuze had gekozen: *„genade en recht.”*

§ 9. TWEDE CONCILIE TE CARTHAGO. a^o 252.

Onder al deze verwickelingen en verdoeldden, was intusschen het jaar 251, alsmede het voorjaar van 252, voorbijgegaan. Het Paaschfeest was reeds achter den rug en naar gewoonte kwamen de Noord-Afrikaansche bisschoppen nu weder te Carthago bijeen, in de verwachting, dat de vergadering, die gehouden zou worden, op nieuw zeer belangrijk zoude zijn, daar Cyprianus hen er op had voorbereid, dat hun verblijf te Carthago waarschijnlijk wel van langen duur zoude zijn, omdat er vele en ernstige vragen zouden

¹⁾ Ibid.: „Legi literas tuas (Cornelii) — quibus significasti, Felicissimum hostem Christi non novum, sed jam pridem ob crimina sua plurima et gravissima abstentum et non tantum mea sed et plurimorum coepiscoporum sententia condemnatum, rejectum a te illie esse et cum venisset stipatus caterva et factione desperatorum, vigore pleno quo episcopum agere oportet, pulsum de ecclesia esse.”

worden ter tafel gebracht. In tegenwoordigheid van zesenzeftig bisschoppen en met groote plechtigheid werd de vergadering dan ook op den 15^{den} Mei geopend ¹⁾. Eerst had men met elkander te beraadslagen over het verzoek van zekeren Fortunatianus, die, vroeger bisschop van Assuri, maar wegens afval en verloochening van zijne waardigheid ontzet, nu van de vergadering verlangde, dat deze hem in zijne rechten zoude herstellen en op nieuw den herdersstaf in handen geven ²⁾. De zaak was ernstig, maar kon toch niet leiden tot verschil van gevoelen, omdat op het vorige concilie zulke bisschoppen uitdrukkelijk waren veroordeeld ³⁾, en daar nu bovendien nog bleek, dat Fortunatianus niet alleen zelf zijn geloof had verloochend, maar ook nog pogingen had aangewend, schoon vruchteloos, om zijne zuster Victoria, die later als martelares was gestorven, tot afval overtehalen, werd zijn verzoek hem geweigerd, en hij op nieuw, vooral op aanraden van Cyprianus, van de bisschoppelijke waardigheid voor altijd vervallen verklaard ⁴⁾.

De volgende aangelegenheid, die aan de vergadering ter beslissing werd voorgelegd, betrof zekeren bisschop Therapius, die zelf tegenwoordig was, maar door een ander bisschop, Fidus, schriftelijk was beschuldigd, dat hij zijn onderling Victor, die tegen de kerkelijke wetten had misdreven en daarom door den clerus tot boete was veroordeeld, weder in de kerkelijke gemeenschap had opgenomen en tot het avondmaal had toegelaten, nog vóór dat de boetetijd was ver-

¹⁾ Cfr. Ep. 59, 64.

²⁾ In zijne plaats was reeds Epictetus benoemd.

³⁾ Zie pag. 83.

⁴⁾ Ep. 65, pag. 162: „Quodne tales ad altaris impiamenta et contagia fratrum denno redeant, omnibus viribus excubandum est et omni vigore nitendum, ut quantum possumus ab hac eos sui sceleris audacia retundamus, ne adhuc agere pro sacerdote conentur, qui ad mortis extrema dejecti ultra lapsus (lapsos) laicos ruinae majoris pondere proruerunt.”

streken ¹⁾. Ook hier gold het dus weder eene schending der tucht, en overtreding, van wat op het vorige concilie uitdrukkelijk was vastgesteld. Ernstig werd Therapius daarom door de vergadering berispt en hem zijne verkeerde handelwijze onder het oog gebracht, maar, dewijl het stelsel van Cyprianus niet gedoogde, dat de handeling van een bisschop voor onwettig werd verklaard, werd op zijn aanraden besloten, dat de vergiffenis, die door Therapius aan Victor was geschonken, toch door de vergadering zou worden bekrachtigd, met nadrukkelijke vermaning echter aan een ieder, om zich voortaan van zulk eene strafbare toegevendheid te onthouden ²⁾.

Van meer gewicht waren echter de zaken, die nu moesten worden besproken. Dezelfde Fidus toch, die Therapius had aangeklaagd, verzocht alsmede het gevoelen der vergadering te mogen vernemen aangaande den dag, waarop de pasgeboren kinderen moesten worden gedoopt, dewijl, naar zijne meening, zulks niet mocht geschieden vóór den achtsten dag, omdat de doop feitelijk in de plaats was getreden der joodsche besnijdenis. Hij bekende echter tevens, dat hij van den kant der ouders in zijne gemeente vele bezwaren daartegen ontmoette, daar deze hunne kinderen ongaarne aan het gevaar blootstelden van ongedoopt te sterven. Nu was echter aangaande den kinderdoop nog niets kerkelijk vastgesteld. Wel was deze sedert kort aangenomen en zelfs verplichtend gemaakt, ofschoon nog Tertullianus hem heftig bestreden en als onevangelisch

¹⁾ Ep. 64: „Legimus literas tuas (Fidi), quibus significasti de Victore quondam presbytero, quod ei antequam poenitentiam plenam egisset et Domino Deo, in quem deliquerat, satisfacisset, temere Therapius collega noster immaturo tempore et praepropera festinatione pacem dederit.”

²⁾ Ibid.: „Sed librato apud nos diu consilio satis fuit, objurgare Therapium collegam nostrum, quod temere hoc fecerit, et instruxisse, ne quid tale de caetero faciat. Pacem tamen quomodocunque a sacerdote Dei semel datam non putavimus auferendam ac per hoc Victori communicationem sibi concessam usurpare permisimus.”

gebrandmerkt had ¹⁾, maar over de wijze *hoe* en den tijd *waarop* hij moest worden toegediend, was nog niet gesproken ²⁾. De meening van Fidus werd echter oogenblikkelijk verworpen, en nu na langdurige beraadslaging besloten, dat, zonder bepaaldelijk het uur of den dag vaststellen, de doop aan de jeugdige kinderen *zoo spoedig mogelijk* moest worden toegediend. Aan niemand toch mocht, naar het oordeel der vergadering, gelijk zulks later officiëel door Cyprianus aan Fidus werd bericht, de doop worden onthouden, want ieder mensch, zoodra hij geboren is, heeft deel aan de genade en barmhartigheid Gods. Geene ziel mag er verloren gaan, als wij het verhoeden kunnen en, evenmin als God een aannemer is des persoons, is Hij het ook des ouderdoms, daar Hij voor allen dezelfde Vader wil zijn. „Als zelfs aan de grootste zondaren, die te voren veel tegen God misdään hebben, nadat zij tot het geloof zijn gekomen, vergeving van zonden wordt geschonken, en niemand hunner van den doop en de genade wordt uitgesloten — hoeveel te minder mag dan het jeugdige kind worden afgewezen, dat, pas geboren, zelf nog niet heeft gezondigd, maar slechts door zijne lichamelijke afstamming van Adam de belevking van den ouden dood mede ter wereld heeft gebracht, en dat

1) Tertull. „de bapt.” cap. 18. In allen gevalle wil hij, dat men zich met het doopen der kinderen niet haaste, daar, zegt hij, „cunctatio baptismi utilior est, praecipue tamen circa parvulos. Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum?”

2) Bij Irenaens „Contra Haer.” lib. II. cap. 22 § 4 vinden wij het eerst den kinderdoop beschouwd als van apostolischen oorsprong. Met nadruk verdedigt daarna Origenes die meening in zijn „Comment. in Ep. ad Rom.,” volgens de Latijnsche uitgave van Rufinus, zooals ook Augustinus in zijn geschrift: „de Bapt. ad Bonif.” Cfr. Neander, l. I. dl. I., pag. 376 seqq.; J. J. van Oosterzee: „de Cathechumenen en hunne opneming in de Christelijke kerk” in „de gesch. der Chr. kerk in tafereelen”, dl. I. pag. 269 seqq.; W. Moll: „kerkelijk leven” dl. II. pag. 278 seqq.; Fr. K. Meier: „Lehrb. der Dogmengesch.” pag. 102; D. Schenkel: „die Christl. Dogmat. vom Standpunkte des Gewissens aus dargestellt,” pag. 1064 seqq.

dus te eerder en te lichter vergeving van zonden ontvangt, omdat aan den zuigeling niet zijne eigene, maar slechts de zonden van anderen worden vergeven?"¹⁾

Van niet minder, ja, zoo mogelijk van nog meer ingrijpend belang, was evenwel de vraag omtrent het avondmaal, die nu zoude worden behandeld.

Sedert de gewoonte, om aan de avondmaalsviering een liefdemaaltijd te verbinden, door velerlei oorzaken was in onbruik geraakt, was men in Noord-Afrika er langzamerhand toe gekomen, om die plechtigheid iederen dag te vieren, en nog wel tweemaal, des morgens met de gemeente, en des avonds, vóór men ging slapen, in den kring van zijn huisgezin²⁾; ja, wanneer men verhinderd was om des morgens met de gemeente samentekomen, werd ook wel op dien tijd, na het morgengebed en vóór iemand aan zijne bezigheden ging, door den huisvader het gewijde brood aan de zijnen rondgedeeld, opdat er zoo een dagelijksche band van gemeenschap zou bestaan tusschen den Heer en zijne gemeente, en iedere arbeid daardoor mocht worden geheiligd. Een bijzonderen eerbied koesterde men dan ook voor die plechtigheid. Zij was meer dan eene gedachtenis; zij had eene magische kracht. Werkelijk waren het vleesch en het bloed van Jezus aan den

1) Ep. 64: "Porro autem si etiam gravissimis delictoribus et in Deum multum ante peccantibus, cum postea crediderint remissa peccatorum datur, et a baptismo atque a gratia nemo prohibetur, quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquae prima nativitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria, sed aliena peccata."

2) Tertull. *de Coron. milit.* cap. 3. Eerst op het derde concilie te Carthago werd de avondcommunie afgeschaft voor zoover Afrika betrof, terwijl dergelijke maatregel, voor de Oostersche kerk, eerst werd genomen op het concilie van Laodicea. Echter bleef zij nog lang bestaan, vooral in Egypte. Zie Gervaise, pag. 351 seqq.; Bail, *de Vie de St. Cyprien*, pag. 359.

disch aanwezig en die daarom het avondmaal vierde met — erger nog, die het toediende aan ketters of afvalligen, was den Heer een gruwel. Wonderlijke voorbeelden weet Cyprianus daarvan bijtebrengen. Een kind, verhaalt hij, dat toevallig met heidonen in gezelschap was gekomen en hun offerwijn had geproefd, werd door zijne ouders medegenomen aan den avondmaalsdisch 1). Nauwelijks zag het echter den heiligen beker, of het werd onwel, en toen het eenige druppelen ontving van den wijn, wilden deze in den verontreinigden mond niet blijven, maar was het kind genoodzaakt den wijn weder uittespuwen. Eene vrouw, die in stilte de afgoden had gediend, viel dood neder, toen zij het gewijde brood in de hand kreeg. Eene andere wilde roekeloos het deksel oplichten van de kist, waarin het avondmaalsgereedschap werd bewaard, en terstond kwam er vuur uit de kist, zoodat zij verschrikt terugdeinsde. Een man nog, die pas den afgoden had geofferd, had niets als asch in de handen, toen hij bij de deeling van 't brood zijn deel ontving; in één woord, die als zondaren naderden tot den disch, namen vergif, en die als priesters de gewijde dingen gaven aan zondaren, reikten vergif 2).

Bij zulk eene beschouwing van het avondmaal, was het dus ook niet te verwonderen, dat men steeds streefde naar de grootste éénvormigheid in de wijze van het te vieren, daar elke afwijking van de apostolische gewoonte eene zonde werd gerekend tegen den Heiligen geest.

1) In de Noord-Afrikaansche kerk had men ook eene avondmaalsviering voor kinderen ingevoerd, daar men het noodzakelijk achtte, dat ieder, zonder onderscheid, deel had aan Jezus vleesch en bloed, om zalig te kunnen worden. Aan kinderen zelfs, die nog geen brood konden eten, deelde men toch eenige druppelen wijn toe. In de „Constit. Apostol.” lib. VIII cap. 13 wordt bevolen, dat eerst de gewijde maagden het avondmaal moeten gebruiken, daarna de weduwen, *«ἐὶτα τὰ παῖδια.»* Cfr. W. Moll: „kerkelijk leven” dl. II. pag. 242.

2) „De lapsis,” pag. 132.

Nu was echter in den laatsten tijd op sommige plaatsen een misbruik ontstaan, dat streed tegen alle overlevering en gezag, daar er gemeenten waren, die bij de avondmaalsviering, in plaats van wijn, water in den beker deden, en alzoo der plechtigheid hare eigenaardige kracht en beteekenis ontnamen. Wel schreef Cyprianus die overtreding slechts toe aan eenvoud of onwetendheid ¹⁾, maar waarschijnlijk lag de oorzaak er van toch dieper, en sproot zij eerder voort uit geheel andere beweegredenen. Velen hielden het toch voor onbetaamelijk om zóó vroeg in den morgen reeds wijn te drinken ²⁾, en beschouwden het ook als zeer gevaarlijk, daar, in dagen van vervolging, de heidenen altijd aan den reuk van den wijn konden bespeuren, of zij een Christen voor zich hadden of niet ³⁾, waarbij nog kwam, dat het gebruik van wijn zoo kostbaar was, daar die uitgaaf iederen dag terugkwam, en men zeer veel noodig had, wanneer in eene vergadering van soms zeven of achthonderd leden, die allen het avondmaal gebruikten, ieder voor zich iets nam, al was het dan ook slechts weinig ⁴⁾. De vraag intusschen naar het meer of min

1) Ep. 63: „Tamen quoniam quidam vel ignoranter vel simpliciter in calice dominico sanctificando” seqq.

2) Handel. II : 15.

3) Wij moeten hen dus niet verwarren met de „aquarii” of „hydroparastaten,” aanhangers van Tatianus, ook wel „centratiten” genaamd, die geen wijn dronken, omdat zij dien voor onrein hielden. Hier was het grootendeels een veiligheidsmaatregel en onthield men zich slechts van den wijn des morgens bij het avondmaal. W. Moll, l. l. pag. 254.

4) In het verslag van de tiende zitting van het concilie van Chalcedon lezen wij, dat de priesters van Edessa hunnen bisschop Ibas beschuldigden, dat hij, op een feestdag, aan de geloovigen bij de avondmaalsviering slechten en troebelen wijn had gegeven, zoodat men verplicht was geweest om anderen te doen komen, en dat men toen *sex sectorios* had gehaald, waaraan de vergadering echter nog bij lange na niet genoeg had gehad. Een sextarius = $\frac{1}{6}$ van den congius, maat voor natte en drooge waren. Een congius = $\frac{1}{8}$ amphora. Eene amphora hield in 80 Romeinsche kannen,

gepaste van zulk eene wijze van avondmaalvieren, werd nu ook der vergadering te Carthago voorgelegd. Dat echter Cyprianus aanstonds krachtig tegen die afwijking van de apostolische overlevering optrad, kan ons bij de kennis van zijn karakter niet bevreemden. Zulk eene wijze van avondmaalvieren was toch, naar zijn oordeel, niet evangelisch. God Zelf had hem in een visioen geopenbaard — wanneer of wáár verzweeg hij — dat men bij de viering van het II. avondmaal de overlevering getrouw moest volgen, die leerde, dat onze Heer had bevolen, dat de beker, dien men aanbiedt, gevuld moet zijn met water en met wijn, als een zinnebeeld van de vereeniging der gemeente (het water), met Christus (den wijn) ¹⁾. Jezus immers is de ware wijnstok, en zijn bloed is dus niet aan water gelijk, maar aan wijn, en wij kunnen onmogelijk ons verbeelden, dat het bloed, waardoor wij verlost en levend gemaakt zijn, in den beker is, wanneer in dien beker geen wijn zich bevindt, waarmede Jezus' bloed wordt aangeduid ²⁾. Het water alleen is slechts een teeken van den doop en van onze bekeering tot Christus, die gezegd heeft: „Ieder die van dit water drinkt, zal wederom dorsten, maar die van het

en bedroeg naar onze maat ongeveer eene ton. Zes sextarii waren dus gelijk aan één congius of tien Romeinsche kannen.

¹⁾ Ep. 63: „Sed quando aliquid Deo inspirante et mandante praecipitur, necesse est Domino servus fidelis obtemperet. — Admonitos autem nos scias, ut in calice offerendo dominica traditio servetur, neque aliud fiat a nobis, quam quod pro nobis Dominus prior fecerit, ut calix, qui in commemorationem offertur, mixtus vino offeratur.”

²⁾ „Nec potest videri sanguis ejus, quo redempti et vivificati sumus, esse in calice, quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur. — Unde apparet, sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici, nec sacrificium Dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio et sacrificium nostrum responderet passioni. Quomodo autem de creatura vitis novum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris et Christi vinum non offerimus nec calicem Domini dominica traditione miscemus?”

water gedronken heeft, dat ik zal geven, zal tot in eeuwigheid niet meer dorsten" ¹⁾, en op die wijze voortgaande, citeert onze bisschop nu, te recht of te onrecht, onnoemelijk tal van schriftuurplaatsen, zoowel uit het Oude als uit het Nieuwe Testament. Waar het woord "*wijn*" slechts wordt genoemd, zelfs in de geschiedenis van Noach, vindt hij er eene heenvijzing in naar 't avondmaal, gelijk het woord "*water*" hem overal en steeds een prophetie is van den doop ²⁾. De meening, die hij voorstond, behaalde intusschen de overwinning, zoodat van dien tijd af het gebruik van alleen water bij het avondmaal, als strijdende met den geest van Jezus en de leer der Apostelen is veroordeeld, en het gebruik van wijn als noodzakelijk vastgesteld.

Nog ééne zaak bleef aan het verzamelde concilie ter behandeling over. Was toch de zachtheid, die men in het vorige jaar ten opzichte van de lapsi had betoond, voor velen eene reden van ergeris geweest — er had zich weldra nog een ander bezwaar opgedaan, waarvan de oplossing als hoogst noodzakelijk werd beschouwd. Door de vergadering was bepaald, dat aan de *thurificati* en *sacrificati* geene vergiffenis zoude worden verleend, dan alleen bij doodsgevaar, (*sub icetu mortis, in exitu*). Dat mocht nu voor enkelen, dachten sommigen, ja, voor velen billijk zijn, voor allen was het dat niet. Want, indien er nu eens leden der gemeente waren, en zij waren er, die langen tijd standvastig zich hadden betoond, zoodat zij om hun geloof en hun moed door een ieder waren bewonderd en vereerd geworden; die zelfs, door in 't openbaar en voor den Romeinschen rechter den naam

¹⁾ Joh. IV : 13, 14.

²⁾ Ep. 63 : "*Quotiesunquae autem aqua sola in scripturis sanctis nominatur, baptisma praedicatur.*" Fell wil in zijne aantekeningen op Cyprianus' geschriften dezen trachten natevolgen en verklaart daarom op de meest ernstige wijze, dat de ouwels, waarvan zich de Roomsche kerk bij het avondmaal bedient, een zinnebeeld zijn van de geldstukken, waarvoor Judas den Heer heeft verkocht.

van Jezus te belijden, zich den eernaam van *confessores* hadden verworven en de bedreigingen der overheid en de woede des volks hadden getrotseerd, maar die later, door de hevige foltering en overmand, toch eindelijk waren bezweken en hun roem aldus hadden verloren — waren dezulken dan geene vergiffenis waardig, en mochten zij op gelijke lijn gesteld worden met die lapsi, welke bij den eersten aanval reeds zich hadden overgegeven ¹⁾?

In die opmerking lag veel waarheid, en wel verdiende zij eene ernstige overweging, te meer, daar er veel gebeurde, wat tot nadenken stemde en met zorg de toekomst deed te gemoet zien. Verschillende voorboden kondigden toch weder eene naderende vervolging aan, die zelfs dreigde nog heviger te zullen zijn, dan welke pas was doorgestaan. Ook Cyprianus was voor die teekenen niet blind geweest, maar had de gemeente reeds trachten voortebereiden, zeggende, dat de dag der ellende naderde, waarop de wereld zoude vergaan, en de antichrist over allen zegepralen ²⁾. Hij had zelfs, om de geloovigen te sterken, eene verhandeling geschreven, waarin hij het martelaarschap

¹⁾ Ep. 56: „Putastis consulendum de Nino, Clementiano, Floro, fratribus nostris, qui in persecutione apprehensi prius fuerant et nomen Domini confessi violentiam magistratus et populi frementis impetum vicerrant, postmodum, cum apud proconsulem poenis gravibus exercerentur, vi tormentorum subactos esse et de gradu gloriae, ad quam plena fidei virtute tendebant, diutinis cruciatibus excidisse, an eos ad communicationem jam fas esset admittere.”

²⁾ Ep. 58: „Seire enim debetis et pro certo credere ac tenere, pressurae diem super caput esse coepisse et occasum saeculi atque antichristi tempus appropinquasse, ut parati omnes ad proclium stemus, nec quidquam nisi gloriam vitae aeternae et coronam confessionis dominicae cogitemus, nec patemur, talia esse, quae veniunt, qualia fuerunt illa, quae transierunt. Gravior nunc et ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta et virtute robusta parare se debeant milites Christi, considerantes, ideireo se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, ut possint et ipsi propter Christum sanguinem fundere.”

aanprees, de nietigheid der afgoden weder aantoonde, en allen er toe opwekte, om, zonder vrees, voor de waarheid te strijden tot den dood toe, daar God de Zijnen kan verlossen, indien Hij zulks wil, maar hen ook juist door den marteldood tot de hoogste eere kan voeren ¹⁾. Geen wonder dan ook, dat, onder zulke omstandigheden en bij dusdanige vooruitzichten, het concilie begreep, dat het zijn plicht was, om zoo mogelijk nog milder en toegeevender te zijn jegens de lapsi, dan ten vorigen jare, opdat alzoo aan een ieder de gelegenheid mocht openstaan, om door standvastigheid en getrouwheid vroegere ontrouw weêr nittewisschen, zoodat eenparig werd besloten, dat van nu af aan *alle* lapsi, zonder onderscheid, vergiffenis zou worden geschonken, en dat allen weder in de kerk zouden worden opgenomen, indien zij slechts waarachtig berouw betoonden, en zich aan de kerkelijke boete wilden onderwerpen. Dat dit besluit echter aan velen mishagen zoude, was licht te voorzien. Van alle kanten werden dan ook stemmen gehoord, die de vergadering van overdrevene en strafbare toegevendheid beschuldigden, en vooral waren het de *slantes*, die hunne stem verhieven, maar hun klagen was toch te vergeefs. Het genomen besluit werd niet weêr veranderd, ja, opdat een ieder ook bekend mocht zijn met de redenen, welke tot die zachtmoedigheid hadden genoopt, schreven de leden der vergadering aan de gemeente te Rome uitdruk-

¹⁾ *De exhortatione martyrii*. Dit geschrift, eigenlijk een brief aan zeke-
ren Fortunatus, werd reeds door Pontius aan Cyprianus toegekend, zoodat
dan ook, met uitzondering van het straks aantevoeren voorbeeld, nooit zich
eenige stem tegen de echtheid er van heeft verheven. Hieronymus alleen
ontzegt het aan Cyprianus en schrijft het toe aan Hilarius, zonder dat hij
echter daarvoor bewijzen aangeeft. Zijne bewering is integendeel in strijd
met alle handschriften en ook met tijdrekenkundige bijzonderheden, daar
Hilarius geene aanleiding had tot zulk schrijven, omdat er in zijn tijd
geene vervolging woedde. Gervaise, pag. 255, is van oordeel, dat Cypri-
anus het geschreven heeft in 258, tijdens de vervolging door Valerianus.
Zie ook Rettberg, pag. 262.

kelijk, dat zij zóó besloten hadden met het oog op de booze dagen, die naderden, daar gezonde menschen toch meer nut van den vrede hadden, dan die ziek zijn, en het beter was aan levenden genade te bewijzen, dan aan stervenden. »Wanneer wij de lapsi opwekken tot hernieuwden strijd, zóó be-
tuigden zij, mogen wij hen ook niet zonder wapenen laten, inte-
gendeel, moeten wij hen sterken met het bloed en het lichaam van Jezus Christus. Indien zij zich alsdan standvastig betoonen bij de vervolging, zullen wij onze toegevendheid niet betreu-
ren; indien zij echter weder vallen, zullen zij er zich voor God over te verantwoorden hebben, dat zij ons hebben bedrogen" 1).

1) Ep. 57: «At vero nunc non infirmis, sed fortibus pax necessaria est, nec morientibus, sed viventibus communicatio a nobis danda est, ut, quos excitamus et hortamur ad proelium, non inermes et nudos relinquamus, sed protectione sanguinis et corporis Christi muniamus. — Si, secundum quod eos audimus et optamus et credimus, fortiter steterint et adversarium nobiscum in congressione prostraverint, non poenitet pacem concessisse tam fortibus. — Si autem, quod Dominus avertat a fratribus nostris, aliquis lapsorum fefellerit, ut pacem subdole petat et impendentis proelii tempore communicationem non proeliaturus accipiat, se ipsum fallit et decipit, qui aliud corde occultat et aliud voce pronuntiat.»

HOOFDSTUK III.

§ 10. VERVOLGING ONDER GALLUS. AANZIEN VAN CYPRIANUS. PUPIANUS.

Wat men te Carthago had voorzien, geschiedde dan ook weldra. Booze dagen braken aan en met nieuwe woede stak de storm der vervolging het hoofd op en teisterde de gemeente van Christus.

Aanleiding daartoe gaf vooral het volgende:

De veelvuldige oorlogen, waardoor het Romeinsche rijk in al zijne gewesten onophoudelijk werd beroerd, waren oorzaak geweest, dat allengs de akkers niet meer waren bebouwd, daar het te veld staande koren toch steeds werd vernield en ook de handen tot den arbeid begonnen te ontbreken. Ten gevolge daarvan had echter ook reeds sedert eenige jaren eene buitengewone schaarschte aan levensmiddelen geheerscht, die eindelijk zelfs was overgegaan tot volslagen hongersnood, zoodat overal duizenden omkwamen door gebrek en ellende. Ten overvloede kwam daarbij nog eene andere volksramp, in dien tijd echter bijna geregeld aan den oorlog verbonden, en die ontstond door het bederf der op de slagvelden en wegen onbegraven gebleven lijken, de pest namelijk, welke vooral nu talloze slachtoffers maakte, daar zij geen weerstand vond bij de menigte, die reeds verzwakt was door het gebrek. Met doodelijken arm greep de vrees-

lijke ziekte om zich heen, allen, die zij aantastte, in één oogenblik wegnemende uit de rijen der levenden, en het grootste gedeelte van het uitgestrekte Romcinsche rijk, waaronder ook Noord-Afrika, makende tot één afzichtelijk en reusachtig kerkhof ¹⁾. Ontzettend was de algemeene verslagenheid. De heidenen zaten in wanhoop ter neder, en dachten er zelfs niet aan hunne zieken te verzorgen, veel min, hunne dooden te begraven, die zij eenvoudig op de straten wierpen en daar lieten liggen, om de lucht verder te verpesten ²⁾, terwijl ook de Christenen moedeloos werden en gebogen gingen onder de vreeselijke bezoeking, waarvan zij nog geen einde konden vooruitzien. Wel bestond er dus bij allen behoefte aan opwekking en vertroosting, maar op uitnemende wijze werd daarin nu ook door Cyprianus voorzien. Als een vader ging hij onder zijne gemeenteleden rond, allen bemoedigend en vertroostend, ja, daarmede nog niet tevreden, zette hij zich zelfs neder, om door een geschrift *„de mortalitate”* (over de sterfelijkheid) nog in ruime- ren kring woorden van opwekking te verspreiden ³⁾. „Weest toch niet weenende, als dezulken die geene hope hebben, vermaant hij zijne lezers, en draagt toch geene zwarte kleederen ⁴⁾. Immers,

¹⁾ Vóór Decius reeds begonnen, woedde de verderfelijke ziekte twaalf, ja, naar de berckening van Tillemont, zelfs vijftien jaren lang, haar weg nemende uit Arabië, waar zij zich het eerst had vertoond, over Egypte naar Carthago en Italië.

²⁾ Pontius *„Vita Cypriani”* pag. 5. „Horrere omnes, fugere, vitare contagium, exponere suos impie, quasi cum illo peste morituro, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Jacobant interim tota civitate, non jam corpora, sed cadavera plurimorum, et misericordiam in se transcuntium contemplatione sortis mutuae flagitabant. Nemo fecit alteri, quod sibi fieri voluit.”

³⁾ Dat dit geschrift van Cyprianus afkomstig is, kan niet worden betwijfeld. Pontius reeds vermeldt het en na dezen nog Hieronymus bij Eusebius, in *„Chr. ad ann. 253.”* Ook Augustinus spreekt er over in zijne verhandelingen *„Contra Julian.”* II. 3 en *„ad Bonif.”* IV. 8, evenals Possidius, *„Vita S. Augustini”* Cap. 27.

⁴⁾ *„Nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi (in coelis) indumenta alba jam sumserint.”* Uit deze woorden blijkt duidelijk, dat

gij ziet hen weêr, de vrienden en geliefden, die gij verloren hebt en, mocht ook uw uur misschien weldra gekomen zijn — de dood voert u dan tot zaligheid. Alle rampen, die ons treffen, hongersnood, oorlog, pest, worden ons door God gezonden, Die onze Vader is, opdat ons geloof worde beproefd en ons gelegenheid worde geschonken, om onze liefde jegens onze naasten te openbaren." Nadat hij in enkele trekken, maar meesterlijk, eene beschrijving der afschuwelijke ziekte gegeven heeft, „als de krachten des lichaams verdwenen zijn door dien stoelgang, zóó aanhoudend en zóó hevig; als het brandt en blaakt tot op den bodem der diep invretende wonden; als, door onophoudelijk braken, de ingewanden hunne werking hebben verloren; als, door den aandrang van 't bloed, de oogten tot ontsteking en, door de aanraking der kwaadaardige smetstof, bij sommigen de voeten of andere lichaamsdeelen tot bederf overgaan; als door de uitputting, die de toestand des lichaams heeft teweeggebracht, het gaan onmogelijk is geworden, maar ook het gehoor is verzwakt, het gezicht is verduisterd" — roept hij vol geestdrift uit: „O! welk eene grootheid van ziel is het dan niet om tegen zoovele aanvallen van den dood met onverzwakte geestkracht te kampen en vol van geloof staande te blijven, waar om u henen een ieder in wanhoop is verzonken ¹⁾!" Wel is een ieder

in Afrika het zwart niet de dagelijkse kleeding was, maar steeds een teeken van rouw. De vrouwen droegen alsdan echter witte kleederen, en volgden daarin de gewoonte na, die te Rome bestond. Herodian. lib. 4. init.; Plut. „Quaest. Rom." 26.

¹⁾ Pag. 161: „Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter viscerat; quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exaestuat; quod assiduo vomitu intestina quatuntur; quod oculi vi sanguinis inardescunt; quod quorundam vel pedes vel aliquae membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur; quod per jacturas et damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel caecatur aspectus — quanta pectoris magnitudo est, et quanta sublimitas, inter ruinas generis humani stare erectum, nec eum eis, quibus spes in Deum nulla est, jacere prostratum."

aan den dood onderworpen, maar, terwijl deze den heiden voert tot het verderf, leidt hij den christen tot zaligheid; ontkomt deze daardoor aan allerlei druk en vervolging; wordt hij niet meer gedeerd door leed of pijn, maar in den hemel opgewacht door apostelen, profeten en martelaars ¹⁾. Hij vermaant daarom de Christenen om elkander te helpen, maar ook de heidenen bijtestaan, want, als men waarlijk een discipel is van Jezus, moet men het voorbeeld van God navolgen, Die de boozen blijft zegenen, hoe zij ook misdoen, en van Jezus, die bad voor zijne moordenaren en zijne volgelingen vermaant weltdoen, aan die hen haten; te zegenen, die hen vervloeken en te bidden, voor die hen vervolgen.

En niet te vergeefs was dat woord van den bisschop. Een heilig vuur der liefde ontvlamde in de harten der Christenen, en aanstonds spanden zij al hunne krachten in, om in den bestaanden nood te voorzien. De rijken gaven hun geld, de armen den arbeid hunner handen. De kranke heidenen, door hunne eigene betrekkingen verlaten, vonden verpleging en verzorging bij de Christenen; de lijken werden begraven en de straten gereinigd — niemand dacht aan eigen gevaar, een ieder offerde zich zelve op.

Intusschen was daarmede voor de Christenen de lijdensbeker nog niet ten bodem toe geledigd. Als gewoonlijk toch zochten de heidenen nu voor de rampen, die hen troffen, eene oorzaak, maar, in plaats van die dáár te zoeken, waar zij voor

¹⁾ Pag. 166: „Patriam nostram paradisum computamus, parentes patriarchas habere jam coepimus; quid non properamus et currimus, ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos carorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua incolunitate secura et adhuc de nostra salute sollicita. — Illic apostolorum gloriosus chorus, illic prophetarum exsultantium numerus, illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis et passionis victoriam coronatus. — Ad hos avidè, cupiditate properemus, ut cum his cito esse, ut cito ad Christum venire contingat, optemus.”

de hand lag, in de gevolgen namelijk van den jarenlangen krijg, gingen zij er liever toe over om hunne ellende toeteschrijven aan den toorn der goden, en waardoor kon deze anders zijn opgewekt, dan door de Christenen, die de beelden dier goden verachtten en weigerden er hulde en offers aantebrengeu? De Christenen — zij waren dus oorzaak van al het kwaad, waaronder het Romeinsche rijk gebukt ging, van honger en van pest, en nauwelijks was die gedachte bij het volk opgekomen, of het werd daarin gestijfd door de inblazingen zijner priesters, en door het bevelschrift van Gallus, den opvolger van keizer Decius, die in den oorlog tegen de Gothen was gesneuveld — waarin werd gelast, dat al de inwoners des rijks, zonder uitzondering, en dus ook de Christenen, zich moesten wenden tot de goden, om deze te smeeken, dat zij de ellende zouden doen ophouden ¹⁾. In onzinnige verbittering wierp men zich nu op de belijders van Jezus, als wilde men op dezen al het leed wreken, waaronder men gebogen ging, en vooral de hoofdstad was het, Rome, waar de vervolging met de grootste hevigheid begon te woeden. Dáár toch was de menschenmassa het meest opeengehoopt en vond de ziekte dus ook hare meeste offers; dáár weergalinden bijna alle woningen van de jammerkreten, die men slaakte; dáár waren zelfs in de geheiligde nabijheid des keizers, in het vorstelijk paleis, meerderen aan de ziekte bezweken; geen wonder dus ook, dat dáár de luidste wraakkreten tegen de Christenen werden aangeheven. Honderden van hen werden om het leven gebracht, of in de kerkers opgesloten, en vooral de hoofden der gemeente waren het, die het weder moesten ontgelden. De bisschop Cornelius werd, na eerst naar Centumcellae (Civita Veccia) in ballingschap gezonden te zijn, aldaar met het zwaard onthoofd ²⁾, nadat hij gedurende twee jaren den

¹⁾ Ep. 59: „Sacrificia, quae edicto proposito celebrare populus jubebatur.”

²⁾ Ep. 61, 63, 67. Verschillende geschiedschrijvers, en daaronder ook Retberg, pag. 141, beweren, dat het verhaal van Cornelius' marteldood

bisschopsstaf had gedragen. Hetzelfde lot trof Lucius, die hem opvolgde in de bisschoppelijke waardigheid, maar die evenzeer, na kortstondige ballingschap, de martelaarskroon verwierf ¹⁾.

Niet alleen te Rome zocht intusschen de woede der heidenen hare slachtoffers; ook Carthago bleef niet gespaard. Wel had het in den aanvang geschonken, alsof het edele gedrag van den bisschop en de zelfverloochnende vijandslicfde der Christenen aldaar, de heidenen zoozeer tot eerbied hadden gestemd, dat zij aan geene vervolging dachten, maar die bewondering had, helaas, slechts kort geduurd en weldra plaats gemaakt voor haat en verbittering. Talloos waren de offers, die nu ook te Carthago vielen, vooral door de wreedheid van den proconsul; ja, vergetende, wat Cyprianus voor de zieken ook uit de heidenen was geweest, eischte het volk herhaaldelijk, dat zelfs hij zou worden gedood en voor de leeuwen geworpen ²⁾. Te vergeefs verdedigde Cyprianus zich zelven en

slechts eene vinding zou zijn der latere E. Kath. kerk, met het doel om aan hare bisschoppen meerderen luister bijtezetten; dat Cornelius integendeel te Centumcellac zijn natuurlijken dood zou zijn gestorven. Zij beroepen zich daartoe op een ouden catalogus, waarin van Cornelius gezegd wordt: „Post hoc Centumcellis expulsus ibi cum gloria dormitionem accepit,” en waarin dus van geen marteldood wordt gesproken. Vele gronden zijn echter voor de geschiedkundige waarheid er van aantevoeren. Dat hij toch rustig in zijne ballingschap zou zijn overleden, is reeds daardoor onwaarschijnlijk, dat deze slechts eenige weken, niet meer dan zes, heeft geduurd, wijl zijn opvolger reeds stierf in Maart 253. Hieronymus „Catal. vir. ill.” cap. 66 verhaalt ons ook, „dat Cornelius om Christuswille den marteldood heeft ondergaan op denzelfden dag als Cyprianus (14 Sept.), schoon niet in 'tzelfde jaar,” terwijl Cyprianus hem, Ep. 61: „beatum martyrem” heet, (alleen dan omdat hij balling was?) en hem zelfs gelukkig noemt, „dat hij om den wille van Christus het martelaarschap mocht verdragen.” Ep. 67. Zie ook Neander, dl. I, pag. 167; „la vie de St. Cyprien,” pag. 109; Gervaise, pag. 298.

¹⁾ 5 Maart 253.

²⁾ Ep. 59, pag. 130: „His ipsis etiam diebus, quibus has ad te (Cornelium) literas feci, ob sacrificia, quae edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denovo postulatus in circo.”

zijne gemeente, en weêrlegde hij in zijn geschrift: „*ad Demetrianum*” ¹⁾, de beschuldigingen en den laster, die er tegen de Christenen steeds werden uitgestrooid. Te vergeefs beweerde hij, dat de ellende, die nu heerschte, niet aan de Christenen moest worden toegeschreven, maar eerder als een voorbode moest worden beschouwd van den nabijzjnden ondergang der wereld, want immers, in den wintertijd viel er ook zooveel regen niet meer, dat het zaad kon ontkiemen; in den zomer was het zoo warm niet meer, dat de vruchten konden groeien; de lente was niet meer zoo aangenaam en de herfst niet meer zoo vruchtbaar; de marmergroeven gaven zooveel niet meer, alsof zij ledig waren, en de goud- en zilvermijnen schenen uitgeput; de gronden bleven onbebouwd, en de zeeën zonder vaartuigen; bij de rechters was geene rechtvaardigheid, en onder vrienden geene eensgezindheid meer. Hij schroomde zelfs niet, om de beschuldigingen op de heidenen zelve terugtewerpen, en te zeggen, dat deze alleen de oorzaak waren van de tegenwoordige ellende, omdat de toorn van den Eenig Waarachtigen God op hen rustte, zoodat zij misgewas hadden in hun koren, van wege hunne onbarmhartigheid; droogte, van wege hunne geldgierigheid; pest en oorlog, van wege hunne verhardheid des harten, waarmede zij zich tegen Jezus bleven verzetten, en, als zij hem niet konden bestrijden met geestelijke wapenen, hunne toevlucht namen tot kerkers en beulen. — Zijne verdediging had geene uitwerking. Steeds meer verbitterd werden de vijanden; steeds

¹⁾ Volgens sommigen (Pamelius, Baronius, Lombertus) een aanzienlijk heiden, zelfs proconsul van Afrika en hardnekkig tegenstander der Christenen; volgens anderen, en met meer waarschijnlijkheid, een gefingeerd persoon. 't Is bijna ook niet te denken, dat Cyprianus tegen een aanzienlijk heiden zulk eene hovige taal zou hebben durven voeren, als hij nu gebruikte, en nog onwaarschijnlijker is het, dat hij tegen een heiden bijna alleen uit den bijbel zou hebben geargumenteerd. Dat het geschrift werkelijk van Cyprianus is, blijkt ons uit Pontius, die er van spreekt, gelijk ook Hieron. in „Ep. 83 ad Magnum” en Lact. in zijne „Instut.” V : 4.

heviger woedde de vervolging, en steeds duisterder werd de toekomst — toen plotseling de tijding werd ontvangen, dat Gallus was vermoord en eerst door Aemilianus, maar — dewijl ook deze weinige dagen later vermoord werd — daarna door Valerianus (253—260) was opgevolgd, die, in den aanvang zijner regeering zelf een vriend der Christenen, aanstonds de vervolging deed staken en aan de fel geteisterde gemeenten alzoo den vrede teruggaf.

Nauwelijks was men echter een weinig tot rust gekomen, of weder werd eene treurnare vernomen, die Cyprianus tot hernieuwde werkzaamheid aanspoorde, daar hij een brief outving van acht Numidische bisschoppen, die hem berichtten, dat eenige wilde volksstammen uit de binnenlanden van Afrika een inval hadden gedaan in Numidië, waar zij alles hadden weggeroofd en zelfs een groot aantal Christenen, waaronder ook vele vrouwen en maagden, als gevangenen hadden medegevoerd ¹⁾. Wel had men, schreven zij verder, terstond zooveel geld, als mogelijk was, bijeengebracht, om die gevangenen lostekopen, maar er was toch op verre na nog niet genoeg verkregen en men kwam nog zeer veel te kort. Die tijding trof Cyprianus diep. Wat zou het lot, wat de toekomst zijn dier ongelukkigen? Mochten zij, die de vrijheid hadden der kinderen Gods, in slavernij verkeeren bij de ongedoopte heideneu, terwijl toch hun lichaam een tempel Gods was, waarin Zijn geest woonde? (Ep. 62). Maar wat zou er bovenal worden van die vrouwen, waarvan sommige zelfs maagden waren aan den Heer toegewijd ²⁾? Hij huiverde bij die gedachte en besloot aanstonds al zijne krachten intespa-

¹⁾ Pamelius spreekt hier van Seythen en Gothen, maar hoe kwamen deze in Afrika? Ook Rettberg dwaakt, als hij door Numidische heideneu een aanval laat doen op de Numidische Christenen. Uit den brief, dien Cyprianus outving, blijkt ten minste anders.

²⁾ Wil men zich zijne bezorgdheid dienaangaande levendig voorstellen, men denke dan slechts aan zijne gedachten over de kuisheid, zóó breedvoerig door hem ontwikkeld in zijn geschrift: *de habitu virginum*.

nen, om de gevangenen zoo mogelijk te verlossen. Intusschen was spoedige hulp hier een eerste vereischte. Terstond zette hij zich daarom ook neder, en in een geschrift: *„de opere et eleemosynis”* (over goede werken en aalmoezen) wekte hij de Christenen ten dringendste er toe op, om toch ruime giften bijeentebrengen, opdat de gevangene broeders en zusters daarmede van de slavernij mochten worden vrijgekocht ¹⁾. „Zulk eene goede daad, zeide hij, schenkt ons toch hiernamaals de zaligheid en verzoent ons met God. Gelijk onze eerste zonden worden gedelgd door den doop, zoo worden dat onze latere door het geven van aalmoezen. Aan Christus komt alles toe, wat wij bezitten, en beter is het dus aan hem veel te geven, dan veel aan onze kinderen natclaten; ja, hoemcer kinderen men heeft, hoemcer men moet geven, opdat Gods zegen verkregen worde ²⁾. Ook bij de Apostelen immers waren geene rijken of armen, maar zij hadden alles onder elkander gemeen. Door aalmoezen en geloof worden wij van zonden gereinigd, en, evenals het vuur door water wordt uitgedoofd, zoo wordt onze onreinheid weggenomen door 't schenken van liefdegaven, ja, gelijk door 't doopwater de vlam der hel wordt uitgebluscht, zoo wordt dat ook door aalmoezen en goede werken de vlam der zonde” ³⁾.

¹⁾ Hoogst merkwaardig is dit geschrift ook nog, omdat wij er de leer van het *opus operatum* reeds bijna tot volledige ontwikkeling in zien gekomen, daar, naar Cyprianus voorstelling, zelfs de handeling van geven reeds verdienstelijk maakt bij God. De echtheid wordt gستاafd door Pontius, Augustinus *„ad Bonif.”* IV 8 en Hieron. *„Ep. 54 ad Pammach.”*

²⁾ Pag. 203: *„Sed nec illa res a bonis operibus et justis refrænet et revocet Christianum, quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritalibus Christum cogitare, qui accipere se professus est, debeamus, nec conservos liberis nostris, sed Dominum præferamus, ipso instruente et monente: Qui diligit patrem aut matrem super me, non est me dignus, et qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.”* Matth. X : 37.

³⁾ *„Sicut lavacro aquae salutaris gehennae ignis exstinguitur, ita elemosynis atque operationibus justis delictorum flamma sopitur.”*

Ontmoeten wij hier nu weder, gelijk reeds zoo dikwerf vroeger, en ook nog zoo straks in zijn geschrift *ad Demetrianum*,¹⁾ de gezwollene en vaak weinig logische taal van Cyprianus, en klinkt ons zijne wonderlijke bewijsvoering soms vreemd in de ooren — ook nu echter bleek het, dat hij het hart der menschen op de gevoelige plaats wist te treffen en te leiden naar zijnen wil, want, nauwelijks was de inhoud van zijn geschrift bekend geworden, of de geloovigen, aangevuurd door het woord van hunnen opziener en door het voorbeeld, dat hij gaf, brachten bijeen, zooveel zij maar vermochten, en schonken den bisschop de heerlijke vreugde, dat hij weldra naar Numidië kon verzenden tot vrijkoopung der gevangenen, de voor die dagen hoogst belangrijke som van honderd duizend sesterteriën, eene waarde, ongeveer gelijkstaande aan negenduizend gulden van onzen tijd ¹⁾.

Dat dit alles niet weinig er toe leidde om het aanzien en den invloed van Cyprianus meer en meer te doen toenemen, niet alleen in zijne eigene gemeente, maar ook daarbuiten, is licht nategaan. Overwegend begon zijne stem zich dan ook overal te doen gelden, hetgeen vooral later bleek in den strijd, waarin hij met den bisschop van Rome, Stephanus, gewikkeld werd over den ketterdoop, maar waarvan ook nu reeds de bewijzen aanwezig waren. In Spanje bevonden zich, onder anderen, twee mannen, Basilides en Martialis, vroeger bisschoppen van de gemeenten Leon en Merida, maar die door eene provinciale synode aldaar van hunne waardigheid waren ontzet, omdat zij schuldig waren bevonden aan vele gruwelijke misdrijven, en zelfs aan verloochening, daar zij *libellatici* waren geworden ²⁾,

¹⁾ Ep. 62: „Misimus autem sestertiūm (sestertiorum) centum millia nummūm, quae istic in ecclesia, cui de Domini indulgentia praesumus, cleri et plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt, quae vos illic pro vestra diligentia dispensabitis.”

²⁾ Ep. 67: „Quapropter cum Basilides et Martialis nefando idololatriae libello contaminati sint, Basilides adhuc insuper praeter libelli maculam,

terwijl te Leon Sabinus, en te Merida Felix in hunne plaats waren aangesteld. Niet bernstende in het tegen hen uitgesproken vonnis, hadden Basilides en Martialis zich nu echter gewend tot Stephanus, bisschop van Rome, in de hoop, dat zij, door het aanzien en de bescherming van dezen gesteund, in hunne bisschoppelijke waardigheid zouden hersteld worden ¹⁾. Stephanus, zich hierdoor geveleid voelende, had hen ook welwillend ontvangen, en, in plaats van vooraf in Spanje een onderzoek in het werk te stellen naar hetgeen er met de beide van hunne waardigheid ontzette bisschoppen was voorgevallen, had hij met hen als zijne ambtsbroeders blijven omgaan, hen tot de kerkelijke gemeenschap toegelaten en daardoor feitelijk hunne onschuld erkend, terwijl hij hen eindelijk zelfs weder had laten vertrekken met aanbevelingsbrieven van zijne hand aan de Spaansche bisschoppen, waarin hij dezen verzocht, dat Basilides en Martialis in hunne waardigheid mochten worden hersteld. Met die brieven in de hand en roemende in de vriendschap van Rome, kwamen beiden dan nu ook in hunne gemeenten terug en verlangden vernietiging van hun vonnis. Eene groote beroering was daarvan het gevolg. Niet wetende wat te doen, zonden de gemeenten

cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit et se blasphemasse confessus sit. — Martialis quoque praeter gentilium turpia et lutulenta convivis in collegio diu frequentata et filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulcra depositos et alienigenis consepultos actis etiam publice habitis apud procuratorem ducenarium obtemperasse se idololatriae et Christum negasse contestatus sit, eumque alia multa sint et gravia delicta, quibus Basilides et Martialis implicati tenentur” seqq. Procuratores ducenarii waren beambten bij de belasting met 200 sestertiën bezolding, en die, vooral in dagen van vervolging, zich gaarne indrongen bij de Christenen om dezen door bedreiging bevoesdtemaken en geld aftepersen. Cfr: Fell, pag. 174 in nota.

¹⁾ Du Pin beweerde, dat zij van Rome niet verlangden om in hunne waardigheden te worden hersteld, maar slechts om wederopgenomen te worden in de kerk. Daartegen getuigen echter de woorden van Cyprianus zelve: „Romani pergens — ut exambiret reponi se injuste in episcopatum.”

van Leon en Merida nu een gezantschap naar Carthago, waarvan de beide nieuwe bisschoppen deel uitmaakten, om zich te beklagen over de handelwijze van Stephanus en het vonnis tegen Basilides en Martialis te doen bekrachtigen. Toevallig was het juist in den tijd, dat te Carthago de jaarlijksche bijeenkomst der Afrikaansche bisschoppen plaats had, en zoo werd nu aan zevenenderlig dezer de Spaansche kwestie ter beslissing voorgelegd. Breedvoerig werd over de zaak gesproken, maar, aangezien er geene termen werden gevonden, om de geldigheid van het vonnis te betwisten, terwijl integendeel eerder bleek, dat Martialis en Basilides hunne afzetting meer dan verdiend hadden, vond de vergadering zich verplicht om de uitspraak van het Spaansche concilie te bekrachtigen en Felix en Sabinus in hunne bisschoppelijke waardigheid te handhaven. Kennis van de uitspraak der vergadering werd door Cyprianus in een eigenhandig schrijven aan den clerus der beide betrokken gemeenten gegeven en daarbij uitdrukkelijk verklaard, dat de wijding hunner bisschoppen rechtmatig was, en nooit hare kracht kon verliezen, al had ook Basilides, nadat zijn misdrijven waren ontdekt en door hemzelve beleden, zich naar Rome begeven en den bisschop Stephanus, die, bij den verren afstand van plaats, met de ware toedracht der zaak onbekend was, ten eenenmale misleid, met het oogmerk, dat hij, ofschoon door een wettig vonnis afgezet, onrechtvaardiglijk in zijn ambt mocht worden hersteld ¹⁾.

¹⁾ Ep. 67, pag. 172: „Nec rescindere ordinationem jure perfectam potest, quod Basilides post crimina sua detecta et conscientiam etiam propria confessione nudatam Romam pergens Stephanum collegam nostrum longe positum et gestae rei ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret reponi se injuste in episcopatum, de quo fuerat jure depositus.” Waarschijnlijk handelde Stephanus echter niet aldus uit onwetendheid, maar eerder, omdat reeds toen door Callixtus te Rome de leer was verkondigd, dat een bisschop, zelfs om geene doodzonde, door de gemeente mocht worden afgezet. Hippol. „Refut. omn. haeret.” IX 12.

Het einde van deze zaak was, dat Basilides en Martialis van den bisschoppelijken zetel bleven vervallen verklaard, maar hoogst belangrijk is ons vooral dit feit, zoowel, omdat wij er den invloed en den roem uit kunnen opmerken, die Cyprianus zich reeds had verworven, tot zelfs in verre streken, alsook, omdat wij er uit kunnen zien, hoe onafhankelijk in die dagen nog de onderscheidene gemeenten van elkander waren, zoodat Rome wel om onderscheidene redenen en ook als gemeente der hoofdstad een groot aanzien genoot, maar haar oppergezag toch nog geenszins werd erkend en gehuldigd. Integendeel blijkt ons weder uit dit voorbeeld, wat wij ook elders bevestigd vinden, hoe de uitspraak der Romeinsche bisschoppen dikwerf nog moest onderdoen voor die van andere ambtgenooten, welke meer wijsheid bezaten en roem van vroomheid, in één woord, hoe toen ter tijd de meerdere of mindere voortreffelijkheid van een bisschop gewoonlijk nog slechts alleen de maatstaf was, waarnaar zijn aanzien werd berekend, en waardoor hij dikwerf, zelfs boven den bisschop van Rome, werd geacht.

Groot was alzoo het aanzien waarin Cyprianus stond, en, kon men hem feitelijk als het hoofd der toenmalige Noord-Afrikaansche kerk beschouwen, zijne stem legde meermalen zelfs een zwaar gewicht in de schaal bij de verwickelingen en strijdvragen, die ook buiten Afrika meer en meer ontstonden ¹⁾. Voor zijne nederigheid was dit evenwel eene zware beproeving, en wij kunnen er ons bijna ook niet over verwonderen, dat hij zich hoe langs zoo meer op zijne bisschoppelijke waardigheid liet voorstaan, wanneer wij ons slechts herinneren, hoe het reeds van den aanvang af zijn streven was geweest, om den clerus aan den bisschop te onderwerpen en dezen het oppergezag in de

¹⁾ Greg. Nazianz. Orat. 8 zegt van hem, dat hij niet alleen de voornaamste bisschop is geweest der Noord-Afrikaansche kerk, die door hem zoo beroemd is geworden, maar dat zijn invloed zich zelfs uitstreckte over het geheele Westen, ja, zelfs over bijna alle volkeren van het Oosten, het Noorden en het Zuiden, die om strijd hem bewonderden om zijne deugd.

gemeente te verzekeren. Een enkel feit nog slechts ten voorbeelde om aantetoonen, welke eerbied, naar het gevoelen van Cyprianus, den bisschop toekwam van de geloovigen, en hoever hij boven deze als verheven moest worden beschouwd.

Een zekere Florentinus Pupianus, alom van wege zijn geloof geëerd en die, na onder de vervolging van Decius tot op de pijnbank standvastig te zijn gebleven, den eertitel en de voorrechten eens confessors had verworven ¹⁾ — een man, innig vroom, maar van zeer bekrompen verstand, had aan Cyprianus een brief gezonden — die, helaas, voor ons is verloren gegaan — waarin hij schreef, dat hij het met zijn geweten en met zijne waardigheid als confessor niet overeen kon brengen, om langer met hem in kerkelijke gemeenschap te blijven leven, omdat hij, tijdens de vervolging, zijne schapen had verlaten, later zich veel te gestreng tegenover de lapsi had betoond, en steeds had bewezen de nederigheid te missen van den waren priester. Daarbij berispte hij Cyprianus nog, dat deze zoozeer aan visioenen en openbaringen geloofde, en zich daardoor meer liet leiden, dan door verstandige redencingen ²⁾; ja, hij beweerde zelfs, dat, naar alle waarschijnlijkheid, de hoogmoed van den bisschop de oorzaak was, waarom de gemeente in den laatsten tijd door zulke zware rampen was bezocht geworden ³⁾. Cyprianus vond zich door dat schrijven natuurlijk zeer gekrenkt, maar, in plaats van nu daarop met bedaardheid en kalmte te antwoorden en een ernstigen toon aanteslaan, zond hij integendeel aan Pupianus een brief terug, waarin toorn en hoogmoed om den voorrang kampten ⁴⁾.

¹⁾ Pamelius en du Pin noemen hem zelfs bisschop, ofschoon daarvoor geen enkele grond bestaat.

²⁾ Ep. 66: „Quamquam sciam, somnia ridicula et visiones ineptas quibusdam videri” seqq.

³⁾ Ibid. „Scripsisti quoque, quod ecclesia nunc propter me portionem sui in disperso habeat” seqq.

⁴⁾ Ibid. „Ego te credideram tandem jam ad poenitentiam converti. — Porro

't Was eene goddelooze vermetelheid, schreef hij toch, wanneer iemand het waagde, een oordeel te vellen over zijn bisschop. Dat was hetzelfde, als een oordeel te vellen over God en over Jezus, die de priesters hadden verkozen; dat was oproerig zijn tegenover Jezus en zijn evangelie. De kerk berust op den bisschop, en die zich daarom losscheurt van den bisschop, scheurt zich los van de kerk ¹⁾. Die niet gelooft, dat Christus den priester aanstelt, zal het later leeren gelooven, als deze zijn priester wreekt ²⁾. Evenals de bijen hare koningin, als de roovers hun hoofdman — zóó moeten ook de Christenen hun bisschop gehoorzamen. Niet hij was hoogmoedig, gaat Cyprianus voort; zulks was aan alle menschen bekend, dat verklaarden ook de Heidenen, dat had zelfs Pupianus vroeger betuigd ³⁾, maar deze zelf was eerder daarvan te beschuldigen. „Wie is toch verder van den

autem nunc in literis tuis animadverto, eundem te adhuc esse, qui prius fueras, eadem te de nobis credere et in eo, quod credideris, perseverare et, ne forte claritatis et martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur” seqq.

1) Ibid. „Nam credere, quod indigni et incesti sint, qui ordinantur, quid aliud est, quam credere, quod non a Deo nec per Deum sacerdotes ejus in ecclesia constituentur? — Unde scire debes, episcopum in ecclesia esse et ecclesiam in episcopo et si quis cum episcopo non sit, in ecclesia non esse.” — Maar Privatus dan en Basilides en Martialis? Maar de bisschoppen dan, die Fortunatus en Novatianus hadden gewijd en met deze op de concilies te Carthago en te Rome waren veroordeeld door bisschoppen en leeken te zamen? Waren zij dan niet door Christus aangesteld? Blijkbaar verwacht Cyprianus hier zich zelve in zijne redeneeringen, verblind als hij is, door zijn bisschoppelijken trots. Zóó ook zelfs Gervaiso, pag. 333.

2) Ibid. „Qui Christo non credit sacerdotem facienti, postea credere incipiet sacerdotem vindicanti.”

3) Ibid. „Humilitatem meam et fratres omnes et gentiles quoque optime norunt et diligunt et tu quoque noveras et diligebas, cum adhuc in ecclesia esses et mecum communicares. Quis autem nostrum longe est ab humilitate, utrumne ego, qui quotidie fratribus servio et venientes ad ecclesiam singulos benigne et cum voto et gaudio suscipio, an tu, qui te episcopum episcopi et judicem judicis ad tempus a Deo dati constituis?”

ootmoed verwijderd", roept hij uit, "ik, die iederen dag de broeders dien en met gebeden en werken voor hen arbeid, of gij, die u tot bisschop opwerpt van den bisschop en tot rechter van den rechter, die u tijdelijk door God is gegeven 1)?"

De zaak had voor het overige geene verdere gevolgen. Wij vinden ten minste later niets meer dicnaangaande vermeld, maar, bij het hooren van de hooghartige taal, die Cyprianus hier richtte tot zijn beschuldiger, komt onwillekeurig bij ons de gedachte op, hoe jammer het was, dat de Carthaagsche bisschop, bij de veelheid zijner deugden, zich dikwerf zoozeer liet beheerschen door zijn geestelijken trots. Waarlijk, hij was bezield met een vurigen ijver voor Christus en zijne kerk; hij was een getrouw herder en verzorger van zijne gemeente, waarvan het welzijn steeds trouw door hem werd behartigd; hij was een mensch, in één woord, aller aching waardig, en ten hoogste te prijzen, om zijne liefde voor orde en tucht, maar — geestelijke trots deed hem wel eens handelen en spreken, zooals hij dat bij anderen veroordeelde, en het bisschoppelijk oppergezag, waarnaar hij steeds jaagde, was de klip, waarop het betere in hem dikwerf schipbreuk leed. Hij dacht te veel aan den bisschop, die door God was aangesteld — te weinig aan den mensch, die steeds aan verzoeking is blootgesteld; te veel aan den opziener, door God Zelfen tot regeren geroepen — te weinig aan den discipel van Jezus, wiens karaktertrekken moeten zijn ootmoed en nederigheid. Vandaar het gebrek aan zelfstandigheid, dat wij meermalen bij hem konden opmerken, daar hij te veel de partijën moest trachten te believen, om, met behulp der ééne, over de anderen te kunnen zegepralen, en zóó langzamerhand tot zijn doel te geraken. Vandaar, dat wij, die hem voortdurend konden prijzen om zijne vele goede eigenschappen, en in den aanvang ook

1) Vgl. ter dezer plaatse A. Pierson: „Geschiedenis van het Roomsche Katholicisme,” dl. I, pag 176 seqq. Haarlem. 1868.

nog om zijne nederigheid en ootmoed, later hem toch dikwerf moesten veroordeelen om zijne trotschheid en eigenliefde. Vandaar, in één woord, dat wij als van stap tot stap er getuigen van waren, hoe, bij de toeneming van Cyprianus' macht en aanzien, in weerwil van al de oorspronkelijke voortreffelijkheid van zijn karakter, bij hem de Christen meer en meer onderging in den bisschop en vorst der kerk.

§ II. STRIJD OVER DEN KETTERDOOP.

Wij zijn nu genaderd tot een tijdperk, dat, zoo al niet het allergeichtigste, dan toch zeker één der gewichtigste mag worden genoemd uit het veelbewogen leven van Cyprianus, tot den strijd namelijk, dien hij te voeren kreeg met den bisschop van Rome; een strijd, die eenige jaren lang duurde (254—257), en waarin twee geduchte kampvechters tegen elkander overstonden, de één, als hoofd der Westersche, de ander, als aanvoerder der Noord-Afrikaansche kerk; een strijd, die met hevigheid werd gevoerd, en waarin alle hartstochten in beweging kwamen, omdat het hier gold een fundamenteel punt van de algemeene Christelijke kerk ¹⁾. Het was de vraag naar de geldigheid van den doop, door ketters toegediend, die aanlei-

¹⁾ Voor Roomsche geschiedschrijvers is deze strijd altijd een struikelblok geweest. Immers, heeft een gansch gewest, bij monde van een beroemden martelaar en ondersteund door verscheidene andere aanzienlijke bisschoppen, op zulk een toon tot den bisschop van Rome durven spreken en diens gevoelen zelfs herhaaldelijk op concilies durven veroordeelen — hoe is zulks dan te rijmen met het beweerde primaat van Rome reeds in de eerste eeuwen? Of, heeft Stephanus werkelijk op hoogmoedige en onchristelijke wijze zich jegens zijne amptgenooten gedragen — waar blijft dan de onfeilbaarheid van den paus? Geen wonder dan ook, dat de Roomsche kritiek op alle mogelijke wijzen heeft getracht de brieven, welke op den strijd over den ketterdoop betrekking hebben en die voor Rome's leer minder aangenaam zijn, te verduisteren, te vervalschen of onecht te verklaren.

ding gaf tot dien strijd, en daardoor bijna eene scheuring tusschen de kerken van 't Oosten en van 't Westen veroorzaakte.

Is de ketterdoop, d. i., de doop, door ketters toegediend, geldig?

Ja, — had op die vraag steeds Rome geantwoord, als bij instinct begrijpende, dat de gemcente het meest zou toenemen in uitgebreidheid en macht, wanneer de deuren der kerk zoo wijd mogelijk werden opengezet en een ieder daar binnen werd toegelaten, zoo hij slechts de grondleer dier kerk beleed. — Ja, want de doop heeft zijn kracht door den naam Desgenen, in Wien men gedoopt, niet door de denkwijze van hem, door wien men gedoopt wordt. Die dus, al is het ook door een ketter, in den naam van Jezus is gedoopt, heeft bij zijn toetreden tot de ware kerk niets meer noodig, dan dat hem alleen de handen nog worden opgelegd door den bisschop, opdat hij den Heiligen Geest ontvange; hij worde alzoo eenvoudig beschouwd als een boetseling ¹⁾.

Neen, — had de Oostersche- en daarmede samenstemmende, ook de Egyptische kerk gezegd, die, omdat zij steeds een zwaren strijd te voeren hadden tegen allerlei soort van ketters, waaronder hovenal de gnostici, daarom op deze allen hevig verbitterd waren. Neen! — en wat ieder bisschop dier beide gedeelten der Christenheid voor zich zelve persoonlijk had gedacht, was met algemeene stemmen op twee kerkvergaderingen, die in het laatst der tweede, of het begin der derde eeuw gehouden waren in de Phrygische steden Iconië en Synnada, ook aangenomen als wet, en daarbij nadrukkelijk verklaard, „dat men voor altijd en met volharding de geldigheid van den doop, door ketters toegediend, zou verwerpen ²⁾.”

¹⁾ Rettberg, pag. 160 seqq.

²⁾ Ep. 75: „Firmiter esse tenendum et vindicandum haereticorum baptismum non esse legitimum.” Cfr. Eusebius H. E. lib. VII. Cap. 7. Ook door de „Constitutiones Apostolicae”, lib. 6 Cap. 15, werd de geldigheid van den ketterdoop verworpen.

In de Noord-Afrikaansche kerk, waar men nog al veel het voorbeeld volgde van Rome, omdat van uit deze stad de meeste der Noord-Afrikaansche gemeenten, en daaronder ook Carthago, waren gesticht, had men zich in den eersten tijd ook ten opzichte van den ketterdoop door de meening van Rome laten leiden, zoodat deze aanvankelijk in Carthago, Mauritië en Numidië algemeen als wettig was beschouwd geworden, en zelfs de volgelingen van Montanus en van Marcion, bij hun overgang tot de katholieke kerk, niet hadden behoeven herdoopt te worden ¹⁾. In den loop der tijden was aldaar echter eene groote verandering in denkwijze tot stand gekomen, en had men er zich allengkens meer aangetrokken gevoeld door de strengere leer van 't Oosten, waarvan 't gevolg was geweest, dat op eene kerkvergadering, te Carthago, onder leiding van Agrippinus, één der voorgangers van Cyprianus, gehouden, en waarop zeventig bisschoppen tegenwoordig waren, ook voor Afrika de geldigheid van den ketterdoop formeel was ontkend ²⁾, en Tertullianus later zelfs nog eene Grieksehe verhandeling had geschreven, waarin hij met klem van redenen partij koos tegen de leer van Rome ³⁾.

Trots al dat verschil van gevoelen, had echter, tot op den tijd van Cyprianus, nog geene der partijën hare meening aan de anderen, als de absoluut ware en goede, opgedron-

¹⁾ Zie Archibald Bower: „Historie der pausen.” Gervaise, pag. 372.

²⁾ Ep. 71: „Ut nos sacerdotes Dei et ecclesiae ejus de ipsius dignatione praepositi seiamus, remissam peccatorum non nisi in ecclesia dari posse, nec posse adversarios Christi quidquam sibi circa ejus gratiam vindicare. Quod quidem et Agrippinus bonae memoriae vir eum caeteris coepiscopis suis — statuit et librato consilii communis examine firmavit.”

³⁾ Waarschijnlijk in 't Grieksch, omdat die taal hoofdzakelijk en bijna algemeen in 't Oosten, waar de vraag aan de orde van den dag was, werd verstaan. Blijkbaar was Tertullianus toen echter nog geen montanist, maar nog lid der Katholieke kerk, daar hij anders de wettigheid van den doop zijner eigene geloofsgenooten zou hebben veroordeeld. Cfr. Tertull. „de baptism.” Cap. 18; „de praescript,” Cap. 12; „de pudicitia”, Cap. 19.

gen. Veelmeer was men steeds met elkander in vrede en eensgezindheid blijven verkeeren.

Aan dien toestand van onderlingen vrede zoude echter nu een einde komen. Door het vonnis, dat te Carthago tegen Felicissimus en de zijnen was geveld, waarbij zij als ketters en scheurmakers uit de kerk waren gebannen; maar bovenal, door den Novatiaanschen strijd te Rome en de gevolgen daarvan, was het aantal der schismatieke sekten in den laatsten tijd op onrustbarende wijze toegenomen, zoodat zeer vele Christenen leefden buiten de gemeenschap der algemeene kerk. Allengskens echter openbaarde zich bij een groot aantal van dezen de levendige begeerte, om weder als leden der ware kerk te worden aangenomen, of wel, voor het eerst zich aan haar te verbinden. Eene moeilijke vraag deed zich evenwel nu op. Dat aan dezulken, die vroeger reeds tot die kerk behoord, en alzoo den katholieken doop ontvangen hadden, die terugkeer, mits na volbrachte boete, weder kon worden toegestaan, was duidelijk, maar — hoe moest men handelen ten opzichte van de zoodanigen, die, door een ketter uit hun heidenschen staat tot het Christendom gebracht, ook door dien ketter waren gedoopt, of wel van kinderen, die, uit Christelijke, doch schismatieke ouders geboren, later tot de Katholieke kerk wenschten overtegaan? Was hun doop, gelijk zij dien van den schismatieken leeraar ontvangen hadden, geldig, zoodat alleen de handoplegging door den bisschop nog werd vereischt voor hunne opneming in de kerk, of was de doop, dien men van een ketter had ontvangen, volstrekt nietig, zoodat deze allen moesten herdoopt worden? In één woord, was de ketterdoop wettig, Christelijk, ééns voor altijd genoegzaam — of was hij van geene waarde, en moest hij alzoo beschouwd worden, als niet gedaan?

Zonder twijfel was dit eene belangrijke vraag, maar die reeds vroeger, gelijk wij gezien hebben, meermalen was

gedaan, doch toen geene aanleiding had gegeven tot strijd of verdeeldheid, omdat iedere gemeente, zonder tegenkanting van anderen, steeds haar eigen gevoelen te dien opzichte had gevolgd, waarbij het allen ook was welgegaan ¹⁾. De omstandigheden wilden echter nu, dat Lucius op den bisschoppelijken zetel van Rome was opgevolgd door Stephanus, 13 Mei 253, een man van een trotsch en heerschzuchtig karakter, die zich ontzachelijk veel er op liet voorstaan, dat hij, als bisschop van Rome, opvolger was van Petrus, en die daarom eischte, dat men hem als het hoofd der Katholieke kerk zou beschouwen, en dat een ieder zijne denkwijze, dus ook in zake van den ketterdoop, zou deelen en voor de ware erkennen, eene begeerte, waaraan intusschen velen weigerden te voldoen, en — ziedaar, wat allengskens aanleiding gaf tot bitteren strijd.

Voordat wij echter er toe overgaan, om den voortgang van dien strijd te schetsen, en ettelijke bijzonderheden er uit medetedeelen, dient eerst nog op den voorgrond te worden gesteld, dat ons genoegzame bronnen ontbreken, om met het wezen, den aard en de omstandigheden er van nauwkeurig en ten volle bekend te worden, daar hoofdzakelijk slechts van ééne zijde de bescheiden tot ons zijn gekomen, en wij uit deze dus ook de gevoelens, gezegden en handelingen der tegenpartij moeten trachten te leeren kennen, eene opmerking, die ons wel noopt, om ten hoogste voorzichtig te zijn in ons oordeel en nauwlettend in ons onderzoek, daar als van zelve de vrees bij ons moet oprijzen voor éénzijdigheid en partijdigheid, in hetgeen ons wordt medege-

¹⁾ Ep. 73, pag. 199: „Apud nos autem non nova aut repentina res est, ut baptizandos censeamus eos, qui ab haereticis ad ecclesiam veniunt, quando multi jam anni sint et longa aetas, ex quo sub Agrippino bonae memoriae viro convenientes in uuum episcopi plurimi hoc statuerint, atque exinde in hodiernum tot millia haereticorum in provinciis nostris ad ecclesiam conversi non adspernati sint neque cunctati, imo et rationabiliter et libenter amplexi sint, ut lavacri vitalis et salutaris baptismi gratiam consequerentur.“

deeld ¹⁾. Zonderen wij toch Augustinus uit, die later ook nog over dien strijd heeft geschreven en wel ten gunste van Stephanus, maar zóó duister en verward, dat het bijna onmogelijk is, om hem in zijne redeneeringen te volgen ²⁾, dan blijven ons alleen over: 1°. de brieven, door Cyprianus aan zijne Afrikaansche ambtgenooten Jubajanus, Pompejus en Quintus dienaangaande geschreven ³⁾, benevens de brief, waarin hij aan Stephanus de uitspraak mededeelt van het Carthaagsch concilie ⁴⁾; 2°. een brief van Firmilianus, bisschop van Caesarea, aan Cyprianus, welke brief als de vijftenzeventigste aan die van Cyprianus is toegevoegd en meermalen door ons zal worden aangehaald, ofschoon hij door velen voor onecht wordt verklaard, zoowel, omdat hij in 't Latijn is geschreven, alsook om den inhoud, die als uit Cyprianus' pen schijnt voortgevloeid ⁵⁾, en 3°. een brief van Dionysius van Alexandrië aan Sixtus, opvolger van Stephanus, waaruit ons blijkt, dat deze, toen hij, na verloop van tijd, de uitspraak van het concilie van Iconië had vernomen, zich aan de kerkelijke

¹⁾ Niet zonder reden is daarom reeds dikwerf beweerd, dat men nooit tot eene volkomene kennis van den strijd over den ketterdoop zal kunnen komen. Zie Mosheim: „Comment. de rebus Chr. ante Const. Magn. gestis,” pag. 546.

²⁾ August. „Contra Donat.,” pag. 115. Cfr. Gervaise, pag. 382 seqq.

³⁾ Ep. 71, 73, 74.

⁴⁾ Ep. 72.

⁵⁾ Hevig is van Katholieke zijde steeds de echtheid van dezen brief aangevallen, ofschoon zonder gunstig gevolg. Dat echter, zooals sommigen, ter verdediging er van, hebben beweerd, Firmilianus even goed Latijn, als Grieksch zou hebben kunnen spreken en schrijven, wordt door niets bewezen en is dus slechts eene bloote vooronderstelling, terwijl ook de waarschijnlijkheid er tegen is. Evenmin is het te bewijzen en aantemenen, dat de brief geheel van de hand van Cyprianus zou zijn. Veelvuldige Graecismen komen er in voor en alle redenen hebben wij daarom om te denken, dat Cyprianus den door Firmilianus oorspronkelijk in 't Grieksch geschreven brief heeft vertaald, welke vertaling alleen tot ons is gekomen. Vergelijk Rettberg, pag. 188.

gemeenschap van de Klein-Aziatische bisschoppen heeft onttrokken, omdat zij de wettigheid van den ketterdoop hadden ontkend ¹⁾.

De hooge toon, dien Stephanus aansloeg; de trotsche eischen, die hij stelde en de stoutmoedigheid, waarmede hij de Oostersche bisschoppen had toegesproken, hoewel door velen veroordeeld, had intusschen op sommigen zijner ambtgenooten een merkbaaren indruk gemaakt, zoodat zij niet meer wisten, hoe in dezen te moeten handelen. Ook in Afrika liet zich zelfs bij verscheidene bisschoppen eene zekere weifeling bespeuren, en, had men aldaar tot dusver algemeen de nietigheid van den ketterdoop nog als waarheid aangenomen, er werd nu reeds hier en daar eene stem ter gunste van de Roomsche traditie gehoord, zoodat door Cyprianus een brief werd ontvangen, die door achttien bisschoppen was onderteeekend, waarin deze hem, dien zij hoogschatten en vereerden, verzochten, dat hij hun zijne meening over de geldigheid van den ketterdoop zoude mededeelen. De brief is, helaas, alsmede voor ons verloren gegaan. Dat verzoek was ernstig, vooral, nu het in de bestaande omstandigheden gedaan werd, en, ofschoon Cyprianus in zijn geschrift „de Unitate Ecclesiae” en ook elders, reeds meermalen de waarde van den ketterdoop had ontkend, achtte hij het nu toch raadzaam, om, voordat hij den ontvangen brief beantwoordde, eerst nog het gevoelen van meerderen zijner ambtgenooten daaromtrent intewinnen ²⁾. Zoo spoedig mogelijk

¹⁾ Euseb. lib. VII, cap. 5: ἐπεστάλει μὲν οὖν πρότερον (ὁ Στεφάνος) καὶ περὶ Ἑλίον καὶ περὶ Φιρμιλιανοῦ καὶ πάντων τῶν τε ἀπὸ τῆς Κιλικίας, καὶ Καππαδοκίας, καὶ Γαλατίας, καὶ πάντων τῶν ἐξῆς ὁμορῶντων ἔθνων, ὡς οὐδὲ ἐκείνους κοινοῦσθων διὰ τὴν αὐτὴν ταύτην αἰτίαν, ἐπειδὴ τοὺς αἰρετικὸν ἀναβαπτίζουσιν. Dat hier niet, zooals van Roomsche zijde wel eens beweerd is, aan bedreiging, maar aan werkelijkheid moet worden gedacht, blijkt ook uit Firmil. Ep. 75, en wordt zelfs erkend door Gervaise, pag. 441 seqq.

²⁾ De strijd over den ketterdoop ging dus niet, gelijk vroeger altijd is beweerd, van Cyprianus uit, Euseb. H. E. lib. VII, 3, maar was slechts

verzamelde hij alzoo te Carthago een concilie, waarop tweëndertig bisschoppen tegenwoordig waren en besprak met deze de kwestie, maar allen verklaarden zich eenstemmig tegen de geldigheid van den ketterdoop en verzochten aan Cyprianus, dat hij in dien geest zijn antwoord zoude inrichten, 't geen hij ook deed. „Evcnals, schreef hij, er slechts ééne kerk is, zóó is er ook slechts één doop, gelijk reeds de Apostel had gezegd ¹⁾. Die doop kan slechts door wettig geordende geestelijken worden toegediend, maar de kettters zijn geene leden der kerk, kunnen dus ook niet geordend worden en hebben bijgevolg ook geene rechten. Zelve onrein en gebogen onder zonden, waarvan zij zich niet kunnen zuiveren, zijn zij ook niet in staat anderen door 't doopwater te reinigen, en, zelve verstoken van den Heiligen Geest, die slechts in de kerk aanwezig is, kunnen zij ook aan anderen geene geestelijke gaven mededeelen, die zij zelve niet bezitten. En hoe zouden ook priesters, die God onteeren, kunnen bidden voor hunne broeders, daar God Zelf heeft verklaard, dat Hij de gebeden van zondaren niet wil verhooren? Hun doop is dus geen ware, reinigende doop, maar eerder eene verzwaring van schuld, daar zij slechts in onrein water kunnen onderdompelen ²⁾. De kettters, die

een gevolg, van 't geen er reeds was voorgevallen tusschen Rome en het Oosten. Maranus § 29 en Mosheim, pag. 229, hebben zulks het eerst aangetoond, tot groote vreugde der katholieke geschiedschrijvers, die daardoor zich van de moeielijkheid zagen ontslagen, dat een onfeilbare paus en een heilig verklaarde martelaar elkander den handschoen zouden hebben toegeworpen. Een strijd tusschen Rome en het Oosten beteekende minder; 't Oosten was toch eenmaal schismatiek.

¹⁾ Eph. IV : 5.

²⁾ Ep. 70: „Nemo foris baptizari extra ecclesiam potest, cum sit baptisma unum in sancta ecclesia constitutum. — Oportet ergo mundari et sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismo suo peccata hominis, qui baptizatur, abluere. — Sed quomodo mundare et sanctificare aquam potest, qui ipse immundus est et apud quem spiritus sanctus non est? — Aut quomodo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest, qui ipse sua peccata deponere extra ecclesiam non potest?” Cfr. „de Unitate Ecclesiae.”

den waren doop nog niet hebben ontvangen, moeten alzoo gedoopt worden, als zij leden willen worden van de algemeene kerk; dat is dan geen herdoop, geen tweede doop, maar slechts de eerste, omdat de vroegere niet geldig was. Immers, de eerste vraag, die aan den doopeling wordt gedaan, luidt: „Geloofst gij aan vergeving van zonde en een eeuwige leven door de heilige kerk?” Als daarop toestemmend is geantwoord, worden die zonden vergeven. Maar hoe kan nu iemand, die buiten de kerk staat, die vraag doen, of beloven, wat slechts een voorrecht is der kerk 1)? Hoe kan de doopeling ooit door een ketter worden gezalfd, terwijl buiten de kerk geene zalving is? De handoplegging is alleen voldoende, waar men te doen heeft met een berouwhebbend ketter, die vroeger reeds den wettigen doop heeft ontvangen; waar zulks echter niet het geval is, is de kerkelijke doop volstrekt noodzakelijk.”

Ontegenzeggelijk is Cyprianus hier gestreng, veel gestrenger zelfs, dan hij het vroeger ooit was geweest tegenover de lapsi; maar de ketteren werden door hem ook veel meer verafschuwd, dan deze, want hun streven was toch niets anders, dan om de éénheid der kerk te verstoren, den bisschoppen ongehoorzaam te zijn, en de priesters van God in het oog der gemeente te belasteren. De lapsi gaven slechts eenmaal reden tot droefheid en keerden dan gewoonlijk met berouw terug, maar de ketteren waren eene voortdurende ergernis en betoonden zich steeds onverzochbare vijanden van orde en rust. Zij waren in waarheid niets anders, dan dienaren van den duivel, die de ketterijen had uitgevonden om de kerk te vernietigen, de trouw te ondermijnen, de waarheid

1) Ibid. „Sed et ipsa interrogatio, quae fit in baptismo, testis est veritatis. Nam cum dicimus: „Credis in vitam aeternam et remissionem peccatorum per sanctam ecclesiam?” intelligimus, remissionem peccatorum non nisi in ecclesia dari; apud haereticos autem, ubi ecclesia non sit, non posse peccata dimitti.”

te verduisteren, de éénheid te verdeelen 1), en zóó den nacht aantebrengeu, in plaats van den dag; ondergang, in plaats van heil; vertwijfeling, in plaats van hoop; den antichrist te doen prediken, in plaats van den Christus 2). Hoe de ketters daarom ook mochten leven, zij waren toch slechts losgelaten leden, waarover zich de kerk niet meer bekommerde; zij moesten verdorren, als van den stam gesneden takken; verdwijnen als beeken, die van de bron zijn afgesloten. Hun wordt door God geen martelaarsdood toegestaan, of, sterven zij dien toch, dan is hij hun niet tot verdienste, omdat hij voor hen niet schulddegend is 3); ja, zelfs wanneer zulk een ketter, aan de vlammen overgegeven, of den wilden dieren voorgeworpen, den laatsten ademtocht uitblaast, is zulk een sterven toch nog goede overwinning van zijn geloof, maar eerder eene straf voor zijne trouwloosheid; niet het glorierijk uiteinde der ware vroomheid, maar eerder de ondergang der vertwijfeling. Gedood worden kan een zoodanige wel, maar gekroond worden kan hij niet 4).

Hoc gestreng nogtans het oordeel van Cyprianus over de ketters was — zijne ambtgenooten in Afrika, al waren zij ook een oogenblik door de trotsche taal van Stephanus aan het weifelen gebracht, dachten in den grond der zaak toch gelijk hij, en gaven

1) De Unit. Eccl., pag. 105: „Haereses invenit (diabolus) et schismata, quibus subverteret fidem, veritatem corrumperet, scinderet unitatem.”

2) Ibid.: „Ut cum evangelio Christi et cum observatione ejus et loco non stantes Christianos se vocent et ambulantes in tenebris habere se lumen existiment — asserant noctem pro die, interitum pro salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub praetextu fidei, antichristum sub vocabulo Christi, ut dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur.”

3) Ibid., pag. 113: „Inexpiabilis et gravis culpa discordiae nec passione purgatur.”

4) Ibid., pag. 114: „Ardeant licet flammis et ignibus traditi, vel objecti bestiis animas suas ponant; non erit illa fidei corona, sed poena perfidiae, nec religiosae virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidit talis potest, conorari non potest.”

daarvan ook het bewijs, toen zij op twee kerkvergaderingen, achtereenvolgens te Carthago gehouden in de jaren 254 en 255 ¹⁾, en bijgewoond, de eerste door eenendertig en de andere door eenenzeventig bisschoppen, zijne meening door hunne goedkeuring bekrachtigden en voor die der Afrikaansche kerk verklaarden. Mededeeling van het gevoelen der vergaderden, benevens een uitvoerig verslag van wat er verder door hen was besloten, werd opgezonden aan Stephanus en dezen alzoo bericht, dat men in Afrika van oordeel was, „dat de ketters moesten beschouwd worden, als te zijn buiten de kerk, zoodat hun doop niet wettig was, noch de handoplegging voor hen voldoende” ²⁾. Het antwoord op dien brief, door Stephanus geschreven, is verloren gegaan, evenals een andere brief, dien hij, met betrekking tot die zaak, schreef aan de bisschoppen van Klein-Azië, maar toch weten wij uit de brieven van Cyprianus aan Jubajanus en Pompejus ³⁾, en uit dien van Firmilianus aan Cyprianus (Ep. 75), dat die brieven op een zeer trotschen en aanmatigenden toon waren gesteld ⁴⁾, en dat

¹⁾ Gervaise stelt de laatste der beide vergaderingen tegen het einde van 266, ofschoon hij hier klaarblijkelijk dwaalt, en haar verwart met het lateru en groote concilie, dat in zake van den ketterdoop te Carthago is gehouden.

²⁾ Ep. 72: „Eos, qui sint foris extra ecclesiam tincti et apud haereticos et schismaticos profanae aquae labe maculati, quando ad nos atque ad ecclesiam, quae una est, venerint, baptizari oportere, eo quod parum sit, eis manum imponere ad accipiendum spiritum sanctum, nisi accipiant et ecclesiae baptismum.” Hieronymus in „Ep. adv. Lucif.,” pag. 145, heeft waarschijnlijk dat Synodaalschrijven op het oog, als hij zegt: „Conatus est beatus Cyprianus contritos lacus fugere nec bibere de aqua aliena et idcirco haereticorum baptismum reprobans, ad Stephanum, tunc Romanae urbis episcopum, super hac re Africanam synodum direxit; sed conatus ejus frustra fuit. Cfr. J. D. Mansi: „Collectio nova et amplissima conciliorum” I, pag. 921.

³⁾ Ep. 73, 74.

⁴⁾ Ep. 74: „Nam inter caetera vel superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria, quae improvide atque imperite scripsit, etiam illud adjunxit, ut diceret: „Si quis ergo a quacunque haeresi venerit ad vos, nihil innovetur nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in poenitentiam.”

er ten duidelijkste uit bleek, hoe Stephanus den ketterdoop voor geldig hield, en voor de nieuw bekeerden niets anders noodzakelijk oordeelde, dan dat hun de handen werden opgelegd, opdat zij den Heiligen Geest mochten ontvangen, om hetwelk te bewijzen hij zich beriep op de Apostolische overlevering, en op het voorbeeld der ketters zelve, die ook niet herdoopten, die tot hen overkwamen ¹⁾.

§ 12. STRIJD OVER DEN KETTERDOOP.

(*Vervolg.*)

Zulk een schrijven kon niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan en Cyprianus achtte zich dan ook verplicht het op ernstigen, maar tevens bestraffenden toon te wederleggen ²⁾. „Gij beroept u, zegt hij tot Stephanus, op de gewoonte der kerk, maar eene gewoonte is nog niet altijd gegrondvest op waarheid, en als zij het niet is, is zij ook niet van waarde. Eene oude gewoonte kan zeer goed eene verouderde dwaling zijn ³⁾. 't Is waar, dat gij uwe traditie doet opklimmen tot aan den tijd der Apostelen, maar gij beroept u daarbij op het voorbeeld van kettersche secten en denkt dan, dat die gewoonten ouder zullen zijn, dan de ketterijën, terwijl zij toch eerst ontstaan kunnen zijn, juist door de ketterijën. Doch 't is daarenboven een merkwaardig gezag, waarop gij u beroept en

¹⁾ Ibid.: „Cum ipsi haeretici proprie alterutrum ad se venientem non baptizent, sed communicent tantum. Cfr. Mosh. l. 1., pag. 541.

²⁾ Ook deze brief is verloren gegaan, maar de inhoud er van is toch bekend, omdat Cyprianus er een uittreksel van zond aan Pompejus (Ep. 74), die hem verzocht had om mededeeling van wat Stephanus zou antwoorden en 't geen verder daarop zoude volgen. „Tamen quia desiderasti in notitiam tuam perferri, quid mihi ad literas nostras Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti ejus exemplum” seqq.

³⁾ Ep. 74. „Nam consuetudo sine veritate velustas erroris est.”

zekerlijk wel waardig, dat wij er ons aan onderwerpen. Is dan de kerk van God, de bruid van Christus, zóó laag gezonken, dat zij genoodzaakt is zich de ketters tot voorbeeld te nemen, en moet het licht dan ontleend worden aan de duisternis, de heilige leer aangaande de hemelsche verborgenheden aan hen, die verre van den hemel zijn ¹⁾? Wanneer gij hadt willen bewijzen, dat de traditie te Rome in waarheid van Apostolischen oorsprong is, hadt gij anders moeten doen, dan u te beroepen op de leer van scheurmakers. De schrift was dan daar, die ons een echt dokument is van de leer en de praktijk der Apostelen. Maar wat lezen wij in die schrift? Dat de Apostelen slechts ééne kerk en één doop hebben veroorloofd, de Katholieke kerk en den Katholieken doop zonder twijfel, en geene schismatische vereenigingen met haren doop; dat, verre van aan ketters eenig privilegie in de kerk te verleenen, zij hen integendeel steeds hebben aangewezen als vijanden van God en van Christus. „Gij maakt dus,” zoo verwijt Cyprianus aan Stephanus, „de Apostelen tot leugenaars” ²⁾! De gewoonte, te Rome gewettigd, mist voor het overige ook alle redeneerkunde, want, terwijl gij aan de ketterij ontzegt 't bezit van den H. Geest, verklaart gij toch haar doop voor geldig. Maar is niet juist de doop een werk des H. Geestes? En hoe kan de ketterdoop dan geldig zijn, als de doop vergiffenis moet aanbrengen van zonden, de voornaamste moet zijn van de genadegaven des

1) Ibid.: „Ad hoc enim malorum devoluta est ecclesia Dei et sponsa Christi, ut haereticorum exempla sectetur, ut ad celebranda sacramenta coelestia disciplinam lux de tenebris mutuetur, et id faciant Christiani, quod antichristi faciunt.”

2) Ibid.: „Si vero ubique (in Evangelio) haeretici nihil aliud quam adversarii et antichristi nominantur; si vitandi et perversi et a semet ipsis damnati pronuntiantur, quale est, ut videantur damnandi a nobis non esse, quos constat apostolica contestatione a semet ipsis damnatos esse? Ut nemo infamare apostolos debeat, quasi illi haereticorum baptismata probaverint aut eis sine ecclesiae baptismo communicaverint, quando talia de haereticis apostoli scripserunt.”

geestes en het onderpand van al de andere? Wilt gij dan eene geestelijke geboorte, zonder dat de geest er deel aan heeft? Welk eene vreemde tegenspraak! Van tweeën één, óf gij moet aan den ketterdoop alle waarde en kracht ontzeggen, óf gij moet bij konsekwente redeneering het ook durven uitspreken, dat de kettters goede Christenen zijn, leden der kerk, die deel hebben aan den Heer en dus ook aan de genadegaven van den Heiligen Geest. Gij ziet alzoo, dat alles pleit tegen 't gezag uwer traditie — de overlevering van 't meerendeel der andere gemeenten, de Heilige Schrift en de eenvoudige logika. Beroep u daarom niet meer op haar gezag, terwijl de Heer zelf gezegd heeft: „Gij verwerpt het gebod des Heeren, om uwe overlevering te bewaren” ¹⁾. Als de beek, die vroeger zoo rijkelijk vloeide, geen water meer geeft, dan moet men tot de bron wederkeeren, om dáár de oorzaak van het kwaad te zoeken, en evenzoo moct de dienaar des Heeren, bij zijn streven naar de waarheid, steeds de toevlucht nemen, niet tot de overlevering, maar tot het Evangelie van den Heer en de woorden der apostelen ²⁾.”

Gelijk wij reeds hebben kunnen opmerken, gold het hier dus een fundamenteel punt van verschil. De tucht der kerk, het karakter en de heiligheid van den doop stonden op het spel. Hevig was daarom van de ééne zijde de aanval, maar niet minder uitstekend ook van den anderen kant de verdediging. Wij moeten Cyprianus intusschen bewonderen om de kalme en waardige houding, die hij, gedurende het gansche verloop van den strijd,

¹⁾ Marc. VII : 13. Cfr. I Timoth. VI : 3—5.

²⁾ Ep. 74, pag. 215: „Si canalis aquam ducens, qui copiose prius et largiter profuebat, subito deficiat, nonne ad fontem pergitur, ut illic defectionis ratio noscatur, an vero integra inde et plena procurrens in medio itinere destiterit? — Quod nunc et facere oportet Dei sacerdotes praecepta divina servantes, ut si in aliquo nutaverit et vacillaverit veritas, ad originem Dominicam et Evangelicam et apostolicam traditionem revertamur, et inde surgat actus nostri ratio, unde et ordo et origo surrexit.”

tegenover Stephanus bleef bewaren, al betoonde deze ook eene laatdunkendheid en eenen hoogmoed, welke door al de volgende tijden is afgekeurd, en die in staat zou zijn geweest, om iederen anderen tegenstander tot de hevigste verbittering te vervoeren. Immers, was de bisschop van Carthago vroeger tegenover Felicissimus en Novatus terstond met de uiterste gestrengheid opgetreden, ofschoon zij zich toch oneindig minder, dan de bisschop van Rome, tegen de leer der kerk hadden bezondigd — ten opzichte van dezen sloeg hij een geheel anderen weg in, en zocht hem eerder door zachtheid en voorkomendheid nedertezetten en voor zich te winnen. „Wij willen niemand geweld aandoen of onder de wet brengen,” had hij hem daarom aan het slot van zijn synodaal schrijven reeds gezegd, „daar wij wel weten, dat in zijne gemeente ieder bisschop vrij is in zijn oordeel en alleen voor God verantwoordelijk van zijn bestuur” ¹⁾. Ja, toen zijn Afrikaansche ambtgenoot Jubajanus hem schreef, dat hij, door een tegen Cyprianus gericht anoniem schrijven, waarin deze als een eersuchtige werd gebrandmerkt, die alleen van Rome in gevoelen vorschilde, om naam te maken en zich te onderscheiden ²⁾ — in zijne overtuiging wankelend was geworden en begon overtehlen naar de leer van Rome, antwoordde hij ook nog dezen: „Voor zooveel ik er iets aan doen kan, zal over den ketterdoop tusschen mij en mijne ambtgenooten nooit twist ontstaan” ³⁾. Hij voegde er zelfs bij, dat hij zich, volgens de

¹⁾ Ep. 72: „Caeterum scimus, quosdam, quod semel imbiberint, nolle deponere nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis et concordiae vinculo quaedam propria, quae apud se semel sint usurpata, retinere. Qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus, quando habeat in ecclesiae administratione voluntatis suae arbitrium liberum unusquisque praepositus rationem actus sui Domino redditurus.”

²⁾ Pamelius, Baronius en anderen schrijven dien anoniemen brief aan Stephanus toe. ³⁾ Is mogelijk, maar Stephanus was er anders de man niet naar, om zijne tegenstanders te ontzien, of van anonieme geschriften gebruik te maken.

³⁾ Ep. 73: „Nos, quantum in nobis est, propter haereticos cum collegis et coepiscopis nostris non contendimus.” Cfr. Mosheim, l. 1., pag. 542.

voorschriften van den apostel, door geduld en zachtmoedigheid er in oefende, om in de Christelijke liefde bekwaam te worden ¹⁾, en gaf ook nog van dezelfde vredelievende gezindheid een blijk in zijne verhandeling *nover 't geduld'* (*de bono patientiae*), waarin hij een ieder tot navolging van de lankmoedigheid van God opwekte en verklaarde, dat hij wel streng zou zijn waar het de éénheid der kerk, en onbuigzaam, waar het de ketters, maar uiterst lankmoedig, waar het zijne ambtgenooten gold, omdat door geduld dikwerf de vrede bleef bewaard en alle twist werd voorkomen ²⁾. Vruuchteloos was echter al zijn streven, en vergeefs de vredelievende toon, dien hij aansloeg, de welwillende gezindheid, die hij openbaarde. Stephanus, hoelanger zoo meer in zijn hoogmoed gekrenkt door den tegenstand, dien hij ondervond, wilde van geen toegeven weten, maar ging in zijne laatdunkendheid en trots zelfs zoover, om, evenals hij vroeger de bisschoppen van Klein-Azië en Egypte, die met hem in gevoelen verschilden, de kerkelijke gemeenschap had ontzegd, nu ook Cyprianus uittemaken voor een valschen apostel, leugenachtig Christen, bedrijver van booze werken en antichrist, met wien hij niet langer in kerkelijke gemeenschap wilde leven ³⁾. Nog

1) Zelfs Augustinus, hoezeer voor Stephanus partij kiezende, gevoelt zich nog gedrongen om Cyprianus van wege zijne zachtmoedigheid en gematigdheid te prijzen. De bapt. contra Donat. lib. V, cap. 17: „Sed jam ad illa eloquia pacifica Cypriani, hoc est ad epistolae finem, omnibus consideratis portractatisque perventum est, quae me legentem et saepe repentem non satiant; tanta ex eis jucunditas fraterni amoris, tanta dulcedo caritatis exuberat.

2) Dat dit geschrift werkelijk van de hand van Cyprianus is, blijkt uit meerdere getuigenissen dienaangaande, en ook uit zijn eigen brief aan Jubajanus, waarin hij het met deze woorden vermeldt: „Propter hoc etiam libellum nunc *de bono patientiae*,” quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino et inspirante, conscripsimus.”

3) Ep. 75: „Et tamen non pudet Stephanum, talibus adversus ecclesiam patrocinium praestare et propter haereticos asserendos fraternitatem

eenmaal wilde Cyprianus het echter beproeven, of de strijd niet bijgelegd en zóó een dreigend schisma voorkomen kon worden. Zonder zich de beleedigende uitdrukkingen van Stephanus aantetrekken, zond hij dezen een paar afgezanten, om met hem persoonlijk de zaak te bespreken, maar — wat men niet zou hebben durven denken, ja, voor eene onmogelijkheid zou hebben gehouden, geschiedde nu — Stephanus weigerde de afgezanten te spreken, liet hun zelfs geene verkwikkingen aanbieden, ja, verbood aan zijne gemeenteleden om hen in hunne woningen te ontvangen, of eenige gastvrijheid te bewijzen ¹⁾.

Nu was evenwel het geduld van Cyprianus ook ten einde en zijn toorn opgewekt. Op nadrukkelijken toon waarschuwt hij in zijn geschrift *“over nijd en afgunst”* (*de zelo et livore*) tegen die beide ondeugden, welke hij de oorzaken noemt van alle zonde, zoodat Kaïn er door tot broedermoord, Ezau tot haat jegens Jakob, Saul tot vijandschap jegens David, de Farizeën tot wraakzucht jegens Jezus, waren gebracht. „De nijdigaard,” zeide hij, „gevoelt zich ongelukkig door den voorspoed van anderen; hun welvaart plaagt, hun roem kwelt hem. De genade, die God hun bewijst, is hem eene groote pijniging en de grieven, die hij voedt in zijn hart, zijn hem tot zoovele folteringen, die hem zonder ophouden martelen en dag noch nacht rust vergunnen ²⁾.

scindere, insuper et Cyprianum pseudochristum et pseudoapostolum et dolosum operarium dicere.”

¹⁾ Ibid.: „Quid enim humilium aut lenium, quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse pacem cum singulis vario discordiae genere rumpentem, modo cum orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum, qui in meridie estis, a quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloqui communis admitteret, adhuc insuper dilectionis et caritatis memor praeciperet fraternitati universae, ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non olum pax et communitio, sed et tectum et hospitium negaretur?”

²⁾ *De zelo et liv.* pag. 223: „Qualis est vero animae tinea, quae cogitationum

Hij zoekt steeds naar middelen om dengene, dien hij benijdt, te schaden, maar — hij kan hem nooit zooveel kwaad berokkenen, als hij zichzelf aandoet, want gene kan nog aan zijne hinderlagen ontkomen, maar de nijdigaard ontkomt nooit aan zichzelf. Waar hij ook is, heeft hij zijn vijand bij zich; hij draagt hem altijd en niets is in staat, om hem van diens schandelijke slavernij te bevrijden ¹⁾.

Alle andere zonden hebben voorts nog een einde en worden vergeten, zoodra zij zijn bedreven. Een dief is bevredigd, wanneer hij zijn diefstal heeft gepleegd; een wellusteling is tevreden, wanneer hij over zijn slachtoffer heeft gezegevierd; een vervalscher is voldaan, als hij de valsheid heeft bedreven, waarover hij heeft gepeinsd, maar de nijd is nooit voldaan, is een kwaad, dat altijd voortwerkt en, hoe gelukkiger hij is, dien men benijdt, hoe meer men zelf voortdurend daardoor wordt verbitterd, en tot toorn gevoerd ²⁾. In 't kort, Cyprianus

tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est —, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina; in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam poenam et velut quosdam pectori suo admovere carnifices, cogitationibus et sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malevolentiae unguis pulsant! Non cibus talibus laetus, non potus potest esse jucundus. Snspiratur semper et ingemiscitur et deletur, dumque ab invidis nunquam livor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione laniatur."

¹⁾ Ibid.: "*Quicumque es invidus et malignus, videris, quam sis eis, quos odisti, perniciosus, insidiosus, infestus. Nullius magis quam tuae salutis inimicus es. Quisquis ille est, quem zelo persequeris, subterfugere et vitare te poterit. Tu te non potes fugere; ubicunque fueris, adversarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, perniciosus intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus et vincetus es, zelo dominante captivus es, nec solatia tibi ulla subveniunt."*

²⁾ Ibid. "*Mala cactera habent terminum, et quodcumque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scalus homicidio admissio, et praedoni rapacitatem statuit praeda possessa et falsario modum ponit impleta fallacia. Zelus ter-*

is hier zóó duidelijk in zijne aanwijzing, dat wij het gansche geschrift door als tusschen de regels kunnen lezen, hoe, naar zijne meening, de eenige oorzaak van de onbegrijpelijke hardnekkigheid, die door Stephanus werd betoond, moest worden gezocht in de afgunst, die deze koesterde jegens Carthago, om den wille van het aanzien en van de achting, die haar bisschop genoot ¹⁾.

Intusschen begreep Cyprianus zeer wel, dat hem een zware strijd te wachten stond, daar Stephanus, als bisschop van Rome, bij velen grooten invloed bezat. Hij zond daarom den diaken Rogatianus als afgezant tot Dionysius van Alexandrië en tot Firmilianus van Caesarea — daar deze beiden, als behorende tot de Oostersche bisschoppen, die mede deel hadden genomen aan het concilie te Iconië ²⁾, ook reeds vroeger de bewijzen van het hoogmoedige en trotsche karakter van Stephanus hadden ondervonden — om hen er toe overtehalen, dat zij zich met hem zouden verbinden, ten einde de tucht der kerk te handhaven en de aanmatigingen van Rome tegentegaan. Terstond waren zij daartoe ook bereid. Op roerenden toon vermaande nu Dionysius den bisschop van Rome, dat deze toch den vrede niet langer zou verstoren, die door keizer Valerianus uitwendig aan de kerk was wedergegeven, en dien zij, na de onderdrukking der Novatiaansche ketterij, nu ook inwendig genoot. „Weet toch, mijn broeder, vervolgt hij ernstig, dat alle kerken van het Oosten

minum non habet, permanens jugiter malum et sine fine peccatum, quantoque ille, cui invidetur, successu meliore profecerit, tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardescit.”

¹⁾ Ofschoon Cyprianus nergens elders van dit geschrift melding maakt, is de echtheid er van toch boven bedenking. Pontius vermeldt het in zijn „Vita Cypriani”, terwijl ook Augustinus er van spreekt: „de bapt.” lib. IV. cap. 8 en Hieronymus: „Ep. ad Galat.” lib. III. cap. 4.

²⁾ Ep 75: „Quod totum nos jam pridem in Iconio, qui Phrygiae locus est, collecti in unum — confirmavimus” seqq.

en nog verder, die te voren onder elkander verdeeld waren, nu met elkander verbonden zijn, en dat alle bisschoppen hier van dezelfde gevoelens zijn, zich verheugende in den vrede, hun tegen verwachting geschonken, en God verheerlijkende in eensgezindheid en broederlijke liefde" ¹⁾).

Scherper en krachtiger tastte echter Firmilianus Stephanus aan in den brief, dien hij, na zijn gesprek met Rogatianus, schreef aan Cyprianus ²⁾. Hij begint met dezen gelukwenschen over de standvastigheid door hem betoond en de juistheid, waarmede hij had geredeneerd; zet vervolgens nog kortelijk de bewijsgronden uiteen, die tegen Rome's gevoelen, aangaande den ketterdoop, konden aangevoerd worden — waarbij hij tevens wijst op de zwakke wapenen, waarmede Stephanus zich verdedigde — en wendt zich daarna meer bepaaldelijk tot dezen zelve. „Vreest gij dan het oordeel Gods niet,“ zóó spreekt hij hem toe, „als gij ter gunste van ketters optreedt tegen de kerk, terwijl er toch geschreven staat, dat een valsche getuige niet ongestraft zal blijven? Wat zeg ik, gij zijt erger nog, dan al de ketters te zamen. Want, terwijl velen van dezen, hunne dwalingen inziende, bij u het licht der kerk komen zoeken, vleit gij daarentegen hunne dwalingen en verzwart alzoo de duisternis hunner ziel, door hun het licht der waarheid, die in de kerk is, te onthouden; ja, terwijl zij de ketterij willen verlaten, en de kerk willen smeeken om vergiffenis voor hunne zonden, ontnemt gij hun die hoop op vergeving, daar gij zegt, dat zij, ofschoon gedoopt zijnde buiten de kerk, toch reeds de zogeningen der kerk hebben ontvangen ³⁾. Begrijpt

¹⁾ Euseb. lib. V. cap. 5.

²⁾ Ep. 75: „Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus.“ Zulke brieven gingen dan rond, en waren dus als zendbrieven te beschouwen.

³⁾ Ep. 75: Quin imo tu haereticis omnibus peior es. Nam cum inde multi cognito errore suo ad te veniant, ut ecclesiae verum lumen accipiant, tu

gij dan niet, dat op den dag des oordeels u rekenschap zal worden afgevraagd van al de zielen, die smachten naar het eeuwige leven, en aan welke gij den dood hebt gegeven? En gij durft dan nog zeggen, dat gij verontwaardigd zijt? En gij durft dan nog verwijtingen doen aan de verdedigers der waarheid? Maar wie heeft dan reden tot verontwaardiging? De beschermer van de vijanden van God, of wel zijne tegenpartij, die strijdt voor de waarheid? O, met grond zouden wij ons over uwe taal kunnen verwonderen, indien wij niet wisten, dat onwetendheid en gevoel van onmacht gemakkelijk overgaan tot toorn, als zij geene bewijsgronden meer hebben. Op niemand meer dan op u, zijn de woorden der Schrift van toepassing: „De driftige is eene oorzaak van twist en de toornige vermenigvuldigt zijne zonden” ¹⁾. Want hoegroote verdeeldheid hebt gij in waarheid al niet reeds doen ontstaan in de gemeenten der geheele wereld! En aan welk eene zware zonde hebt gij u niet schuldig gemaakt, toen gij u van zoovele kudden hebt afgescheiden! Want, misleid u zelve niet! Gij zijt het zelf, die u van de kerk hebt afgescheiden, in aanmerking genomen, dat diegene een ketter is, die in opstand komt tegen de gemeenten, welke te zamen de kerk uitmaken. Indien gij echter waant, over ons allen macht te hebben, welnu, werp ons dan nit. — Gij doet inderdaad dan niets anders, dan u zelve nittewerpen uit het midden van allen. De beledigingen

venientium errores adjuvas et obscurato lumine ecclesiasticae veritatis tenebras haereticae noctis accumulās, cumque se illi in peccatis esse et nihil gratiae habere se ac propterea ad ecclesiam venire fateantur, tu eis remissionem peccatorum subtrahis, quae in baptismo datur, dum dicis eos jam baptizatos et extra ecclesiam ecclesiae gratiam consecutos, nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri, cum iudicii dies advenerit, qui sitientibus ecclesiae potum negasti et volentibus vivere causa mortis fuisti.”

¹⁾ Spreuk. XXIX : 22.

voorts, die gij Cyprianus hebt aangedaan, hadt gij zelf met recht verdiend te ontvangen ¹⁾.

Sterk door den bijval en de ondersteuning, zoowel van het Oosten, als van Alexandrië, besloot Cyprianus nu nogmaals het geschil door een algemcen concilie te doen uitmaken. Op zijn verzoek kwam een groot aantal bisschoppen te Carthago bijeen, zoodat op den eersten September van het jaar 256 de vergadering met plechtigheid kon worden geopend. Vijfentachtig bisschoppen, waaronder zeventien confessores en acht martelaars, waren tegenwoordig ²⁾, terwijl ook nog de ouderlingen en diakenen, ja, zelfs een groot aantal loeken, de vergadering bijwoonden. Nadat de onderscheidene stukken, die reeds vroeger in zake van den ketterdoop waren geschreven — en daaronder ook de brief van Cyprianus aan Jubajanus — aan de aanwezigen waren voorgelezen, werd de vergadering door Cyprianus met een ernstig en bezadigd woord geopend. »De lezing van mijn brief aan Jubajanus, zeide hij, heeft u de meening doen

¹⁾ »Et insuper indignaris? Vide, qua imperitia reprehendere audeas eos, qui contra mendacium pro veritate nituntur. Quis enim justius indignari contra alterum debuit? Utrumne qui hostes Dei asserit, an vero qui adversus eum, qui hostes Dei asserit, pro ecclesiae veritate consentit? Nisi quod imperitos etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilii et sermonis ad iracundiam facile vertuntur, ut de nullo alio magis quam de te dicat scriptura divina: »Homo animosus parat lites et vir iracundus exaggerat peccata.» Lites enim et dissentiones quantas parasti per ecclesias totius mundi! Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti! Exscidisti enim te ipsam, noli te fallere, siquidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiasticae unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abstinere posse, solam te ab omnibus abstinuisti. — Qui omnia in se esse conscius praevenerit, ut alteri ea per mendacium objiceret, quae ipse ex merito audire deberet.»

²⁾ Nog twee bisschoppen, Pompejus van Sabrate en Dioga van Leptis, hadden hun gevoelens schriftelijk ingezonden en als hun gevolmachtigde opgegeven Natalis van Oëa. Vandaar, dat sommige geschiedschrijvers spreken van zevententachtig bisschoppen, die ter vergadering aanwezig waren.

kennen, welke ik altijd heb verdedigd, dat, namelijk, de doop der kerk moet worden toegediend aan de ketters, die komen tot de kerk. Ieder uwer zegge nu ook voor zich zijn gevoelen betreffende deze zaak, zonder echter daarbij over iemand te oordeelen, veelmin hem te veroordeelen, die van een ander gevoelen is. Want niemand onzer denke, dat hij aangesteld is tot hoofd over de anderen, tot bisschop over de bisschoppen; noch make gebruik van zijn meerderen invloed, om de meening zijner ambtgenooten geweld aantedoen, daar ieder geestelijk hoofd vrij is in zijn oordeel en, noch onderworpen aan zijne ambtgenooten, noch ook gerechtigd om over dezen te oordeelen" ¹⁾).

Lang duurden de beraadslagingen echter niet. Met algemeene stemmen werd ook nu weder de wettigheid van den doop, door ketters toegediend, verworpen en daarbij bepaald, dat zij, die den doop van een ketter hadden ontvangen, bij hunne toetreding tot de algemeene kerk, op nieuw moesten gedoopt worden, daar hun vroegere doop van geene waarde was, maar zonder kracht ²⁾).

Zoo had het gevoelen van Cyprianus dan glansrijk gezegevierd en was deze, in den strijd tegen Rome, als overwinnaar de kampplaats uitgetreden. Waarschijnlijk zou echter, trots

¹⁾ Concil. Carth. Introd.: „Neque enim quisquam nostrum episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suae arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non potest, quam nec ipse potest (alterum) judicare.” Over dit concilie zie ook August.: „de bapt. contra Donat.” lib. 6 en 7 en Mansi: „Collect. Concil.” tom I.

²⁾ Ibid.: „Haereticos secundum evangelicam et apostolicam contestationem adversarios Christi et antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesiae baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici et de antichristis Christiani.” Over 't geheel gaven de leden van het concilie blijk van een dweepzieken ketterhaat, en van een overdreven begrip van de nitsluitende heiligheid der rechtzinnige katholieke kerk. De hoofdelijke uitslag der stemming is ons bewaard gebleven.

die uitspraak van het Afrikaansch concilie, de strijd nog niet geeindigd zijn geweest, maar zou Stephanus integendeel eerder tot nog heviger maatregelen zijne toevlucht hebben genomen, en in zijn verzet tegen de kerken van het Oosten en van Afrika hebben blijven volharden — ware zijn mond niet gesloten, zijne hand verstijfd geworden door den dood, als eene stemme Gods: „Tot hiertoe en niet verder!” Eene nieuwe vervolging, zóó hevig, als er vroeger nog geene had plaats gevonden, brak uit en eischte tal van slachtoffers, waaronder, helaas, weldra ook de beide hoofden der strijdvoerende partijën, Stephanus van Rome en Cyprianus van Carthago.

De uitspraak van het concilie verloor echter al spoedig hare kracht. De leer van Rome aangaande den ketterdoop, ofschoon herhaaldelijk in het Oosten en nog pas weder in Afrika veroordeeld, won toch langzamerhand meer veld en kreeg steeds meer de overhand. De geldigheid van dien doop, niettegenstaande zij verworpen was op de conciliën te Iconië en Synnada, en op vier achtereenvolgende conciliën te Carthago, werd in steeds ruimeren kring, eindelijk zelfs ook in Afrika, erkend, daar Augustinus ons bericht, dat reeds in het laatst der derde eeuw de Roomsche leer aangaande den ketterdoop ook aldaar algemeen was aangenomen ¹⁾.

Wederom dus wel een bewijs, hoe heftig bestredene, ja, herhaaldelijk als onchristelijk veroordeelde, meeningen, in den loop der tijden weder kracht kunnen verkrijgen en zich doen gelden, evenals ook het Montanisme, schoon veroordeeld, toch heerschende bleef in Afrika, en het Semipelagianisme wel

¹⁾ Boysen: „Acta inter Cyprianum et Stephanum de haeticis baptizandis,” pag. 54. Onwaarschijnlijk en zonder eenig bewijs is echter de bewering van sommige R. Kath. geschiedschrijvers, dat Cyprianus later zelf zijn gevoelen zou hebben herroepen. Cfr: „Acta Sanct.” tom I. pag. 117; IV. pag. 312. Augustinus weet er ten minste niets van en Basilides van Caesarea spreekt het bepaald tegen. Cfr. Hagenbach „Dogmengesch.” T. I. pag. 417 seqq.

kon worden verworpen, maar toch kracht genoeg behield, om later als Augustinianisme zegevierend weder optetreden ¹⁾.

§ 13. DOOD VAN CYPRIANUS.

Hadden de Christenen in 't j. 254 met blijdschap de tijding ontvangen van de troonsbeklimming van Valerianus, omdat zij wisten, dat deze hun niet ongenegen was en zij daarom hoop mochten voeden, dat hij aan de bestaande vervolging weldra een einde zoude maken — zij hadden zich, gelijk wij weten, aanvankelijk dan ook in hunne verwachting niet teleurgesteld gezien, maar zelfs nog meerdere goedgunstigheid ondervonden, dan zij hadden durven hopen. De genegenheid, die Valerianus in het begin zijner regeering de Christenen toedroeg en ook openlijk betoonde, was toch zóó groot, dat hij hen in verschillende betrekkingen plaatste, en hun zelfs aanzienlijke waardigheden opdroeg in zijne onmiddellijke nabijheid. Des te grootere verslagenheid gaf het daarom later, toen men den keizer langzamerhand van gezindheid zag veranderen en zijne welwillendheid eerst in koelheid en onverschilligheid, maar weldra zelfs in verklaarde vijandschap zag overgaan, te meer, omdat men de oorzaak van die onheilspellende verandering niet, gelijk later wel eens is beweerd, kon toeschrijven aan wispelturigheid van den keizer — waarvan Valerianus waarlijk niet beschuldigd kon wor-

¹⁾ Na dit alles is het echter wel vreemd en niet te verklaren, dat op het Trullaansche concilie, (aldus genoemd naar eene overwulfdde zaal in het keizerlijk paleis) — in 692 onder de regeering van keizer Justinianus II te Constantinopel gehouden, en waarop vier patriarchen en honderdenacht bisschoppen tegenwoordig waren, de uitspraak van het Carthaagsche concilie op nieuw is aangenomen en goedgekeurd, ofschoon de gansche kerk toen reeds het tegenovergestelde gevoelen was toegedaan, vooral ook ten gevolge van de verhandelingen, die Augustinus tegen de Donatisten had geschreven over de éénheid in den doop.

den ¹⁾ — maar louter aan den invloed der lasteringen, die hem onophoudelijk omtrent de Christenen werden in het oor gefluisterd.

Vooraf maakte zich daaraan schuldig een zekere Macrianus. Deze, een Egyptenaar van geboorte, maar later in Romeinsche krijgsveld getreden, had zich herhaaldelijk door buitengewone dapperheid onderscheiden, en was alzoo langzamerhand tot de hoogste rangen opgeklimmen. Zijn invloed aan het hof was onbepaald, en, had hij reeds eene gewichtige rol gespeeld onder de voorgangers van Valerianus, ook deze beschouwde hem weldra als zijn meest vertrouwd vriend, wiens oordeel door hem op den hoogsten prijs gesteld werd.

Daardoor echter nog meer eerezuchtig geworden, had Macrianus zich nu ook nog laten inwijden in de geheimen der Egyptische tooverkunst, om, met behulp der in Rome zeer geëerde magiërs, zijn aanzien nog verder uittebreiden ²⁾. Hij had zelfs ook den keizer er toe weten overtehalen aan dat bijgeloof zijn vertrouwen te schenken, en aan de voorspellingen der magi geloof te slaan, hetgeen juist was, wat deze verlangden. Door allerlei middelen wisten zij hun invloed op den verblinden vorst meer en meer te doen toenemen en eindelijk zelfs die hoogte te doen bereiken, dat, toen den keizer door hen werd voorspeld, dat de Christenen, die zij niet konden dulden, maar als hunne natuurlijke vijanden beschouwden ³⁾, de oorzaak zouden zijn van den val en den ondergang van het Romeinsche rijk — de toorn van Valerianus tegen deze geene grenzen kende, en hij terstond besloot hen, zoo mogelijk, uitteroien

¹⁾ Valerianus was zestig jaren oud, toen hij den troon besteeg en had zich steeds onderscheiden door zijne bezadigdheid en vastheid van wil. Cfr. Pollio *„Vita Valeriani.“*

²⁾ Ep. Dionys. Alexandr. bij Euseb. lib. VII Cap. 10.

³⁾ De Christenen werden toch geacht de heerschappij der demonen te kunnen verbreken. Tertull.: *„advers. gentes“*; Cyprianus: *„de idol. vanit.“* pag. 13; *„advers. Demetr.“* pag. 191.

en voor immer onschadelijk te maken. Weldra ging er dan ook een bevel van hem uit, dat alle rijksambtenaren, zoo hoogere als lagere, die Christenen waren, hun geloof moesten afzweren, of, bij onwil, worden gestraft met verlies van goed, vrijheid en leven; dat voorts de hoofden der Christelijke gemeenten, als bisschoppen, ouderlingen en diakenen, in de eerste plaats moesten worden verhoord, en, bij weigering om hun God te verloochenen, worden gestraft, der gemeente ten voorbeeld — welk bevel met den grootsten spoed terstond overal werd bekend gemaakt, en alzoo ook eerlang werd afgekondigd te Carthago, waar het aanleiding gaf tot eene hernieuwde vervolging, die aan velen het leven kostte, en waarin ook Cyprianus den marteldood vond.

Aangaande de bijzonderheden van diens rechtszaak, veroordeeling en sterven, hebben wij meerdere berichten, en reeds Pontius verhaalt ons, dat eenige vrienden en aanhangers van Cyprianus eene beschrijving daarvan hadden opgemaakt. (*Acta Passionis*) ¹⁾. Niet alle berichten, die daaromtrent tot ons zijn overgekomen, bezitten evenwel gelijke waarde en noodzakelijk is het dus, met een enkel woord er over te spreken. Hun getal, gelijk wij ze nu nog bezitten, bedraagt vier. Het eerste dier berichten of *acta* begint met de woorden: "*Cum Cyprianus, sanctus martyr, electus a Domino, de civitate Curubitana, in qua exilio datus erat*", en komt voor in verscheidene oude codices, gelijk het ook, evenals het tweede, opgenomen is in de uitgave van Cyprianus' geschriften door Fell, en door dezen aan het "*Vita Cypriani*" van Pontius, is toegevoegd. Het vangt aan met de verbanning van den bisschop naar Curubis, om te eindigen bij de uitspraak van

1) "*Ut, quid sacerdos proconsuli interroganti responderet, tamen sunt acta, quae referant.*" De onbekende schrijver van "*la vie de St. Cyprien*" dwaalt echter, als hij op pag. 154 beweert, dat Pontius hier het oog op door hem zelven vervaardigde *acta* zou hebben gehad.

zijn doodvonnis, en is hoogstwaarschijnlijk het oudste van allen, zoowel om zijne beknoptheid, alsook om den titel "*clarissimus vir*," dien het aan den proconsul geeft, een titel, in die dagen zeer gebruikelijk ¹⁾. Het tweede "*Actum Passionis*" begint met de woorden: "*Imperatore Valeriano quartum et Galieno tertium consulibus tertio Cal. Sept. Carthagine in secretario*" en mag ook als van zeer hoogen ouderdom worden beschouwd, daar reeds Augustinus er uit heeft geput ²⁾. Het geeft eene uitvoerige beschrijving van het verhoor, dat Cyprianus voor den proconsul Paternus moest ondergaan, en voegt dan aan het eerste bericht nog de bijzonderheden toe van de voltrekking van het doodvonnis. Het derde dier acta, waarvan de eerste woorden zijn: "*Tempore Valeriani et Galieni*," komt voor bij Pamelius en eenige anderen, maar is blijkbaar van lateren tijd, daar er herhaaldelijk in gezondigd wordt tegen de geschiedkundige waarheid, en ook de feiten er dikwerf verkeerd of verward in worden voorgesteld, terwijl het vierde document eindelijk, dat aanvangt met de woorden: "*Temporibus Valeriani, iniquissimi imperatoris*," van zeer onzekereren oorsprong en dagteekening is, maar zekerlijk niet van de hand van Pontius, gelijk Erasmus, noch van de hand van den diaken Paulus, gelijk Pamelius beweerd heeft. Bij ons onderzoek zullen wij derhalve hoofdzakelijk gebruik maken van de beide eerste dier acta, alsmede van het verhaal van Cyprianus' sterven, gelijk het ons door Pontius wordt medegedeeld, die zelf den bisschop in zijne ballingschap is gevolgd, en ook met de beide voornoemde acta reeds schijnt bekend geweest te zijn ³⁾.

Op den 30sten Augustus van 't j. 257 — zóó vernemen wij

1) Cfr. v. g. "*Cod. Justiniani*."

2) Cfr. Fell, pag. 11 in nota.

3) Zie de vorige pagina. Hieronymus zegt aangaande Pontius in Catal.: "*Pontius diaconus Cypriani usque ad diem passionis ejus cum ipso exilium sustinens, egregium volumen vitae et passionis Cypriani reliquit*."

dan daaruit — zond de proconsul Aspasius Paternus aan Cyprianus het bevel, om vóór hem te verschijnen. Deze, daaraan gehoorzaam hebbende, werd nu door den proconsul toegesproken met de woorden: „De keizers Valerianus en Galiennus hebben mij een bevelschrift doen toekomen, waarin zij gelasten, dat allen, die de Romeinsche godsdienst niet onderhouden, toch de plechtigheden er van moeten vieren. Ik vraag u dus, wat wilt gij, wat antwoordt gij?”

„Ik ben Christen en bisschop,” antwoordde Cyprianus plechtig. „Ik ken geen anderen God, dan den Eenig Waarachtige, die hemel, aarde, zee en al, wat daarin is, geschapen heeft. Dezen God vereeren wij Christenen; Hem bidden wij dag en nacht voor ons zelve, voor alle menschen en ook voor het welzijn en de zaligheid des Keizers 1)!” „Volhardt gij bij dat besluit?” vroeg hem de proconsul dreigend. „Een goed besluit, op de kennisse Gods gegrondvest, kan niet veranderd worden,” luidde het antwoord. „Maar” — hernam de proconsul; „het bevelschrift des Keizers spreekt ook van ouderlingen. Ik verlang dus van u te weten, welke ouderlingen hier in de stad wonen.”

Dat het plegen van zulk een lafhartig verraad echter indruischte tegen het edel karakter van den bisschop, konden wij reeds vooraf vermoeden. „Uwe wetten,” antwoordde hij daarom den rechter, „hebben het aangeven verboden. Ik mag u hen dus niet nocmen, maar gij kunt hen vinden ter dier plaatse, waarover zij gesteld zijn 2).” „Wij spreken thans over *deze* plaats,” viel Paternus hem in de rede. „Ik

1) Act. Pass.: „Cyprianus episcopus dixit: „Christianus sum et episcopus. Nullos alios Deos novi, nisi unum et verum Deum, qui fecit coelum et terram, mare et quae in eis sunt omnia. Huic Deo nos Christiani deservimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis et pro omnibus hominibus et pro incolumitate ipsorum imperatorum.”

2) Ibid.: „Legibus vestris bene atque utiliter censuistis, delatores non esse. Itaque detegi et deferri a me non possunt; in civitatibus autem suis invenientur.”

maak heden met het onderzoek *hier* een begin." "Daar onze leer echter verbiedt," hernam Cyprianus, "dat iemand zijn eigen aanklager worde, en zulks desgelijks ook met uwe wetten in strijd zoude zijn, kunnen en mogen wij ons zelven niet aangeven, maar nogmaals — zoekt gij hen, dan zult gij hen ook wel vinden." Vertoornd liet de landvoogd den bisschop nu van zich gaan, maar zond hem kort daarop het bevel, om zich in ballingschap te begeven naar Curubis — eene stad in Zeugitanië, nabij de zee, gelegen ¹⁾ — waarheen hij dan ook vertrok, vergezeld door eenige vrienden, onder welke ook den diaken Pontius, en diep betreurd door de gemeente, die zijne tegenwoordigheid zóó ongaarne miste ²⁾, te meer, omdat zij zelve nu ook deelde in de gestrengheid van het edict, 't welk den geloovigen verbood samenkomsten te houden, of zich te begeven naar de graven der martelaren, die als heilige plaatsen werden vereerd ³⁾.

Nauwelijks had Cyprianus het oord zijner verbanning bereikt, of nieuwe zorgen begonnen hem echter ook dáár weder te drukken. Onophoudelijk ontving hij toch berichten aangaande de vervolgingen, die de Christenen hadden te verduren. De eene slechte tijding volgde op de andere, totdat hem eindelijk werd gebodschapt, dat een groot aantal opzieners, presbyters, confessores en leeken — en daaronder zelfs vele vrouwen — tegelijk waren gevangen genomen en veroordeeld, om in de mijnen te werken,

¹⁾ Ibid.: „Poteris ergo secundum praeceptum Valeriani et Galieni exul ad urbem Curubitanam proficisci.“ — Tunc Paternus proconsul jussit beatum Cyprianum episcopum in exilium deportari.

²⁾ In Ep. 77, hem later door zijne ambtgenooten Nemesianus, Dativus, Felix en Victor ter bemoediging gezonden, wordt hij als confessor geëerd en toegesproken met de woorden: „Nam quasi bonus et verus doctor, quid nos discipuli secuti apud praesidem dicere deberemus, prior apud acta proconsulis pronuntiasti.“

³⁾ Act. Pass.: „Praeceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec coemeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre praeceptum non observaverit, capite plectetur.“

waar zij den zwaarsten arbeid moesten verrichten en aan de grootste ontbeeringen waren onderworpen. Vreeselijk werd de bisschop door die tijding getroffen, en de toestand dier ongelukkigen ging hem meer nog ter harte, dan 't gevaar, waarin hij zelf verkeerde. Ofschoon hij toch kort te voren, gelijk Pontius ons mededeelt, in een visioen de openbaring had ontvangen, dat ook hij zelf weldra zoude worden onthoofd, dacht hij daaraan nu niet, maar peinsde slechts op middelen, om het lot der rampzalige mijnwerkers te verlichten. Brief op brief deed hij hun geworden; wat hij maar missen kon, werd hun toegezonden en belangrijk waren de sommen, die zij van hem ontvingen, vertroostend de woorden, waarmede zij door hem werden toegesproken. „In de mijnwerken” — zóó bemoedigde hij hen — „wordt het lichaam niet door bedden en kussens verkwikt, maar door de vertroosting en de genade van Christus. Op den harden grond strekken uwe door arbeid vermocide leden zich uit, maar 't is geene straf, zich daarop met Christus nedertevleien. Wanneer de uitwendige mensch met slijk overdekt is, wordt de inwendige des te meer door Gods geest gereinigd. Gij hebt weinig brood; doch de mensch leeft ook niet alleen bij brood, maar bovenal bij het woord Gods. Het ontbreekt u aan kleederen in de koude; maar die Christus aangedaan heeft, heeft sieraad en deksel genoeg ¹⁾. Gij zijt gebonden; doch uwe ketenen strekken u niet tot schande, maar veelmeer tot heerlijkheid. O! gelukkig zijn zij, die aldus met gebonden voeten den heilweg naar het paradijs bewandelen! Gelukkig zijn zij, wier banden niet door een smid, maar door God zelve zullen worden

¹⁾ Ep. 76: „Non fovetur in metallis lecto et eulcitrís corpus, sed refrigerio et solatio Christi fovetur. Humi jacent fessa laboribus viscera, sed poena non est, cum Christo jacere. Squalent sine balneis membra situ et sorde deformia, sed spiritaliter intus abluuntur, quod foris carnaliter sordidantur. Panis illic exiguus, at non in solo pane vivit homo, sed in sermone Dei. Vestis argentibus deest, sed qui Christum induit, et vestibus abundanter et cultus est.”

geslaakt! Gelukkig zijn zij, die voor het tijdelijke kluisters dragen, om later voor eeuwig bij God vrij te zijn ¹⁾! Gij klaagt, dat gij thans het avondmaal niet kunt vieren? Maar gij viert het heerlijkste avondmaal; gij brengt Gode het kostelijkste offer, daar de H. Schrift zegt, dat een gebroken en verslagen hart aan God het welgevalligst is." — "Uw voorbeeld", schrijft hij verder aan de bisschoppen onder hen, "is door velen uit de gemeente gevolgd. Door den band der innigste liefde met u verbonden, hebben zij ook met u den Heer beleden en zijn gekroond geworden. Hoe is daardoor niet de kracht van een lofprijzend geweten uw deel! Welk eene zegepraal smaakt gij niet, daar gij in de mijngroeven wandelt, gevangen wel naar het lichaam, maar vrij naar het hart en u er van bewust, dat Christus nabij u is, en zich verblijdt over de getrouwheid zijner dienaren, die in zijne voetstappen en op zijne wegen het rijk der eeuwigheid ingaan ²⁾."

Het doel der Romeinen, om den Christelijken godsdienst te onderdrukken, door de belijders er van te vervolgen, en in 't bijzonder de opzieners der gemeenten te verbannen en terechtstellen, werd intusschen niet bereikt. Het scheen eerder zelfs, alsof die gemeenten, te midden der beproeving, nog meerdere kracht ontvingen en sterker werden tot den strijd. Evenmin

¹⁾ Ibid.: "O pedes feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradysum diriguntur! O pedes feliciter vincti, qui non a fabro, sed a Domino resolvuntur! O pedes in saeculi ad praesens ligati, ut sint semper apud Dominum liberi!"

²⁾ Ibid.: "Denique exemplum vestrum secuta multiplex plebis portio confessa est vobisum pariter et pariter coronata est, connexa vobis vinculo fortissimae caritatis et a praepositis suis nec carcere nec metallis separata. — Qui nunc vobis conscientiae victricis vigor, quae sublimitas animi, quae in sensu exsultantia, qui triumphus in pectore, unumquemque vestrum stare ad promissum Dei praemium, de iudicio Dei esse securum, ambulare in metallo captivo quidem corpore, sed corde regnante, scire Christum secum esse praesentem, gaudentem tolerantia servorum suorum per vestigia et vias suas ad regna aeterna gradientium!"

kon worden belet, welke pogingen de heidenen daartoe ook in het werk stelden, dat er voortdurend gemeenschap bleef bestaan tusschen de verbannen bisschoppen en hunne gemeenten, daar deze door heen en weder reizende geestelijken zorgvuldig werd onderhouden, en vele gemeenteleden de bisschoppen in hunne verbanning zelfs volgden, waardoor dan op zulke plaatsen nieuwe gemeenten ontstonden ¹⁾. Valerianus meende daarom tot nog meer doortastende maatregelen te moeten overgaan, wilde hij ten minste in zijn oogmerk slagen en over het Christendom ten eenenmale zegevieren, en weldra verspreidde zich dan ook het gerucht, dat spoedig weder nieuwe bevelen tegen de belijders er van zouden worden uitgevaardigd. In afwachting daarvan zond de proconsul aan Cyprianus het bevel om Curubis te verlaten, en vooreerst zijn verblijf te houden op zijn nabij Carthago gelegen buitenverblijf (in hortis), zonder twijfel, opdat hij daar aanstonds met hem zou kunnen handelen, overeenkomstig den inhoud der nieuwe bevelen ²⁾. Cyprianus gehoorzaamde natuurlijk aan dat bevel, schoon dan ook met een bezwaard hart, daar hij nu er niet meer aan twifelen konde, wat zijn lot zoude zijn, te minder, daar juist twee boden, die hij naar Rome had gezonden, om den stand van zaken aldaar optenemen, waren teruggekeerd met de tijding, dat ook in die stad de vervolging heviger woedde dan ooit, zoodat niet alleen Stephanus, maar ook reeds diens op-

¹⁾ Dat de vervolgingen dikwerf juist het tegenovergestelde uitwerkten, van wat de Romeinsche keizers er mede beoogden, en vaak het middel waren, om de Christelijke leer voortteplanten, blijkt ons onder anderen ook uit hetgeen Dionysius ons verhaalt aangaande het oord, waarheen hij was verbannen, eene afgelegene plek in Libyë. „Eerst” zegt hij, „worden wij vervolgd en met steenen geworpen. Daarna echter verlieten niet weinig heidenen den dienst der afgoden, en bekeerden zich tot den Eenig Waarachtigen God. En, alsof God ons alleen met dat doel derwaarts had geleid, voerde Hij ons vandaar terug, zoodra wij aan die roeping hadden voldaan.” Euseb. lib. VII cap. 11.

²⁾ Act. Pass. pag. 12.

volger Sixtus II, met vier zijner diakenen, den marteldood gestorven, en op het kerkhof der Christenen onthoofd waren.

Tegen het midden van 't jaar 258 werden werkelijk de nieuwe keizerlijke bevelen ontvangen. Zij luiden, zoo mogelijk, nog wreeder en gestrenger, dan men gevreesd had ¹⁾. De bisschoppen, ouderlingen en diakenen, moesten zonder genade worden onthoofd; de raadsheeren, ridders en verdere aanzienlijken, van hunne goederen en waardigheden worden beroofd en, indien zulks hen nog niet tot inkeer bracht, eveneens ter dood gebracht; de aanzienlijke vrouwen worden verbannen, met verlies van al hare bezittingen, en de Christenen, die in dienst waren van het keizerlijke hof — 't zij zij reeds lang, of nog maar sinds kort tot de gemeente hadden behoord — als een eigendom des keizers worden beschouwd, en geboeid op de keizerlijke bezittingen tot dwangarbeid veroordeeld ²⁾.

¹⁾ Waarschijnlijk om de goden gunstig voor zich te stemmen, daar de keizer zich uitrustte tot een oorlog tegen Sapor I, koning der Perzen, welke oorlog echter in 260 eindigde met de nederlaag der Romeinen. Valerianus werd gevangen genomen en tien jaren lang gruwzaam mishandeld en vernederd. Als een slaaf moest hij zich krommen voor den Perzischen koning en dezen menigwerf op de smadelijkste wijze dienen, totdat eindelijk aan zijn lijden een einde werd gemaakt en hij levend werd gevild. „Cette humiliation,” roept Gervaise, pag. 530, zegevierend uit, „peut servir d'exemple à tous ceux, qui abusent de leur autorité pour persécuter l'église.” Hij beschouwt dat vreeselijk einde van Valerianus toch als eene straf van God voor den marteldood van den heiligen bisschop Cyprianus.

²⁾ Ep. 80: „Quae autem sunt in vero, ita se habent, rescripsisse Valerianum ad senatum, ut episcopi et presbyteri et diaconi in continenti animadvertantur; senatores vero et egregii viri et equites Romani dignitate amissa etiam bonis spoliarentur et, si ademptis facultatibus christiani esse perseveraverint, capite quoque mulcentur; matronae vero ademptis bonis in exsilium relegantur; Caesariani autem, quicumque vel prius confessi fuerant vel nunc confessi fuerint, confiscantur et vineti in Caesarianas possessiones descripti mittantur.” Sommige eodd. hebben hier in plaats van „descripti” het woord „scripti” of „inscripti,” *gebrandmerkt*, doch de eerste lezing schijnt de beste te zijn. Dat de straf van brandmerken bij de Romeinen echter

Met verdubbelde hevigheid begon nu overal, en ook te Carthago, de vervolging te woeden, zoodat men zich aldaar weldra in angstige spanning afvroeg, hoe het met den zóó hoog vereerden bisschop zou afloopen. Plotseling verspreidde zich echter in de stad het gerucht, dat deze zich niet meer op zijn buitenverblijf bevond, maar op eene onbekende plaats eene schuilplaats had gezocht. Waarom dat? Was zulks uit vrees, en bevatte alzoo de bewoering zijner vijanden inderdaad waarheid, dat hij den marteldood schuwde, en daarom nu weder het gevaar ontvlugtte, gelijk hij zulks ook vroeger had gedaan tijdens de vervolging onder Decius? Wij kunnen en mogen het niet aannemen bij iemand, die met zóóveel standvastigheid en vrijmoedigheid van zijn geloof getuigenis had afgelegd voor den proconsul, en die ook nog in zóó schoone en opgewondene taal het heerlijke van den marteldood had aanbevolen in zijne geschriften „over de gevallenen,” „het martelaarschap” en „de sterfelijkheid.”

Meer geloof verdient de reden, die Cyprianus zelf ons opgeeft voor zijne verwijdering. Hij was heimelijk heengegaan — zegt hij in den laatsten brief, dien hij heeft geschreven — omdat de proconsul zich niet te Carthago, maar te Utica bevond en hij nu vreesde, dat men hem derwaarts zoude overbrengen om veroordeeld en gevonnisd te worden, terwijl hij toch zoo innig verlangde den dood te ondergaan in het midden van degenen, voor wie hij zóó langen tijd met eere als bisschop had gearbeid ¹⁾. En waarlijk — nauwelijks had

zeer gebruikelijk was, is algemeen bekend. Zóó wijst ons ook Pontius er op, dat de Christenen, reeds tijdens de Deciaausche vervolging, tot die straf werden veroordeeld, als hij zegt: „Tot confessores frontium notatorum secunda inscriptione signatos.” Deze „*secunda inscriptio*” is dan eene tegenstelling van de „*prima*,” het teeken des kruises, dat den Christenen bij hun doop op het voorhoofd werd gegeven.

¹⁾ Ep. 81: „Cum perlatum ad nos fuisset, commentarios (frumentarios) esse missos, qui me Uticam perducerent et consilio carissimorum persuasum

de proconsul zijn paleis in Carthago ook weder had betrokken, of Cyprianus keerde naar zijn buitenverblijf terug, zonder dat hij er verder aan dacht om zich verborgen te houden ¹⁾).

Zijn lot zou weldra worden beslist.

Galerius Maximus, die, als proconsul over Afrika, Aspasius Paternus was opgevolgd, was een man, die geen hooger doelkende, dan zich de gunst van den keizer te verwerven, waarom hij uiterst gestreng was in het volbrengen van diens bevelen. Nauwelijks had hij dan ook vernomen, dat Cyprianus op zijn buitenverblijf was teruggekeerd, of hij liet hem op den 13^{den} September door twee zijner dienaren gevangen nemen en in een rijtuig naar de stad brengen, om aldaar een verhoor te ondergaan, dat echter, daar hij plotseling ongesteldheid werd, tot den volgenden dag moest worden uitgesteld.

esset, ut de hortis nostris interim secederemus, justa interveniente causa consensi, eo, quod congruat episcopum in ea civitate, in qua ecclesiae dominicae praest, illic Dominum confiteri et plebem universam praepositi praesentis confessione clarificari. — Caeterum mutilabitur honor ecclesiae nostrae tam gloriosae, si ego episcopus alterius ecclesiae praepositus accepta apud Uticam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar, quandoquidem ego et pro me et pro vobis apud vos confiteri et ibi pati et exinde ad Dominum proficisci orationibus continuis deprecet et votis omnibus exoptem et debeam."

¹⁾ Prudentius verhaalt ons in Hymn. 13, dat de proconsul uit alle oorden van Afrika gevangenen naar Utica deed brengen, om hen dáár te vonnissen, en dat zoo op één enkelen dag in de nabijheid dier stad meer dan driehonderd Christenen, waaronder grijsaards, vrouwen en kinderen, te gelijk werden verbrand, zoodat er meer asch was van hun gebeente, dan van de brandstof, die gebezigd was. Is dit zoo, dan was de vrees van Cyprianus waarlijk niet ongegrond. Echter mag niet worden voorbijgezien, dat van die tweede uitwijking van den bisshop slechts melding wordt gemaakt in Ep. 81, terwijl noch Pontius, noch de Acta Passionis er van spreken. Zou dit evenwel ook kunnen zijn, om alle verkeerde gevolgtrekkingen te voorkomen?

Als een loopend vuur verspreidde zich intusschen door Carthago het gerucht, dat de zóó hoog gevierde bisschop zich weder in de stad bevond en bij een der beide mannen, door wie hij was gevangen genomen, was gehuisvest. Eene ontzachelijke menigte begon nu dat huis te omringen en den bisschop allerlei blijken te geven van hare deelneming; ja, vreezende, dat men hem misschien in den nacht zou veroordeelen en vonnissen, bleef zij zelfs de woning den ganschen nacht door bewaken en toonde het alzoo, dat zij nog geenszins de liefde en hulpvaardigheid vergeten had, welke Cyprianus ten allen tijde, maar bovenal tijdens het heerschen van de pest, had be- toond ¹⁾. Deze was dan ook ontroerd, toen hij de genegenheid zag, welke niet slechts zijne gemeente, maar ook nog vele heidenen, voor hem koesterden; doch, immer gedachtig aan zijn plicht, maakte hij zelfs nu nog van zijne laatste oogenblikken gebruik, om te zorgen voor zijne kudde en waarschuwde hij daarom de zijnen, dat zij een wakend oog zouden houden op de vrouwen, die zich in het holle van den nacht mede onder de menigte bevonden, wel om hare liefde te betoonen, maar toch daardoor ook blootgesteld aan menigerlei gevaar ²⁾. Door alle tijden henen, heeft deze getrouwe zorg van Cyprianus voor zijne gemeente bewondering verwekt, en Augustinus zegt met het oog daarop: „Zijn dood was nabij, maar zijne herderlijke waakzaamheid was nog levendiger, dan ooit, en de zorg voor de kudde, die onze Heer hem had toevertrouwd, ging hem tot aan de laatste oogenblikken van zijn leven ter harte. De vrees voor

¹⁾ Pontius: „Concurrebant undique versus omnes ad spectaculum, nobis pro devotione fidei gloriosum, gentilibus et dolendum. Receptum eum tamen et in domo principis constitutum una nocte continuit custodia delicata.— Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine conscientia sua fieret, ante fores principis excubabat.”

²⁾ Act. Pass.: „Illuc universus populus fratrum convenit. Et cum hoc sanctus Cyprianus comperisset, custodiri puellas praecepit, quoniam omnes in vico ante januam hospitii principis manserant.”

den heul, wiens zwaard hij bijna reeds aan zijn hoofd gevoelde, kon hem geenszins zijn plicht als getrouwe herder doen vergeten. Hij dacht er aan, dat hij weldra martelaar zou zijn; maar hij vergat niet, dat hij nog bisschop was; hij zag zwaarder op tegen de verantwoording, die hij voor den overste der herders moest afleggen, wegens de schapen, die hem waren toevertrouwd, dan tegen de rekenschap, die hij van zijn geloof moest geven aan een ongeloofigen proconsul. Daarom was het, dat hij beval achttgegeven op de vrouwen en jonge dochters, omdat hij wist, dat hij te doen had met een vijand, die even listig was en boos, als God goed is en genadig" ¹⁾.

Den volgenden morgen kwam er reeds vroegtijdig bevel, dat Cyprianus voor den proconsul moest worden gebracht. Toen de bisschop de rechtszaal binnentrad, was de landvoogd nog niet aanwezig, waarom men hem eerst nog zoolang een zetel gaf. Een soldaat, die vroeger Christen was geweest, bood zelfs aan met hem van kleederen te verwisselen, daar hij sterk bezweet was — misschien wel met het doel om die kleederen, als eene gedachtenis aan den martelaar, te bewaren — doch Cyprianus achtte zulks niet noodig, omdat, merkte hij terecht aan, hij zich niet meer tegen ziekten behoefde te wachten, die hem binnen kort toch niet meer konden deren ²⁾. Inmiddels was nu Galerius verschenen en nam het verhoor een aanvang. „Zijt gij — was de eerste vraag — „Thascius Cyprianus, die vader en bisschop wordt genoemd van die

¹⁾. Aug. Serm. 309.

²⁾ Pont.: „Sed ubi ad praetorium ventum est, nondum procedente proconsulo, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet, (sedile autem erat fortuito linteo tectum, ut et sub ictu passionis episcopatus honore frueretur), quidam ex tesserariis, quondam Christianus, res suas obtulit, quasi vellet ille vestimentis suis humidis sicciora mutare, qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quam se proficiscentis ad Deum martyris sudores jam sanguineos possideret, cui ille respondit et dixit: „Medelas adhibemus querelis quae hodie forsitan non erunt.“

menschen, welke van een goddeloos gevoelen zijn?" "Ik ben het." "Dan beveelt de geheiligde keizer u aan de goden te offeren." "Dat zal ik niet doen." "Bedenk u wel en speel niet met uw leven!" "Doe," hernam Cyprianus ernstig, "wat u bevolen is; eene zaak echter, zóó rechtvaardig als de mijne, behoeft niet overdacht te worden. Ik aanbid slechts mijnen God en snel tot Hem, met al de begeerte mijner ziel, want de kleine droefheid dezer wereld is niet waardig vergeleken te worden met de heerlijkheid, die eens ten jongsten dage door de genade van onzen God aan ons zal worden geopenbaard." "Welnu dan," hernam de proconsul. "Sedert langen tijd hebt gij geleefd in versmading onzer goden, en vele menschen tot deelgenooten uwer oproerige handelingen gemaakt. Op eene vijandige wijze hebt gij u tegen onze goden en onze heilige wetten verzet, en 't is noch den vromen en zeer heiligen keizers Valerianus en Galienus, noch den Caesar Valerianus, mogen gelukken u tot herroeping uwer goddelooze gevoelens te bewegen. Daar gij aldus de oorzaak zijt van al de schandelijke misdaden, die wij dagelijks voor oogen hebben, zult gij hun, die gij door uwe hoosheid hebt verleid, ook tot waarschuwing dienen en zal in uw bloed de wet worden gehandhaafd" — waarop door den proconsul, nadat hij eerst nog eenige oogenblikken met de overige rechters had beraadslaagd, het vonnis werd uitgesproken, en Cyprianus werd veroordeeld om onthoofd te worden ¹⁾. "Gode zij dank, dat Hij mij van de banden

¹⁾ Act. Pass.: "Diu sacrilega mente vixisti et plurimos nofariae tibi conspirationis homines aggregasti et inimicum te diis Romanis et sacris legibus constituisti, nec te pii et saceratissimi principes Valerianus et Galienus Augusti et Valerianus nobilissimus caesar, ad sectam ceremoniarum suarum revocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminum auctor et signifer deprehensus, eris ipso documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti. — Sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis, decretum ex tabella recitavit: "*Thascium Cyprianum gladio animadverti placet.*" Over dit verhoor zie ook nog August. Sermo 309, 310.

dezes lichaams wil bevrijden", was het kalme antwoord van den bisschop, terwijl uit de aanwezige menigte vele stemmen opgingen, die verlangden met hem te worden gedood ¹⁾. En verwonderen kan het ons niet, dat Cyprianus met zóó groote gelatenheid, ja, zelfs met blijde verwachting den dood tegenzag, als wij slechts de groote heerlijkheid in aanmerking nemen, die hij in den hemel verwachtte, en die hij zoo dikwerf reeds in dichterlijke taal had geschetst. „Die hemel," had hij toch gezegd, „was het vaderland der geloovigen en de patriarchen aldaar, waren hunne ouders. En zou men zich dan niet gaarne haasten om zijn vaderland te zien en zijne ouders te begroeten? Dáár wordt men opgewacht door eene menigte van dierbaren, en zien allen, vaders, broeders, kinderen, verlangend naar ons uit, zalig reeds door hun eigen behoud, maar nog in onrust verkeerende over onze redding. Dezen te aanschouwen en te omarmen — welk eene zaligheid niet voor hen en voor ons! Welk een heil, welk een blijvend geluk niet, om dáár voor eeuwig te leven! Dáár toch is de glorierijke schaar der apostelen; dáár de ontelbare menigte der martelaars, die gekroond zijn om hunne overwinning te midden van strijd en beproeving; dáár zijn de jonkvrouwen, die de lusten van vleesch en lichaam door de macht harer kuischheid hebben overwonnen; dáár worden beloond de milddadigen, die, door het voeden en verzorgen der armen, een goed werk hebben verricht en, gehoorzaam aan de geboden des Heeren, hunne aardse bezitting hebben verruild tegen hemelsche schatten" ²⁾.

¹⁾ Pont.: „Quamvis enim non potuerit evenire, quod optabant vota communia, ut consortio parisi gloriae simul plebs tota pateretur," seqq. Act. Pass.: Post hanc vero sententiam turba fratrum dicebat: „Et nos eum ipso decollemur."

²⁾ De Mort. pag. 116: „Magnus illic nos carorum numerus expectat parentum, fratrum, filiorum frequens nos et copiosa turba desiderat, jam de sua immortalitate (incolumitate) secunda et adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum et complexum venire, quanta et illis et nobis in

Gevolgd door eene onafzienbare schare, werd Cyprianus nu aanstonds naar de strafplaats gevoerd, eene opene plek, door geboomte omringd. Geene vervloeking en verwenschingen, gelijk anders zoo vaak uit het midden der heidenen tegen de Christenen werden aangeheven, werden gehoord. Integendeel, allen, zoowel vrienden als vijanden, waren met smart en droefheid vervuld, omdat allen den veroordeelde liefhadden en hoogschatten om zijne deugd. Weldra had men de treurige plaats bereikt. Eene bange siddering voer door ieders lichaam. *Kalm* en bedaard echter, als zou hij, na een moeitevollen arbeid, zich nederleggen ter ruste, ontdeed Cyprianus zich van zijn overkleed (*lacerna*), knielde daarop neder en zond nog eene laatste bede tot God. Wederom opgestaan, ontdeed hij zich nu ook van zijn onderkleed (*dalmatica*), dat hij aan zijne vrienden ter gedachtenis gaf, en wachtte zóó den beul af, die het vonnis aan hem zoude voltrekken. Welgemoed begroette hij dezen bij zijne komst en verzocht zelfs aan zijne vrienden, dat zij hem vijfentwintig goudstukken zouden schenken, uit dankbaarheid voor de dienst, welke hij hem bewees, door hem van dit leven te bevrijden. Vervolgens bond hij zich zelve een doek voor de oogen en verzocht aan de omstanders, dat zij hem de handen zouden binden, daar hij zulks niet vermocht ¹⁾. In tranen uitbarstende staken nu de Christenen hunne zakdoeken uit, om die te verwen met het bloed

commune lactitia est! Qualis illic coelestium regnorum voluptas sine timore moriendi et cum aeternitate vivendi, quam summa et perpetua felicitas! Illic apostolorum gloriosus chorus; illic prophetarum exultantium numerus; illic martyrum innumerabilis populus et certaminis et passionis victoriam coronatus; triumphantes illic virgines, quae concupiscentiam carnis et corporis continentiae robore subegerunt; remunerati misericordes, qui alimentis et largitionibus pauperum justitiae opera fecerunt, qui Dominica praecepta servantes ad coelestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt."

¹⁾ Pontius noemt hier als die vrienden Julianus, den presbyter, en Julianus, den onderdiaken.

van hunnen dierbaren vriend. De beul greep bevend zijn zwaard, en — één oogeblik nog en de bisschop van Carthago was niet meer ¹⁾.

Z66 stierf op den 14 Sept. van 't jaar 258 Thascius Caccilius Cyprianus, diep betreurd door zijne gemeente en door allen, die hem kenden of zijne geschriften hadden gelezen ²⁾. Zijn lijk werd door de Christenen, met toestemming van den proconsul, in het holle van den nacht, bij het licht van flambouwen en onder gebed en lofzangen, begraven op het buitenverblijf van den procurator Macrobius Candidus, waarschijnlijk een Christen en vriend van den gestorvene, terwijl later twee bedehuizen ter zijner eer werden gebouwd, het één op de plek, waar hij is onthoofd, en het ander op zijn graf. Beiden bestonden nog in de dagen van Augustinus, die er herhaaldelijk in heeft gepredikt, maar kwamen omstreeks 't j. 439 in de macht der Arianen. Justinianus gaf ze echter later aan de Katholieke gemeente van Carthago terug, (\pm 530), totdat die stad zelve in de zevende eeuw door de Mohammedanen werd overd en beide bedehuizen alstoen werden ingericht tot moskeën.

Als een heilige is en wordt Cyprianus nog door de Roomsche

¹⁾ Pontius zegt: „Cyprianum, qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa primum imbuisset, et in civitate ipsa, in qua taliter vixerat, et in qua prior fecerat multa praeclara, primum etiam sacerdotii caelestis insignia glorioso cruore decorasse.” Cfr. Münter: „Primordia ecclesiae Africanae,” pag. 216.

²⁾ Augustinus zegt met het oog op zijn sterven in „Natal. Cypr.": „Passione beati Cypriani tristis procul dubio ecclesia fuit; at non damno cadentis, sed desiderio recedentis. Semper cupiens videre praesentem tam bonum rectorem atque doctorem; sed quos adflixerat sollicitudo certaminis consolata est corona victoris. Et nunc non solum sine ulla tristitia, verum etiam cum ingenti laetitia, cuncta quae tunc gesta sunt legendo recolimus, dieque isto nobis gaudere concessum est, non timere. Neque enim formidamus terribiliter venientem, sed expectamus hilariter redeuntem. Placet itaque universam illam fidelissimi et fortissimi et gloriosissimi martyris passionem, cum exultatione recordari praeteritam, quam tunc fratres sustinere futuram.”

kerk vereerd, en vele gemeenten verhoovaardigen zich er op, dat zij een gedeelte zijner beenderen onder hare geheiligde overblijfselen bezitten ¹⁾. Meerdere dagen waren aan hem gewijd, en groote feesten werden er vroeger ter zijner eere gevierd. Vooral zijn sterfdag werd in hooge eer gehouden, en nog zijn de preeken aanwezig, die op dien dag door Augustinus te Hippo, Ambrosius te Milaan, Maximus te Turin, Petrus Chrysologus te Ravenna, werden uitgesproken; ja, zóó beroemd was zelfs die feestdag, dat men den tijd er naar berekende, zoodat men b. v., van 't naderend Kersfeest sprekende, eenvoudig zeide: Zóó of zóóveel weken of dagen na 't feest van Cyprianus ²⁾.

¹⁾ Naar luid der overlevering zouden de beenderen van Cyprianus door afgezanten van Karel den Groote aan Aäron, koning van Perzië, op hunne terugreize vandaar, uit Carthago zijn medegebracht en eerst te Arles, maar daarna te Lyon, in de kathedraal van den H. Johannes zijn bewaard, totdat zij vervolgens door Karel den Kale naar Compiègne zijn overgevoerd. Bezwaarlijk kan men echter met juistheid zeggen, waar zij zich thans bevinden, daar niet enkel Compiègne, maar ook Venetië en vooral Rosnay in Vlaanderen, beweerden de tegenwoordige bezitters te zijn.

²⁾ Zie daarover nader Gervaise, pag. 540 en J. Clarisse: „Drie voordrachten over Th. Caec. Cyprianus” in: „de Fakkel, bijdragen tot de kennis van 't ware, schoone en goede”, verzameld door J. P. Sprenger van Eyk, 9e jaargang, pag. 19.

HOOFDSTUK IV.

§ 14. CYPRIANUS OVER DE ÉÉNHEID DER KERK.

Hebben wij uit het voorgaande reeds in algemeene trekken de leer van Cyprianus aangaande de éénheid der kerk kunnen opmaken — het zal misschien niet overbodig zijn, indien wij hier nog eenige plaats schenken aan eene meer nauwkeurige uiteenzetting van zijn gevoelen dienaangaande, in verband ook met hetgeen reeds vóór hem ten dien opzichte door anderen was gedacht en geleerd.

Reeds meermalen is er, ook door anderen, op gewezen, hoe de Christelijke kerk een katholiek denkbeeld is, niet van Jezus afkomstig en in den zin, dien men na de tweede eeuw daaraan hechtte, ook niet van de apostelen; hoe men verder niet eerst het begrip van eene kerk ontworpen heeft en toen deze daarnaar gevormd, maar hoe de kerk is geworden uit het feit der reeds bestaande kerk, zoodat men aan haar zelve de theorie heeft ontleend, van hetgeen zij wezen en worden moest ¹⁾.

En waarlijk — hoe meer wij in de gedachten van Jezus en

¹⁾ Zie daarover nader N. C. Kist: „de Christelijke kerk op aarde,” dl. I, pag. 16 seqq. Vgl. ook L. W. E. Rauwenhoff: „De kerk,” in het Theol. Tijdschr. 1^e jaarg. 1^e stuk en A. Picrson: „Geschiedenis van het Roomsche Katholicisme,” dl. I.

van zijne apostelen doordringen, hoe gereeder wij tot de overtuiging komen, dat deze nooit op het oog hebben gehad de vestiging eener kerk als zoodanig, en gevormd naar het model der aardsche koninkrijken. Wel hebben zij voorzien, dat hunne aanhangers, steeds meer toenemende in aantal, zich van lieverlede ook aan elkander zouden hechten en eene broederschap vormen, waarvan de leden, éénen Heer dienende, aan éénen God gehoorzamende, naar éénen geest strevende en ééne hope der toekomst koesterende, met elkander één zouden zijn in hun strijd tegen de wereld en, om den wille van den naam huns meesters, een hardnekkigen kamp zouden voeren tegen Jodendom en afgodendienst ¹⁾ — maar, naar hunne bedoeling, moest die éénheid slechts zijn van zuiver geestelijken aard en zich openbaren door een vereenigden strijd tegen de zonde en toewijding aan den Vader, Die in de hemelen is. Dat allen één mochten zijn in den Vader en in Hem — zóó luidde de zielroerende bede, die door Jezus in zijne laatste uren werd opgezonden tot God ²⁾; en, als Paulus de éénheid roemde van geloof en doop, dan deed hij zulks vooral, om daarmede de éénheid des geestes te verheerlijken, die ontstond, waar, in de gemeenschap met Christus, alle verschil van volk, stand, of geslacht, ten eenenmale werd opgeheven ³⁾.

De Apostolische kerk bestond dan ook uit een aantal gemeenten, die van elkander geheel onafhankelijk waren, maar die toch ook weder ten nauwste met elkander waren verbonden door haar geloof in denzelfden Heer; door gemeenschappelijke erkenning van de leer der apostelen; door gastvrijheid en wederkeerig hulpbetoon. Zóó kon het dan ook geschieden, „dat,” gelijk Hase terecht aanmerkt, „de Christelijke synagoge vlak tegenover het Paulinische Univer-

¹⁾ Cfr. Matth. XVI : 18; XVIII : 17; XXVIII : 19.

²⁾ Joh. XVII : 20.

³⁾ Eph. IV : 5; 1 Cor. XII : 4; Gal. III : 28.

salismus stond, beiden, nu eens elkander verdragende, dan weder op het punt om met elkander in strijd te geraken, zooals men ziet b. v. aan de ééne zijde uit de omstandigheid, dat Paulus te Jeruzalem door de Apostelen der besnijdenis werd erkend, en aan den anderen kant, dat hij het te Antiochië met Petrus weder niet kon vinden" 1).

Die ideale, geestelijke éénheid werd echter, reeds spoedig na de dagen der apostelen, belichaamd. Er begon zich al vroeg een streven te openbaren, om, niet alleen door innerlijke, maar ook door uitwendige banden, de overal verspreid wonende Christenen met elkander te vereenigen, en hen, door bepaalde vormen en vaste voorschriften, als het ware te maken tot burgers van een wereldlijken staat, waarvan Christus de koning zoude zijn, en zijne priesters de stedehouders. Vandaar, dat men reeds in de tweede eeuw, door middel eener korte geloofsbelijdenis, zulk eene vereeniging had zoeken tot stand te brengen; dat Clemens Romanus reeds — al was het dan ook in nog slechts nevelachtige omtrekken — een beeld voor oogen had gehad, hoe de kerk van Christus eens alle menschen zouden omvatten 2), en dat Ignatius van Antiochië, in diezelfde hoop levende, die kerk reeds had genoemd de *"ἐκκλησία καθολικὴ"*. Van daar ook nog, dat de gemeente van Smyrna, in haren brief over den marteldood van Polycarpus, sprekende over Jezus, dezen had genoemd: *"τὸν ποιμένα τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας"*, en dat Clemens Alexandrinus de kerk van Christus reeds had geheeten *"eene niet belegerbare stad, zonder Heer op aarde, (ἀπολιόρητος ἀτυράννητος πόλις ἐπὶ γῆς)*, eene uitverkorene vergadering, 't beeld der hemelsche gemeente;" ja, dat hij zelfs had be-

1) Handb. der Prot. polemick, pag. 15.

2) Clem. Rom. "Ep. ad Corinth." Cfr. J. van Gilse: "Commentatio de Patrum Apostolicorum praeceptis moralibus," in "Annal. Acad. Lugd. Bat." 1832—1833, pag. 23 seqq. en G. R. van Hoëvell: "Dissert. hist. Theol. de Iren. dogm. de Unit. Eccl., pag. 109 seqq. Groningae 1836.

weerd, dat er, wat haar wezen, hare leer, haar oorsprong en hare voortreffelijkheid betrof, slechts ééne ware, oude, katholieke kerk bestond, welke de kettters echter dreigden te verscheuren ¹⁾.

Ontwaarde men aldus reeds vroegtijdig bij de Oostersche gemeenten een ernstig verlangen, om de verschillende belijders van Jezus' leer met elkander tot ééne kerk te vereenigen, die binnen bepaalde grenzen zou zijn beperkt — aan de kerkvaders van 't Westen, meer praktisch in hun streven en minder in theologische bespiegelingen verdiept, of wel door allerlei twisten bezig gehouden, was het echter overgelaten, om dat denkbeeld eener algemeene kerk nader uittewerken, te meer, toen ook dáár verdeeldheid en oneensgezindheid overal het hoofd begonnen opteheffen, en men het alzoo noodzakelijk begon te achten, om aan bepaalde leerstellingen en voorschriften het geloof en de rechtzinnigheid der onderscheidene Christenen te kunnen toetsen. Als den eersten, die de ware geloovigen nauwer en inniger met elkander trachtte te verbinden, en alzoo een dam optewerpen tegen de velerhande ketterijën (*αἵρεσεις*) en verdeeldheden, welke overal ontstonden, kan men Irenaeus beschouwen, bisschop van Lyon ²⁾, daar hij met klem aandrang op éénheid van leer en waarschuwde tegen de zucht der kettters, om iederen dag wat nieuws uitte vinden en te verkondigen, wat tot dusver nog nooit aan iemand in de gedachten was gekomen ³⁾. Hunne leer was immers, zeide hij, dat men niet één God moest

¹⁾ Strom. lib. 4. 6, 7. Cfr. H. E. F. Guericke: „De schola, quae Alexandriae floruit, cathchetica.” Halae 1825.

²⁾ Iren.: „*Ἐλεγχος καὶ ἀναποχή τῆς ψευδοῦς γνώσεως*,” of, naar de Latijnsche vertaling, die, hoewel zeer gebrekkig, grootendeels alleen nog overig is, „*Contra Haereses libri quinque*.” Lib. I, Ed. D. B. Massueti, Presbyteri et Monachi Benedictini e Congregatione Sancti Mauri. Parisiis 1710. Dit gansche eerste boek bevat bijna niets anders, als eene optelling der verschillende leeringen, die in den tijd van Irenaeus werden beleden en verkondigd. Cfr. G. R. v. Hoëvell, I, pag. 28. *

³⁾ Ibid. lib. I, cap. 21 § 5.

vereeren, maar vele aeonen, die uit dien God waren voortgekomen, tot welke aeonen ook Christus behoorde ¹⁾. Noodzakelijk was het dus, dat de ware geloovigen zich trouw vasthielden aan wat door de apostelen, zoowel schriftelijk als mondeling, was geleerd, ἡ παράδοσις τῶν Ἀποστόλων, daar de H. Schrift alleen, als fundament van het geloof, niet meer voldoende was, omdat ook de kettters zich daarop beriepen en er hunne dwalingen uit putteden ²⁾. Het was onmogelijk de waarheid te vinden, wanneer men ook de overlevering niet kende, gelijk de kerk die van de Apostelen had ontvangen, en door eene onafgebrokene reeks van bisschoppen getrouw had bewaard ³⁾. Het geloof dus in de Schrift en in de overlevering — ziedaar, wat, naar de meening van Irenaeus, de grondslag moest uitmaken der ware éénheid, want, als allen in één God geloofden en ééne waarheid tot richtsnoer hadden, zoude hunne belijdenis ook steeds dezelfde zijn ⁴⁾, en zoude er een band tusschen alle volkeren bestaan — welke taal zij ook spraken, en wáár zij ook woonden; — omdat zij, door hun geloof, te zamen leden waren van ééne kerk, waarin de Heilige Geest aanwezig is, die ook aan hen zou worden geschonken. Wie dus in waarheid een Christen wilde zijn, moest aan de kerk zich vasthouden en met hare leer overeenstemmen, terwijl zij daarentegen, die zulks niet deden, maar zich tegen die leer verzetteden, beschouwd moesten worden als onbeschaamde lasteraars van de opzieners der kerk, blinde leidlieden van blinden, die snelden tot hun verderf, daar God niet met hen was, noch met hen in gemeenschap verkeerde ⁵⁾.

¹⁾ Ibid. lib. IV, proleg. § 3.

²⁾ Ibid. lib. III, cap. 2, 4.

³⁾ Ibid. lib. I, cap. 10; III, cap. 3.

⁴⁾ Ibid. lib. IV, cap. 35.

⁵⁾ Ibid. lib. V, cap. 20: «Qui ergo relinquit praeconium ecclesiae, imperitiam sanctorum Presbyterorum arguit. — Tales sunt omnes haeretici, et qui se plus aliquid praeter veritatem invenire putant — varie et

Op Irenaeus volgde, als kampvechter voor de éénheid der kerk, vooral Tertullianus, bij wien wij dan ook dat leerstuk reeds meer tot ontwikkeling zien gekomen. De kerk is bij hem de maan, gelijk Christus de zon is en allen, die in dezen gelooven, sterren zijn ¹⁾. Gelijk God onze Vader is, zóó is de kerk onze moeder, en wanneer wij dus den Vader aanroepen en in Dezen den Zoon, dan gaan wij ook de moeder niet voorbij, omdat zij met den Vader en den Zoon één is ²⁾. Het beeld der kerk is de ark van Noach, dewijl uit haar vrede voorkomt, gelijk ook de duif der ark vrede bracht op aarde ³⁾. Hare leer heeft zij van de Apostelen, die haar wederom hadden ontvangen van Christus en door dezen van God, zoodat zij, die zich niet hielden aan de leer der Apostelen, ook niet erkenden, wat door God Zelfen was bevolen, en daarom uit de gemeenschap der geloovigen moesten worden verwijderd ⁴⁾. Vooral was de ware leer te vinden bij de gemeenten te Rome, Antiochië, Korinthe, Philippi, Thessalonika en Ephenze, zoodat, die iets anders leerden, dan ook leugenaars waren, die slechts verkondigden, wat door den duivel was gezaaid ⁵⁾.

multiformiter et imbecille facientes iter, de iisdem non semper eadem sententias habentes, veluti caeci a caecis circumducuntur, iuste cadent in sublatentem ignorantiae foveam. — Fugere igitur oportet sententias ipsorum — confugere autem ad ecclesiam et in ejus sinu educari et dominicis scripturis enutrir."

¹⁾ Tertull.: „De resurrect. carnis.” Cap. 52, pag. 421. Edit. Rigalt. Parisiis 1634.

²⁾ „De Orat.” cap. 2.

³⁾ De bapt. cap. 8: „Quemadmodum enim post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum (ut ita dixerim) mundi, pacem coelestis irae praeco columba terris annuntiavit demissa ex arca, et eum olea reversa, eadem dispositione spiritualis effectus, terrae, id est, carni nostrae, emergenti de lavaero post vetera delicta, columba sancti spiritus advolat, pacem Dei adferens emissa de coelis, ubi Ecclesia est arca figurata.”

⁴⁾ De praescript. haeret, cap. 21, pag. 288.

⁵⁾ Ibid. cap. 32, pag. 243: „Age jam, qui voles curiositatem melius

Was alzoo voortdurend reeds gestreefd naar éénheid in de kerk en hadden bovenal reeds Irenaeus en Tertullianus die trachten tot stand te brengen, door aantedringen op éénheid in geloof en traditie — hetgeen door hen slechts in breede en ruwe trekken was aangegeven, werd door Cyprianus nader uitgewerkt en onder meer bepaalde vormen gebracht, zoodat men hen, niet zonder grond, zijne voorloopers (*πρόδρομοι*) zou kunnen noemen en zeggen, dat, van het leerstuk over de éénheid der kerk, Irenaeus de idee, Tertullianus de ontwikkeling, maar Cyprianus de aanvankelijke voltooiing heeft geleverd ¹⁾.

Ook de tijdsomstandigheden werkten daartoe mede. Meer toch nog dan vroeger werd in de dagen van Cyprianus de behoefte gevoeld aan eene bepaalde leer en geloofsbelijdenis, daar zich overal en in steeds erger mate verdeeldheid en scheuring begonnen te openbaren. Immers, hadden Irenaeus en Tertullianus hoofdzakelijk te kampen gehad met *ketters*, die wel zeer veel moeite veroorzaakten, maar die toch de éénheid

exercere in negotio salutis tuae; percurrere ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae litterae eorum recitantur. Proxima est tibi Achaïca? Habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adjaces, Romam, unde nobis quoque auctoritas praesto est." Offr. cap. 21 et 31.

1) Niet te bewijzen is het gevoelen van sommigen, dat reeds vóór Irenaeus een streven merkbaar was om eene uitwendige éénheid der kerk te grondvesten, en dat vooral Polycarpus daarvan de grondlegger zou zijn geweest in vereeniging met Anicetus van Rome. Een ijverig verdediger van dit gevoelen is C. A. Kestner: „Die Agape, oder geheime Weltbund der Christen, vom Klemens von Rom, nach einer hierarchischen Constitution, und einem grad. Systeme maurerisch-symbolischer-religiösceremoniel Mysterien, unter Domitianus Regierung gestiftet." Jena 1819. Offr. J. E. C. Schmidt: „Versuch über die Entstehung der Katholischen Kirche". (Biblioth. für Kritik und Exegese des N. Test. und aelteste Kirchengesch. II B. 1^e st.). Dat Polycarpus weinig dacht aan eene kerk, blijkt ons ook daaruit, dat hij nog van het geloof zeide, wat later van de kerk werd gezegd: *ἡμεῖς ἴσατε μητέρα πάντων ἡμῶν.*" (Ep. ad Phil. cap. 3).

der kerk niet bedreigden, omdat zij feitelijk buiten deze stonden en ook gerekend werden, niet meer tot haar te behooren — aan Cyprianus viel het ten deel om te leven in een tijd, toen in den boezem der kerk zelve zich overal scheuring en tweespalt begonnen te vertoonen, hier — door verschil van geloof aan overlevering en Schrift; dáár — omdat de één de tucht der kerk als te toegevend, de ander wederom haar als te streng beschouwde. Nu eens waren het de lapsi, die zich verzetteden, tegen hetgeen door de kerk omtrent de boete werd geleerd; dan weder waren het de presbyters en verdere leden van den clerus, die weigerden naar de voorschriften hunner bisschoppen te luisteren, omdat zij aan deze geen gezag boven zich wilden toekennen, terwijl eindelijk uit de bisschoppen zelve nog sommigen, waaronder vooral de bisschop van Rome, aanleiding gaven tot oneenigheid, doordien zij aanspraak begonnen te maken op het oppergezag over al de anderen. Deze stand van zaken, die aldus dreigde voor de éénheid der kerk zeer gevaarlijk te zullen worden, begon dan ook een ieder, die het heil dier kerk beoogde, meer en meer met angst en zorg te vervullen, voor hetgeen in de toekomst daaruit voor haar zou kunnen geboren worden. Overal gingen stemmen op, die waarschuwdren tegen het naderend gevaar, en ook Cyprianus — zelf reeds van een ernstig en gestreng karakter, maar daarenboven nog een leerling van Tertullianus — gevoelde, dat het tijd werd, om met alle inspanning er naar te streven, dat de rust en de orde in de kerk mochten worden hersteld, wat, naar zijn oordeel, niet beter kon geschieden, dan door het invoeren eener strenge tucht, waarop nu en later alle pogingen tot verdeeldheid zouden afstuiten. Vandaar, dat hij in den strijd met de lapsi telkens zóó ernstig er op wees, hoe de eenig ware leer nadrukkelijk het doen van boete gebood, en voortdurend zóó krachtig ijverde voor het gezag der bisschoppen, omdat hij begreep, dat, door de erkenning daarvan, aan velerlei oneenigheid

de grondslag zou worden ontnomen: Vandaar, dat hij zijne merkwaardige verhandeling schreef: „de Unitate Ecclesiae”, blijkbaar met het doel, om op die wijze aan de on-eenheden te Rome een einde te maken, door de oprocrige confessores en gemeenteleden weder in onderwerping te brengen aan hun bisschop Cornelius ¹⁾. In één woord — welke neiging Cyprianus ook uit zich zelven reeds moge gehad hebben, om door tucht en leer alle geloovigen ten nauwste met elkander te verbinden, zoo mogen wij toch met alle recht voor waarheid aannemen, dat zijne gedachten over de éénheid der kerk eerst tot rijpheid en volkomenheid zijn geraakt, door de tijdsomstandigheden, onder welke hij leefde, en dat de twisten, waardoor in zijne dagen, zoowel de Afrikaansche, als de Westersche kerk werden beroerd, aan zijn geest die richting hebben gegeven, waardoor hij allengs als grondvester der kerkelijke éénheid is kunnen optreden.

Wenschen wij nu, uit de onderscheidene geschriften van Cyprianus, zijn gevoelen omtrent „de eenheid der kerk” nog meer in bijzonderheden te leeren kennen, dan vernemen wij het volgende:

Gelijk er maar één God is en één Christus, zóó is er ook maar ééne kerk (Ep. 40), die, gegrondvest op één fundament en gehoorzamende aan éénen Heer, ook slechts ééne leer en ééne traditie heeft (Ep. 67), waarom zij niet gescheurd of verdeeld kan worden, daar zij de éénheid bezit van een onverdeelbaar huis. Duidelijk was zulks reeds in de H. Schrift voorspeld. De vier rivieren toch in één Paradijs, waren een zinnebeeld der vier Evangelisten van éénen Heer, zoodat er in de daad slechts ééne leer is, ofschoon door meerderen verkondigd, gelijk reeds Salomo had geprofeteerd, toen hij, door den Heiligen Geest gedreven, zeide: „Eén eenige is mijne duif” ²⁾, en waarvan ook nog de rok van Jezus

¹⁾ Zie over deze verhandeling bl. 96 vgg.

²⁾ Hoogl. VI : 9.

een zinnebeeld was, die, zonder naad zijnde, niet verdeeld konde worden ¹⁾. Hoevele leden die kerk telde — zij waren toch niets meer, dan lichtstralen van óéne zon; takken van één boom; beeken, voortgevloeid uit ééne bron, zoodat ook aanstonds hun licht verdoofde en een geestelijke dood hun deel werd, zoodra zij zich van die kerk afscheidden, evenals de tak verdorde, die afgehouden werd, of de beek uitdroogde, zoodra zij van de bron werd afgesneden ²⁾. Die de kerk niet heeft tot moeder, kan God ook niet hebben tot Vader. Hij is alzoo ongelukkig, want er is geene zaligheid, dan in de kerk, en het is met haar, evenals 't was met de ark van Noach en het huis van Rachab — die er buiten waren, gingen verloren ³⁾. Dezulken gelijken het kaf, dat verstuift; hunne bisschoppen hebben geene zending, hun doop heeft geene kracht, want zij missen Jezus en zijne gonade; ja, al ondergaan zij ook om zijnentwille den marteldood, zoo is deze hun toch niet tot verdienste, daar zij, al heeten zij ook Christenen, feitelijk geene Christenen zijn ⁴⁾. Geene

1) De Unit. Eccl., pag. 109: „Hoc unitatis sacramentum, hoc vinculum concordiae inseparabiliter cohaerentis ostenditur, quando in euangelio tunica Domini Jesu Christi non dividitur omnino, nec scinditur.”

2) Ibid. pag. 108.

3) Ibid.: „Si potuit evadere quisquam, qui extra Noë arcam fuit, et qui extra ecclesiam foris fuerit, evadit.” De Roomsche kerk heeft later dit beeld der ark, als eene type van de alleen zaligmakende kerk, gretig overgenomen, en maakt er zelfs in onze dagen nog van gebruik, gelijk onder anderen blijkt uit de bul van Pius VIII van 24 Mei 1829, overgenomen in de „Gazette des Cultes,” van 5 Sept. 1829, waar wij lezen: „Il faut, vénérables frères, prémunir les peuples contre ces maîtres trompeurs; il faut leur apprendre, que la foi Catholique est la seule véritable, selon cette parole de l'Apôtre: „Un seul seigneur, une seule foi, un seul baptême;” que par conséquent celui là est un profane, comme le disait saint Jérôme, qui mange l'agneau pascal hors de cette maison et que celui là périra dans le déluge, qui ne sera pas entré dans l'arche de Noé.”

4) Ep. 55, pag. 113: „Quisquis ille est et qualiscunque est, Christianus non est, qui in Christi ecclesia non est.”

gemeenschap met God is hun deel, noch hoop op vergeving van zonden, omdat zij, van wege hunne vijandschap tegen Christus, als dooden zijn te beschouwen. In één woord — die in de kerk blijft, vindt daar zaligheid, maar die haar verlaat, vindt zijn verderf.

Ware leden der kerk zijn voorts zij, die in de H. Schrift gelooven, omdat deze het woord is van God en onmiddellijk van Hem uitgegaan, zoodat wij den wil van God vernemen uit de boeken, zoowel des Ouden, als des Nieuwen Verbonds; uit de spreuken van Salomo zoowel, als uit de Evangeliën der Apostelen. Die in de Schrift niet ervaren is, verstaat alzoo ook den wil van God niet, en staat bloot aan allerlei dwaling, (Ep. 74), ja, zelfs aan ketterij ¹⁾, waarom het vooral de plicht is der geestelijkheid, om ijverig steeds die schrift te onderzoeken en aan anderen te onderwijzen. Ook de *overlevering* heeft hare waarde, doch alleen dan, wanneer zij met de uitspraken der Schrift overeenstemt, omdat eene traditie, die haar grond niet vindt in de Schrift, zeer goed eene verouderde dwaling kan zijn ²⁾. Haar hooge ouderdom alleen geeft geen gezag; slechts dan is zij eerbiedwaardig, wanneer zij waarheid behelst ³⁾, en gesteund wordt door het gezag van Jezus en van de apostelen ⁴⁾. De Schrift dus bovenal en in de eerste plaats is het, waaraan de geloovigen zich moeten vasthouden, en hoe meer een ieder

¹⁾ Ep. 14, 15, 27. In Ep. 23 weet hij de verkeerde handelwijze van den confessor Lucianus niet beter te verontschuldigen, dan door van hem te zeggen, dat hij was „fide quidem calidus et virtute robustus, sed minus dominica lectione fundatus.” Cfr. „de Unit. Eccl.” pag. 105.

²⁾ Ep. 63. Cfr. Marc. VII : 13.

³⁾ Concil. Carth. : „Consuetudinem ratio et veritas semper excludit.”

⁴⁾ Duidelijk gaf Firmilianus zulks te kennen, toen hij aan Cyprianus schreef Ep. 75: „Consuetudini Romanorum consuetudinem sed veritatis opponimus, ab initio hoc tenentes, quod a Christo et Apostolis traditum est.” Cfr. Cypr. Ep. 74, pag. 211 seqq.

zulks doet, hoe minder verdeeldheid er ook zal heerschen, en hoe eerder men dat tijdperk zal bereiken, waarin allen onder elkander één zullen zijn ¹⁾.

Was alzoo, naar de meening van Cyprianus, de kennis van- en het onbepaald geloof in de H. Schrift, voor de geloovigen een eerste vereischte, omdat daardoor meer, en meer aan alle verdeeldheid in de kerk een einde zoude worden gemaakt — het eigenlijk en ware fundament, waarop hij de éénheid der kerk wilde grondvesten, was echter niet zoozeer nog het gezag der H. Schrift, als wel het gezag der bisschoppen, *de oppermacht van het episcopaat*.

Reeds vroeger was ook door anderen verlangd geworden, dat aan de bisschoppen, als hoofden der gemeente, het oppergezag over den clerus en de leeken zou worden toegekend ²⁾.

¹⁾ Sprekende over de verdeeldheid in de kerk, zegt Cyprianus: „Hoc eo fit, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quaeritur, nec magistri caelestis doctrina servatur. Quae si quis consideret et examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est.” De Unit. Eccl., pag. 105.

²⁾ Zóó vinden wij reeds vóór de Clementinische homiliën een, hoe-wel onechten, brief van Clemens Romanus aan Jacobus van Jeruzalem, waarin deze „bisschop der bisschoppen” wordt genoemd en zijne waardigheid met die eens hooge priesters wordt vergeleken. Ook Rothe brengt in zijn merkwaardig, doch veel bestreden boek „Die Anfänge der Chr. Kirche und ihre Verfassung,” de wording van het episcopaat tot het Apostolisch tijdvak terug, daar het, naar zijne meening, omtrent het jaar 70, door de toen nog levende apostelen, in eene, uitdrukkelijk daarvoor belegde, vergadering zou zijn ingesteld. Naar waarheid zegt echter Pierson in zijne „Gesch. van het R. Kathol.” dl. I, bl. 186, te dien opzichte: „Het schijnt mij toe, dat, bij dit geheele strijdpunt over de wording van het episcopaat, twee zaken wel in het oog moeten gehouden worden, die het voordeel hebben van historisch vasttestaan. Vooreerst, *dat wij geen enkel geschiedkundig getuigenis hebben, waaruit onwederlegbaar blijkt, dat de apostelen den episcopalen regeeringsvorm hebben ingesteld*, en ten tweede, *dat, reeds van den leeftijd af, volgend op dien der apostelen, er geen enkel kerkelijk schrijver is, voor zoover hij zich met de zaak inlaat, die zelfs een oogenblik in twijfel heeft getrokken, dat de apostelen den episcopalen regeeringsvorm hadden ingesteld*. Met andere woorden: *de instelling van het episcopaat*

Vooral was in de zóógenaamde brieven van Ignatius van Antiochië daarop voortdurend aangedrongen, en met nadruk had de schrijver van die brieven steeds de bisschoppen er toe aangespoord, dat zij zelven de waardigheid hunner hoogere betrekking zouden handhaven, terwijl hij tevens van elke gelegenheid had gebruik gemaakt, om de presbyters tot onderdanigheid jegens hunnen bisschop optewekken. „Wees toch gehoorzaam aan uwen bisschop” — had hij daarom de gemeente van Epheze vermaand — „en acht u gelukkig, dat gij in Onesimus een uitnemenden voorganger bezit, voor wien ik zelf eene geestelijke vriendschap heb opgevat en met wien ook gij steeds eensgezind behoort te zijn.” De bisschop is, volgens hem, gelijk aan eene cithar, de ouderlingen aan hare snaren, en waar éénstemmigheid heerscht, dáár wordt een lofzang gehoord ter eere van Jezus Christus. Niets evenaart ook de kracht van een gebed, dat door bisschop en gemeente gezamenlijk wordt opgezonden. — Evenzeer had hij aan de Christenen te Smyrna geschreven, dat zij toch niets moesten doen, wat op den godsdienst betrekking had, zonder vooraf den bisschop daarover te raadplegen, maar dat zij dien moesten volgen, gelijk Christus den Vader volgde, en dat zij naar de ouderlingen moesten luisteren, als naar de stem der apostelen. Die toch den bisschop eerde, eerde God, maar die hem ongehoorzaam was, diende den duivel ¹⁾. „De bisschoppen” — zóó had hij verder aan de gemeente te Magnesia geleerd — „zitten bij de geloovigen voor in de plaats van God, en de ouderlingen in de plaats der apostelen, zoodat men aan beiden behoort onderdanig te zijn, maar bovenal aan den bisschop” ²⁾.

door de apostelen, is door niets bewezen, en tevens, die instelling is onmiddellijk na hun dood als bewezen aangenomen.

¹⁾ Cfr. A. Pierson, I. I. pag. 166 seqq.

²⁾ Over de authenticiteit der zeven brieven, die aan Ignatius worden toegeschreven, en welke Eusebius (H. E. lib. III, cap. 36) ons opnoemt,

Op het voetspoor van pseudo-Ignatius, maar met meer volharding en standvastigheid nog dan dezen, hadden daarna ook

nl. aan Epheze, Magnesia, ad Trallenses, aan Rome, Philadelphi, Smyrna en Polycarpus, is (gelijk van algemeene bekendheid is), voortdurend veel getwist. De twaalf brieven toch, die vroeger op zijn naam stonden geboekt, werden reeds in de zestiende eeuw algemeen voor onecht verklaard. Usserius was de eerste, die eene oude Latijnsche vertaling vond der zeven Ignatiaansche brieven, totdat ook de oorspronkelijke Grieksche tekst, ten minste van zes hunner, door onzen landgenoot I. Vossius in de zeventiende eeuw op de bibliotheek der Medicis te Florence werd ontdekt, terwijl later de Benedictijner monnik Ruinart ook den Griekschen tekst vond van den zevenden brief, die aan de Christenen te Rome was geschreven, op de bibliotheek van Colbert te Parijs. Zóó schenen nu de authentieke brieven van Ignatius teruggevonden en het vraagstuk ten voordeele der echtheid van alle zeven te zijn beslist, totdat men onverwachts in de Nitrische woestijn eene Syrische recensie dier brieven vond, welke slechts drie bevatte, nl. aan de Romeinen, de Epheziërs en aan Polycarpus, welke recensie door Cureton in 1845 te Londen is uitgegeven, eerst onder den titel: „The ancient Syriac version of the Epistles of St. Ignatius,” en daarna in 1849 onder den titel: „Corpus Ignatianum.” Ook Vossius had zijne Grieksche recensie uitgegeven te Amsterdam in 1646, terwijl Ruinart den brief aan de Romeinen had opgenomen in zijne „Acta martyrum,” Parijs 1690. Op nieuw werd nu de strijd levendig gemaakt, die tot op dezen tijd nog onbeslist is gebleven, ofschoon men meer en meer er toe begint overtehehlen, om aan al de Ignatiaansche brieven hunne echtheid te ontzeggen, gelijk ook reeds J. E. C. Schmidt, hoogleeraar te Giessen, in zijn: „Versuch über die gedoppelte Recension der Briefe des Ignatius” in Henke’s „Magasin für Religions-Philosophie, Exegese und Kirchengeschichte” III B. Helmstadt 1795, aanmerkte: „Ignatius war ein angesehen Bischof von der Partey der Juden-Christen. Und seinen Namen brauchte man durch ihm untergeschobene Briefe, um die strengere Juden-Christen zu bestreiten, oder auf die Juden-Christen auf Vereinigung zu wirken.” Zie over de Ignatiaansche brieven verder Bunsen: „Ignatius von Antiochie und seine Zeit,” Hamburg 1847; F. C. Baur: „Die Ignatianische Briefe.” Tübingen 1848, en: „Het Christendom en de Christelijke kerk der 3 eerste eeuwen,” pag. 303 en 308; Ritschl: „Het ontstaan der Oud-Katholieke kerk,” pag. 400; Lipsius: „Over de echtheid van de Syrische recensie der brieven van Ignatius,” in Niedner’s „Tijdschr. voor historische Theologie,” 1856, 1° afl.; Neander: „Kirchengesch.,” dl. II, pag. 400;

Irenaeus en Tertullianus geijverd voor de uitbreiding van het episcopaal gezag en verlangd, dat aan de bisschoppen, als opvolgers der apostelen en dragers der ware overlevering, ten allen tijde in de kerkelijke aangelegenheden eene beslissende stem zou worden toegekend ¹⁾, en dat zij steeds met eerbied en onderdanigheid door gemeente en clerus zouden worden bejegend. Geen van beiden was echter nog zóóver gegaan, om van het gezag der bisschoppen de éénheid der kerk afhankelijk te maken, daar zij deze liever tot stand wilden gebracht zien door éénheid in geloof en traditie. Eerst Cyprianus was het, die zich onmogelijk eene kerkelijke éénheid kon voorstellen, zonder de absolute opperheerschappij van 't episcopaat, zoodat hij dan ook met kracht en inspanning er naar streefde, om deze te grondvesten en over den nog hevigen tegenstand van den clerus te doen zegevieren. Op de bisschoppen toch, zeide hij, was de kerk gebouwd, en iedere kerkelijke handeling moest dus ook door hen worden geleid (Ep. 33); immers, de bisschop vond zijn steun in de kerk, maar de kerk ook den zijnen in den bisschop, zoodat, indien iemand tegen den bisschop was, hij ook onmogelijk vóór de kerk konde zijn ²⁾. Had Tertullianus bij

N. C. Kist: „Over den oorsprong van 't bisschoppelijk gezag” enz., in: 't Archief voor Kerkelijke Geschiedenis,” verzameld door Roijaards en Kist, Tom II, pag. 8 seqq., 21 seqq., en „De Christelijke kerk op aarde,” dl. II, pag. 65, noot 7; W. Moll: „Geschiedenis der Christelijke kerk in tafereelen,” dl. I, pag. 142. Vooral is, met betrekking op de verschillende recensien der Ignatiaansche brieven, belangrijk de door het Haagsch genootschap met een gouden eerepenning bekroonde verhandeling van Dr. F. J. A. Junius.

¹⁾ Iren. „Contra Haer.” lib. IV, cap. 26: „Ili enim (episcopi) et eam, quae est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt, et eam, quae est in Filium Dei dilectionem, adaugent.” Ofr. v. Hoëvell l. l.; H. P. C. Henke: „Historia antiq. dogmatis de Unit. Ecel.” en A. Pierson: „De geschiedenis van het Roomsche Katholicisme.”

²⁾ Ep. 66: „Unde scire debes episcopum in ecclesia esse et ecclesiam in episcopo, et si quis eum episcopo non sit, in ecclesia non esse.”

zekere gelegenheid, ofschoon dan ook ironisch, den bisschop reeds betiteld als hoogepriester (*summus sacerdos, pontifex maximus*) — Cyprianus nam dien titel in ernst van hem over en paste hem, met al wat daaruit volgde, op de bisschoppen toe. Evenals toch vroeger de hoogepriester de opperste rechter was geweest, trad, naar zijne meening, nu, onder de nieuwe bedeeing, ook de bisschop als zóódanig op. Een ieder dus, die dezen niet gehoorzaam was, was des doods schuldig; die over den bisschop een oordeel durfde te vellen, oordeelde over God en over Christus, door wie de bisschoppen waren aangesteld, al had de gemeente hen ook verkozen. Aan niemand hadden de bisschoppen rekenschap afteleggen, dan aan God ¹⁾; zij slechts hadden de ware leer (Ep. 57), de sleutels van het hemelrijk en de macht om de zonden te vergeven ²⁾. Door hen moesten de priesters worden aangesteld, die ook van hen alleen hunne macht ontleenden ³⁾, daar zij de wettige opvol-

¹⁾ Ep. 3, 48, 55, 66. Cfr. Deuter. XVII : 8 seqq.

²⁾ Ep. 33, 75. Bij afwezigheid van den bisschop en in dringende noodzakelijkheid hadden echter ook de presbyters en diakenen de macht om vergiffenis te schenken, maar slechts aan zulke berouwhebbenden, als uitdrukkelijk door de martelaars of confessores werden aanbevolen. Ep. 18: *«Occurrendum puto fratribus nostris, ut qui libellos a martyribus acceperunt et praerogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo et infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectata praesentia nostra apud presbyterum quemcunque praesentem vel, si presbyter repertus non fuerit et urgere exitus coeperit, apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint, ut manu eis in poenitentiam imposita veniant ad Dominum eum pace, quam dari martyris literis ad nos factis desideraverunt.»*

³⁾ Ep. 72, 73, 74. Sproekt Cyprianus dikwerf van de goddelijke rechten der priesters, dan moeten wij daarbij wel in het oog houden, dat hij met die priesters bijna altijd alleen de bisschoppen bedoelt, daar de woorden *«sacerdotium»* en *«episcopatus»* in den regel bij hem van dezelfde beteekenis zijn. In Ep. 15 b. v. kent hij alleen aan den bisschop den *«honor sacerdotii»* toe, ofschoon hij in Ep. 19 ook verklaart: *«Idem presbyteris et diaconibus non deficit sacerdotii vigor.»* Ook reeds Pontius zegt in zijn *«Vita Cypriani»*, dat deze eerst het *«presbyterium»* en kort daarna het *«sacerdotium»* verkreeg.

gers waren der apostelen ¹⁾ en geroepen, om de kerk te beschermen en voor hare éénheid te waken ²⁾, zoodat, indien men hun ongehoorzaam durfde zijn, Christus zelf als hun wreker zoude optreden ³⁾.

Onder de bisschoppen zelven bestond er echter in de dagen van Cyprianus nog geen verschil in rang. Allen hadden zij dezelfde rechten, omdat allen gelijkelijk opvolgers waren van de apostelen, en iedere gemeente rustte op haar bisschop in 't bijzonder ⁴⁾, gelijk de gansche kerk zulks deed op de bisschoppen in 't algemeen. Wel schijnt er soms bij Cyprianus strijd te bestaan tusschen theorie en praktijk, zoodat het is, alsof hij aan den eenen bisschop meer aanzien toekent, dan aan den anderen — maar die strijd is toch slechts denkbeeldig, daar het alleen om de meerdere voortreffelijkheid van hun hoofd en hart, om huns persoons wille, in één woord, is, dat hij met bijzonderen eerbied en ingenomenheid van sommigen spreekt, doch geenszins, omdat hij aan deze feitelijk boven de anderen eenige, meerdere macht toeschrijft. Dat, ook naar zijne meening, werkelijk alle bisschoppen onder elkander gelijk waren, blijkt ons nog genoegzaam uit zijn schrijven aan Stephanus van Rome, en uit de woorden, die hij sprak, toen hij het concilie van Carthago opende en daarin uitdrukkelijk vermaande, dat niemand zijn oordeel zoude onderwerpen aan dat eens anders, „daar ieder bisschop

¹⁾ Ep. 45, 66, 74.

²⁾ De Unit. Eccl., pag. 108: „Quam unitatem firmiter tenere ac vindicare debemus, maxime episcopi, qui in ecclesia praesidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum ac indivisum probemus.”

³⁾ Ep. 66, pag. 168: „Qui Christo non credit sacerdotem facienti, postea credere incipiet sacerdotem vindicanti.”

⁴⁾ De Unit. Eccl.: „Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur.” Ep. 55: „Cum sit a Christo una ecclesia per totum orbem in multa membra divisa, item episcopatus unus episcoporum multorum concordie numerositate diffusus.”

slechts aan God rekenschap en verantwoording van zijne daden schuldig was." En ook het aanzien, dat hij zelf genoot boven velen, zoodat zijne stem steeds een zwaar gewicht in de schaal legde bij de behandeling van kerkelijke vraagstukken, en vele andere bisschoppen bij hem voortdurend kwamen om raad, ontzenuwt geenszins die beweesing. Wel was zijn invloed groot, zóó groot zelfs, dat men hem met recht als hoofd der toenmalige Afrikaansche kerk kan beschouwen — maar ook bij hem was zulks niet het geval, omdat hij aan zich zelven meerder aanzien toekende, dan aan zijne ambtgenooten, of door deze in rang boven zich verheven werd geacht — doch alleen, omdat hij, als bisschop der hoofdstad, door een ieder werd geëerd, maar bovenal, omdat hij, door zijne persoonlijke voortreffelijkheid, zich ieders achting en tegenegenheid had verworven ¹⁾.

§ 15. VERVOLG. VERHOUDING TOT ROME.

Waren alzoo, gelijk wij gezien hebben, in de dagen van Cyprianus, alle bisschoppen in rang nog aan elkander gelijk, zoodat geen hunner rechtens boven den anderen meerdere macht bezat — het zal hier de plaats zijn, om dan eens nauwkeurig te onderzoeken, hoedanig wel de verhouding was, zoowel van de bisschoppen in 't algemeen, als van Cyprianus

¹⁾ Het is daarom niet te verdedigen, maar met de geschiedenis der eerste eeuwen van de Christelijke kerk bepaaldelijk in strijd, wat du Pin zegt in zijne „*Antiqua ecclesiae disciplina*,” pag. 19, 20, dat Cyprianus wettelijk primaat van Afrika zou zijn geweest, of ook wat Morcelli beweert in zijn „*Africa Christiana*,” Tom I, pag. 31, dat hij zelfs meer dan metropolitaan, dat hij *exarch*, ja, *patriarch* geweest zou zijn. Rettberg roept bij die beweesing met verontwaardiging uit: „*Jesuitercritik* bleibt stets dieselbe.” Inl. pag. 16. Zie ook W. Moll: „*Kerkelijk leven*,” dl. I, pag. 168 seqq.

in 't bizonder, tot den bisschop van Rome, opdat wij tot de wetenschap mogen komen, of deze werkelijk reeds in dien tijd zulk eene opperheerschappij in de kerk bezat, als waarop Rome zich zóó gaarne verheft, en welke beweesing zij ook nu nog met alle kracht zoekt te verdedigen.

Outegenzeggelijk was, van de vroegste tijden af, in de Christelijke kerk het aanzien der gemeente van Rome groot. Onder de oudste gemcenten der Christenheid nam zij eene eerste plaats in, daar zij — volgens de overlevering, die echter door velen werd geloofd, en waarop de bisschoppen van Rome zich ook telkens verhoovaardigden — gesticht zoude zijn door den apostel Petrus, die vervolgens er zelfs nog vijfentwintig jaren, ééne maand en zeven dagen bisschop zou zijn geweest, om eindelijk, evenals de apostel Paulus, er den marteldood te ondergaan ¹⁾.

¹⁾ Het oudste verhaal, aangaande Petrus' komst en episcopaat te Rome, vindt men in een Joodsch-Christelijken roman uit het begin der tweede eeuw, de „Clementinische homiliën" genaamd, die gewoonlijk, maar waarschijnlijk zeer ten onrechte, aan Clemens Romanus wordt toegeschreven, en eene bestrijding bevat van de vrijzinnige denkbeelden van Paulus. In de eerste eeuw der Christelijke kerk vindt men echter nog hoegenaamd geen gewag gemaakt van zulk eene betrekking van Petrus tot de gemeente van Rome. Eerst in het laatst der tweede eeuw begon zich langzamerhand hier en daar die traditie te doen hooren, vooral dan ook naar aanleiding, van hetgeen door „de homiliën" was medegedeeld, totdat, tegen het eind der vierde eeuw, de geschiedenis van Petrus' komst te Rome, zijn episcopaat en marteldood aldaar, als een afgerond geheel door Hieronymus in zijn „Catal. Script. Eccl.," alsmede door Eusebius in zijn „Chronicon" werd opgenomen. Dat echter de gemeente te Rome niet door Petrus is gesticht, en zijn episcopaat in die stad niets meer is, dan eene legende, blijkt ons reeds spoedig bij elk onpartijdig onderzoek, terwijl het ook in strijd is, met wat bijbel en geschiedenis ons leeren, en evenmin met de tijdrekenkunde kan worden overeengebracht. Wel zegt Perrone, jezuït en professor in de dogmatiek aan 't Collegium Romanum, in zijne „Praellectiones theologicae," Tom II, § 548: „Sanc in factis illis asserendis conspirant auctores omnes coevi, aut aetati illi suppres, qui de Petro scripserunt,

Ten gevolge dier apostolische stichting had de gemeente van Rome verder nog — naar hare beweesing ten minste — bij uitnemendheid de ware overlevering, omdat deze door eene geregelde opvolging van bisschoppen onveranderd bij haar was bewaard gebleven, en, bedenkt men daarbij dan, dat genoemde gemeente door zeer vele andere gemcenten als hare stichtster werd geëerd; bovenal, dat zij zich bevond in de hoofdstad van het machtige Romcinsche rijk; den roem zich had verworven van groote liefdadigheid 1), en zelfs reeds meerdere harer bisschoppen hun geloof door den marteldood had zien bevestigen — dan zal het voorzeker een ieder ook dui-

Clemens Romanus, Ignatius, Papias, Dionysius, Corinthiorum episcopus, Irenaeus, Cajus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Cyprianus, Eusebius, Lactantius, Athanasius, Epiphanius, Julianus, Augustinus, Palladius, quibus non pauci alii addi possent, qui omnes diserte Petrus Romam venisse, ejus episcopatum gessisse atque ibidem obiisse, testantur" — en stemt met dezen zelfs overeen de Protestantsche geschiedschrijver Schröckh, als hij in zijne „Kerkelijke Geschiedenis," 2e dl., pag. 155. Uitg. Helg., verklaart, dat geene gebeurtenis der oude geschiedenis door éénstemmige getuigenis der beste Christenleeraars zóó buiten strijd is gesteld geworden, als juist deze (nl. aangaande Petrus) — maar wij mogen het woord van Cyprianus niet vergeten: „Consuetudinem ratio et veritas semper excludit," daar het aantal der kerkvaders, die over Petrus spreken, tot bevestiging van de leer van Rome niets afdoet, wijl zij slechts uvertellen, wat de overlevering tot hen had gebracht, zonder dat zij door ernstig onderzoek zich eerst van de waarheid daarvan hadden overtuigd. Zie nader Fr. Spanheim: „De fieta protectione Petri in urbem Romam deque non una traditionis origine." Op. misc. Lugd. Bat. 1703, Tom. II; F. C. Baur: „Paulus, aanhangsel tot de Petrus-sage;" Neander l. l. dl. I, pag. 258; Ellendorf: „Is Petrus te Rome geweest," Amsterdam 1842; C. Hase: „Handb. der Prot. Polemiëk," pag. 136 seqq. en ook mijn geschrift: „Het verblijf, episcopaat en de marteldood van Petrus te Rome." Historisch onderzoek. Gorinchem 1867.

1) Euseb. lib. IV, cap. 23: Ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἡμῶν ἔθος ἐστὶ τοῦτο, πάντας μὲν ἀδελφοὺς ποιμικῶς ἐκτροχεύειν, ἐκκλησίαις τε πολλαῖς ταῖς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐφόδια πέμπειν ὧδε μὲν τὴν τῶν θεομένων πενίαν ἀναψύχοντας ἐν μετάλλοις δὲ ἀδελφοῖς ὑπάρχουσιν ἐπιχορηγοῦντας.

delijk zijn, waarom de gemeente van Rome eene zóó hooge plaats innam onder de overige gemcenten der Christenheid, en om welke redenen zij zóóveel invloed bezat op de aangelegenheden der kerk.

Van eene opperheerschappij van Rome over de kerk vinden wij echter in de beide eerste eeuwen, en zelfs nog geruimen tijd daarna, geen enkel spoor. De bisschoppen der gemeente werden op dezelfde wijze verkozen, als overal elders ¹⁾; droegen met hunne andere ambtgenooten gelijken titel ²⁾, en hadden ook met hen gelijke rechten. Wel beroept Rome zich, tot bevestiging harer aanspraken, op eenige woorden van Irenaeus, waarin schijnbaar reeds eene erkenning van Rome's meerder gezag lag opgesloten, maar het verband, waarin die woorden voorkomen, laat zulk eene opvatting echter niet toe ³⁾. Irenaeus, immers, had trachten aantetoonen, dat de prediking der apostelen, door eene onafgebrokene opvolging van bisschop-

¹⁾ Cfr. e. g. Ep. 55, waar Cyprianus van Cornelius zegt: „Factus est autem Cornelius episcopus de Dei et Christo iudicio, de clericorum paene omnium testimonio, de plebis, quae tunc adfuit, suffragio et de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio.” Zie ook Ep. 43, 67, en W. Moll l. I., dl. I, bl. 109 vgg.

²⁾ Onjuist is daarom de bewering, dat, reeds van de vroegste tijden der Christelijke kerk af, de bisschop van Rome bij uitzondering den titel zonde hebben gevoerd van „papa,” paus. Ook andere bisschoppen werden aldus betiteld. Zóó luidt b. v. het opschrift van Ep. 23: „Universi confessores Cypriano papae,” terwijl in Ep. 8 zelfs de Romeinsche clerus aan Cyprianus dien titel geeft: „Didicimus secessisse benedictum Papam Cyprianum” seqq. Cfr. W. Moll l. I., dl. I, bl. 105.

³⁾ Iren. „Contra Haer.,” lib. III, cap. 3: „Ad hanc enim ecclesiam propter potentioorem principatitatem necesse est convenire ecclesiam.” De oorspronkelijke woorden hebben waarschijnlijk geluid: „πρὸς ταύτην τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἐκαιωτέραν ἀρχαιότητα ἀνάγκη πάσαν συμβαίνειν ἐκκλησίαν.” Vgl. ter dezer plaatse de aantekeningen van Stieren in zijne uitgave van de geschriften van Irenaeus, dl. I, pag. 429; Gieseler: „Lehrbuch der Kirchengesch.” B. I, s. 175 seqq. 3 Ausg.; Ritschl l. I., pag. 571; Baur, l. I., pag. 321.

pen over de geheele aarde, getrouw in de kerk was bewaard gebleven, waarom ieder Christen dan ook in de leer dier kerk, als van apostolischen oorsprong, moest gelooven. Vooral was, naar zijne meening, de gemeente van Rome, als gesticht door de apostelen en gevestigd in de hoofdstad der wereld, het waardig, dat de andere gemeenten op haar het oog gevestigd hielden. Niet echter, omdat Rome alleen de apostolische overlevering had; integendeel — deze werd ook in andere gemeenten gevonden ¹⁾; maar Rome noemde hij bij uitnemendheid en in de eerste plaats, omdat — gelijk hij uitdrukkelijk verklaart — het te lang zoude duren, indien hij de opvolgingen van alle gemeenten wilde optellen ²⁾, waarom hij het voldoende achtte slechts te wijzen op die gemeente, welke *de grootste, de oudste en de meest bekende* was, en die om haar meerder aanzien (propter potentiorem principalitatem), dus ook wel verdiende in de eerste plaats genoemd te worden. Niet van meerdere macht, maar slechts van meerder aanzien, is alzoo hier sprake, en naar Rome luisteren moesten de andere gemeenten, niet, omdat zij daaraan ondergeschikt waren, maar slechts, omdat Rome, als door de Apostelen gesticht, bovenal de ware leer kon gerekend worden te hebben. Dat, in de eerste eeuwen, werkelijk door niemand aan Rome het oppergezag in de kerk werd toegekend, bewijst ons verder nog de Paschastrijd tusschen de Klein-Aziatische bisschoppen en Victor van Rome, terwijl ook de brief, die ten gevolge van dien strijd door Irenaeus aan Victor werd geschreven, en waarin zekerlijk van geene ondergeschiktheid blijk wordt gegeven, krachtig daartegen getuigt ³⁾.

Ook Tertullianus stelde Rome nog op gelijke lijn met

¹⁾ Zóó noemt hij in het slot van hetzelfde hoofdstuk ook nog als draagsters der apostolische traditie de gemeenten van Epheze en Smyrna.

²⁾ Ibid.: „Quoniam valde longum est in hoc tali volumine omnium ecclesiarum enumerare successiones.”

³⁾ Euseb. lib. V, cap. 24.

Korinthe, Philippi, Thessalonika en Ephese ¹⁾. Wel noemt hij eens het hoofd der Romeinsche gemeente „bisschop der bisschoppen,” *episcopus episcoporum*, *pontifex maximus*, maar het verband, waarin ook die woorden voorkomen, doet ons duidelijk zien, dat zij eerder in ironischen zin, dan wel als betuiging van eerbied, moeten worden opgevat. De bisschop toch van Rome, Zephyrinus, had bevolen, dat, na volbrachte boete, zelfs voor zware vleeschelijke zonden, vergiffenis moest worden verleend. Dat bevel, hetwelk zóó sterk indruischte tegen de streng montanistische begrippen van Tertullianus over de kuisheid, en dat daarom door hem als eene verkrachting der kerkelijke tucht werd beschouwd, vervulde hem met verontwaardiging. Op bitteren toon verwijt hij alzoo den Romeinschen bisschop zijne lauwheid en beschuldigt hem tevens, dat hij een toon aansloeg, alsof hij de heidensche opperpriester, de Pontifex Maximus, de bisschop der bisschoppen, was ²⁾ — op gelijke wijze, als later ook Cyprianus aan Pupianus het verwijt voorwierp, dat deze zich wilde stellen tot bisschop over den bisschop ³⁾, en hij in zijn inleidend woord tot de vergaderden te Carthago uitdrukkelijk vermaande, dat niemand zich toch tot bisschop over de bisschoppen zoude stellen, noch op anderen door bedreiging of anderszins eenigen invloed zoude trachten uitte oefenen ⁴⁾. Dat, voor het overige,

1) De praescript. haeret. cap. 32.

2) De pudicitia cap. I: „Audio etiam edictum esse propositum et quidem *peremptorium*. Pontifex scilicet Maximus, episcopus episcoporum edicit: „Ego et moechiae et fornicationis delicta paenitentia functis dimitto.” O edictum, cui adscribi non poterit: bonum factum! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem opinor, in ipsis libidinum jannis, sub ipsis libidinum titulis.”

3) Ep. 66: „Quis autem nostrum longe est ab humilitate, utrumne ego, qui quotidie fratribus servio — an tu, qui te episcopum episcopi et judicem judicis ad tempus a Deo dati constituis?”

4) Concil. Carth. Introd.: „Neque enim quisquam nostrum episcopum se esse episcoporum constituit aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem

Tertullianus waarlijk geenszins genegen was om aan Rome het recht toetekennen aan de kerk bevelen te geven, blijkt nog voldoende uit de scherpe taal, die hij verder tot Zephyrinus richtte, alsmede uit zijne volstreekte weigering om aantenemen, dat Rome bij uitnemendheid de macht zou hebben om dergelijke zonden, als waarvan boven gesproken is, te vergeven ¹⁾.

Gaan wij nu over tot de dagen van Cyprianus, dan ligt al aanstonds de brief van Firmilianus van Caesarea voor ons, als een bewijs, hoe ver ook deze er van verwijderd was, om het oppergezag van Rome te erkennen. Hij wil, zegt hij, over den hoogmoed en de onbeschaamdheid van Stephanus, bisschop van Rome, niet verder uitweiden, opdat hij nog niet meer er door geërgerd worde ²⁾. Hij ontkent, dat Rome in elk opzicht de ware leer bezit, 't geen ook nog bewezen was in den Paschastrijd met de Oostersche bisschoppen ³⁾. Hij prijst Cyprianus, dat deze de beweesing van Stephanus, alsof de ketterdoop reeds door de apostelen zou zijn geldig verklaard en voor de volgende tijden als wettig zou zijn aanbevolen, zóó goed

collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suae arbitrium."

¹⁾ De pud. cap. 21: *"Exhibe enim et nunc mihi apostolica prophetica exempla, ut agnoscam divinitatem, et vindica tibi delictorum ejusmodi remittentorem potestatem. — De tua nunc sententia quaero, unde hoc jus ecclesiae usurpes? Quia dixerit Petro Dominus: "Super hanc petram aedificabo meam ecclesiam?" Qualis es, evertens atque commentans manifestam Domini intentionem, personaliter hoc Petro conferentem?"*

²⁾ Ep. 75: *"Sed haec interim, quae ab Stephano gesta sunt, praeterantur, ne dum audaciae et insolentiae ejus meminimus, de rebus ab eo improbe gestis longiorem molestiam nobis inferamus."*

³⁾ Ibid.: *"Eos autem, qui Romae sunt, non ea in omnibus observare, quae sint ab origine tradita, et frustra apostolorum auctoritatem praetendere, scire quis etiam inde potest, quod circa celebrandos dies paschae et circa multa alia divinae rei sacramenta videat esse apud illos aliquas diversitates, nec observari illic omnia aequaliter, quae Hierosolymis observantur."*

had wederlegd ¹⁾. Hij is er over verontwaardigd, dat Stephanus, die zóó trotsch was op den bisschopszetel, dien hij bekleedde, en die zich een opvolger noemde van Petrus, door zijne leer over de geldigheid van den ketterdoop de verdeeldheid in de kerk zoozeer deed toenemen en steeds nieuwe sekten in het aanzijn riep ²⁾, terwijl toch de overlevering, waarop Rome zich beriep, niet op waarheid was gegrondvest ³⁾. Hij verwondert zich er over, dat Stephanus zich zelfs niet schaamde om te beweren, dat ook door kettters de zonden konden worden vergeven ⁴⁾, en verwijt hem daarom, dat hij erger was dan alle kettters te zamen (haereticis omnibus pejor), ja, al de beleedigende woorden ten volle verdiende, die door hem tegen Cyprianus waren uitgesproken ⁵⁾.

Wat Cyprianus zelve betreft — zoo zoude men, bij eene slechts oppervlakkige kennismaking met zijne geschriften, allicht tot de gedachte komen, dat hij ten minste de aanspraken van Rome waardeerde, en die gemeente erkende, als rechtens het

¹⁾ Ibid.: „Et quidem, quantum ad id pertineat, quod Stephanus dixit quasi Apostoli eos, qui ab haeresi veniunt, baptizari prohibuerint et hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissime vos respondistis, neminem tam stultum esse, qui hoc credat apostolos tradidisse, quando etiam ipsas haereses constet execrabiles ac detestandas postea exstitisse.”

²⁾ Ibid.: „Atque ego in hac parte juste indignor ad hanc tam apertam et manifestam Stephani stultitiam, quod, qui sic de episcopatus sui loco gloriatur et se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta ecclesiae collocata sunt, multas alias petras inducat et ecclesiarum multarum nova aedificia constituat, dum esse illic baptismum sua auctoritate defendit.”

³⁾ Ibid.: „Caeterum nos veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem sed veritatis opponimus, ab initio hoc tenentes, quod a Christo et ab apostolis traditum est.”

⁴⁾ Ibid.: „Et non pudet Stephanum hoc asserere, ut per eos, qui eum ipsi in omnibus peccatis sint, dicat remissionem peccatorum dari, quasi posset esse in domo mortis lavacrum salutis.”

⁵⁾ Ibid.: „Qui omnia in se esse conscius praevenerit, ut alteri ea per mendacium objiceret, quae ipse ex merito audire deberet.”

oppergezag hebbende in de kerk. Met de meeste hoogachting maakt hij toch steeds van haar melding; hij zegt, dat zij is de „*ecclesia principalis*,” en dat van haar de „*unitas sacerdotalis*,” is uitgegaan (Ep. 55); hij noemt haar den „wortel” en „oorsprong” (*radix et matrix*) der katholieke kerk (Ep. 45); hij erkent hare stichting door den apostel Petrus, en toch — niemand misschien, die verder verwijderd was van de gedachte om den bisschop van Rome boven zich te erkennen, dan juist wel Cyprianus. Immers, wij behoeven slechts zijne herhaalde verklaringen te lezen aangaande de onderlinge gelijkheid der bisschoppen, en voor oogen te houden, welke de houding was, die hij aannam tegenover Rome, zoowel ter gelegenheid van de zaak der Spaansche bisschoppen, als ook bij den strijd over den ketterdoop — om al spoedig tot de overtuiging te komen, dat hij zich met den bisschop van Rome volkomen gelijk stelde en in alles toonde, dat hij van een oppergezag van Rome over de kerk niets wilde weten. En waarlijk, Rome was hem inderdaad niets meer, dan het symbool der kerkelijke éénheid, die in de apostolische waardigheid haar uitgangs-, en in het episcopaat haar steunpunt had ¹⁾; doch ook geene andere gemeente was, naar zijne meening, daarvoor zóó geschikt, als juist Rome. Immers, in die stad was Petrus, — en hij geloofde dit — bisschop geweest; Petrus, die het eerst de macht der sleutels had ontvangen, en met recht maakte de gemeente van Rome daarom op bizonderen eerbied aanspraak; doch — evenmin als Petrus de macht om te binden of te ontbinden alleen had behouden, maar gelijke macht later ook aan de overige apostelen was verleend, waardoor deze aan Petrus volkomen gelijk waren geworden — evenmin

¹⁾ Hij was de eerste, die reeds beproefde aan de vergaderingen der bisschoppen (*conciiliën*) een goddelijk gezag toetekennen, gelijk blijkt uit zijn schrijven aan Cornelius: „*Placuit nobis S. S. suggerenti et Domino per visiones multas monenti*”, seqq.

bezat ook de bisschop van Rome alleen de macht der sleutels — al was die ook van Petrus op haar overgegaan — daar ook de overige bisschoppen, als erfgenamen der apostelen, gelijke rechten hadden verkregen ¹⁾. De roem van Rome bestond dus daarin, dat hare bisschoppen opvolgers waren van den apostel die *het eerst*, maar niet van hem, die *bij uitzondering, alleen*, de macht der sleutels had ontvangen. Vandaar, dat hare bisschoppen wel bijzondere eere waardig waren, maar toch boven de andere bisschoppen geene meerderere macht bezaten, en de *«cathedra Petri»*, waarop de kerk was gegrondvest, geenszins de bisschopszetel van Rome in 't bijzonder was, maar de bisschoppelijke waardigheid, het episcopaat, in 't algemeen, als erfgenaam van de macht der apostelen ²⁾.

Gaan wij nu het overwogene nog kortelings na, dan komen wij tot de slotsom, dat wij bij Cyprianus voor het eerst

1) Ep. 73: *«Nam Petro primum Dominus, super quem aedificavit ecclesiam — potestatem istam dedit, ut id solveretur in coelis, quod ille solvisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad apostolos loquitur, dicens: «Sicut misit me pater, et ego mitto vos.» Hoc cum dixisset, inspiravit et ait illis: «Accipite spiritum sanctum. Si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; si cujus tenueritis, tenebuntur.» De Unit. Eccl., pag. 108. «Hoc erant utique et caeteri apostoli, quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur.» Cfr. N. C. Kist: *«De Christelijke kerk op aarde,»* dl. II, pag. 72. Ritschl l. l. pag. 570.*

2) De Unit. Eccl.: *«Qui ecclesiae renititur et resistit, qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit?»* De cursief gedrukte woorden zijn echter hoogstwaarschijnlijk van latere dagteekening, daar zij in de meeste codd. en in alle uitgaven, welke die van Manutius voorafgaan, ontbreken. Meermalen gebruikt echter Cyprianus de uitdrukking: *«Cathedra Petri,»* maar bijna altijd bedoelt hij dan daarmee de bisschoppelijke waardigheid in 't algemeen. Het geheele bisschoppelijk bestuur, of de *«cathedra»* van alle bisschoppen te zamen, noemt hij de *«cathedra Petri,»* zoodat, aan de bisschoppen gehoorzaamheid te weigeren, dus is de *«cathedra Petri»* te weerstaan. Zie ook Neander l. l., dl. I, pag. 160 in de noot; Fr. Münter: *«Primordia Ecclesiae Africanæ,»* p. 50 seqq. en M. Leidecker: *«Historia Ecclesiae Africanæ,»* p. 507 seqq.

de leer aangaande eene algemeene, Katholieke kerk, *buiten welke geene zaligheid te vinden is*, bepaald en duidelijk vinden uitgesproken. Hij was meer practisch, dan zijne voorgangers Irenaeus en Tertullianus, en verschilde, wat betreft de leer der kerkelijke éénheid, daarin van deze, dat zij meer streefden naar eene geestelijke éénheid, die zoude worden verkregen door samenstemming in geloof en traditie — terwijl hij die éénheid eerder trachtte te grondvesten door uitwendige middelen, als discipline en oppergezag van het episcopaat, daar, naar zijne meening, de éénheid van elke gemeente in 't bijzonder, moest ontstaan door de betrekking van de leden dier gemeente op haar bisschop, terwijl dan de éénheid der kerk in 't algemeen zou worden verkregen, door de overeenstemming en de broederlijke gezindheid van al de bisschoppen te zamen. Alleen dan echter hadden deze macht en rechten, wanneer zij bisschoppen waren van de alleen ware Katholieke kerk, in één woord — de bisschoppen rustten op de kerk en de kerk rustte op de bisschoppen ¹⁾. Wel een bewijs dus, hoezeer Cyprianus nog van de latere leer van Rome verschilde, en wel in dit hoogst gewichtig punt, dat hij aan het episcopaat in 't algemeen die rechten en die macht wilde toegekend hebben, welke Rome beweerde en nog beweert, dat aan hare bisschoppen alleen toekomt.

Hetgeen Cyprianus aangaande de macht van het episcopaat had geleerd, werd, reeds kort na zijnen dood, nog nauwkeuriger uitgewerkt in de *Constitutiones Apostolicae* ²⁾,

¹⁾ Ep. 66: „Episcopus in ecclesia est et ecclesia in episcopo, et si quis cum episcopo non sit, in ecclesia non est.” Cfr. Ep. 45, 73, 75. Zie ook daarover L. W. E. Rauwenhoff: „De kerk” in het „Theol. Tijdschr.,” 1^e jaarg., 1^e stuk. H. P. C. Henke zegt van dit woord in zijne: „Historia antiq. dogm. de Unit. Eccl.,” pag. 49; „Hic quasi succus est totius libri et hunc fore in modum totus ille compositus est, mysticis ineptiis et interpretamentis misere contortis plenus, atque oraculis sybillinis obscurior.”

²⁾ Διατάξεις s. διατάξεις ἀποστολικαί. Ten onrechte toegeschreven

zonder dat ook deze echter nog met een enkel woord melding maken van een rechtmatig oppergezag van Rome over de kerk. De bisschop — wordt daarin gezegd — is de hoogste *rechter*, die eene macht bezit, aan die van God gelijk, om over de zondaren gericht te kunnen houden. Hij is *plaatsvervanger* en *beelddrager* van God (ὡς θεῶν τύπον ἔχων ἐν ἀνθρώποις), en heerscht als zoodanig over alle menschen, priesters, koningen, heeren, vaders, zonen, lecraren en onderdanen. Hij is *propheet*, die het woord ontvangt en onderwijst, bekend is met de Schrift en met de stemmen Gods (φθόγγου θεοῦ), wachter der kennis en leeraar der godsvrucht; ja, hij is zelfs *hoogepriester*, die de plaats bekleedt en al de voorrechten geniet, van den hoogepriester des Ouden Verbonds ¹⁾.

Vinden wij alzoo, noch in de geschriften van Cyprianus, noch ook in de Constitutiones Apostolicae, het supremaat van Rome over de kerk gehuldigd of erkend — ontegenzeggelijk hebben beiden echter veel bijgedragen, tot de latere grondvesting daarvan. Immers, zoodra aan het episcopaat de heerschappij over den clerus en de gemeente — de absolute macht aldus in de kerk — werd verleend, begaf men zich op een gevaarlijken weg en was er slechts meer noodig, dat uit die bisschoppen de een of ander opstond van een energiek karakter, om, indien hij ten minste daarbij door de omstandigheden begunstigd werd, op zich alleen al de macht te zien overgaan, die door Cyprianus nog

aan Clemens Romanus, zijn zij waarschijnlijk eerst in het laatst der derde, of het begin der vierde eeuw opgesteld, met de klaarblijkelijke bedoeling, om de leer van Cyprianus ook in het Oosten ingang te doen vinden. Zie Krabbe: „Über der Ursprung und die Inhalt der Apost. Constitutionen.” Hamburg 1829. Cfr. N. C. Kist: „de Christelijke kerk,” dl. II, pag. 74.

¹⁾ Const. Apost. lib. II, cap. 11, 12: Οὕτως ἐν ἐκκλησίᾳ καθέξου τὸν λόγον ποιούμενος, ὡς ἐξουσίαν ἔχων κρίνειν τοὺς ἡμαρτηκότας· ὅτι ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις εἴρηται· ὃ ἐὰν θύσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς ἔσται δεδεμένον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὃ ἐὰν λύσῃτε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τῷ οὐρανῷ. Κρίνε οὖν ὡς ἐπίσκοπε μετὰ ἐξουσίας ὡς ὁ θεός, ἀλλὰ τοὺς μετανοοῦντας προσλαμβάνου.

aan het episcopaat in 't algemeen was opgedragen. Zóó kwamen uit de rijen der presbyters de bisschoppen te voorschijn; zóó verhieven zich uit het midden van deze langzamerhand weder de metropolitanen en de patriarchen; zóó werd eindelijk het hoogste gezag in de kerk voor zich ook verkregen door den bisschop van Rome. Gerugsteund toch door het aanzien, dat deze genoot om den wille van de Apostolische stichting zijner gemeente, en het traditioneel episcopaat van Petrus over haar; bisschop van de hoofdstad des onmetelijken Romeinschen rijks en zijn zetel hebbende ter dier plaatse, waar zelfs de Keizer Constantinus zich eerlang zou buigen voor de kruisbanier — nam zijne macht meer en meer toe, en verwierf hij zich allengs een invloed en aanzien, waardoor al zijne andere ambtgenooten werden overschaduwd. In het Oosten gingen daarbij nog in den loop der tijden de gemeenten te niet, welke het meest aan Rome den voorrang hadden betwist, overwonnen, als zij werden, door de zegevierende halve maan van Mohammed, terwijl ook Alexandrië en Carthago deelden in dat lot. In het Westen echter wedijverden Keizers en Koningen, om, als een blijk van hunne Christelijke gezindheid, den bisschop van Rome steeds meerder aanzien te verschaffen. Zóó rees de macht van Rome, van dag tot dag, van jaar tot jaar, en, toen eindelijk ook nog Constantinopel, dat het langst aan hare heerschzuchtige eischen had weêrstand geboden, door het zwaard der Turken was gevallen, was er geene enkele gemeente meer, die aan Rome het oppergezag in de kerk betwistte, zoodat van dien tijd af haar supremaat algemeen is erkend.

Was de weg, dien de Carthaagsche bisschop had ingeslagen om de éénheid der kerk te grondvesten, strijdig met den geest des Evangelies, omdat hij het geestelijk Christendom te zeer wilde binden aan wereldsche vormen, en aan enkele priesters het gezag wilde overgeven, waar de stichter der kerk zelf al zijne dienaren tot priesters had verklaard —

zijn streven, om het koninkrijk Gods optebouwen en uittebreiden, door de geloovigen met elkander te verbinden en alzoo eene onverbreekbare éénheid daartestellen, kunnen wij echter niet anders dan prijzen. Eerbied hebben wij voor den grooten martelaar, als wij zien, met welke standvastigheid en met welken onbezweken ijver hij zich wijdde aan het bereiken van zijn doelwit, en hoe hij al zijne krachten en geheel zijn leven daarvoor ten goede had; eerbied, omdat hij, al was het dan ook langs een verkeerden weg, met de uiterste volharding streefde naar het bereiken van een zeer schoon doel. Eenheid toch in de kerk van Christus; éénheid onder diens belijders; éénheid echter, niet verkregen door strenge tucht, noch steunende op de heerschappij van enkelen over allen, maar tot stand gebracht door de werking des H. Geestes, door het aanwezig zijn in de kerk van ootmoed, geloof en liefde — ziedaar voorzeker het heerlijkste, wat der menschheid kan worden gegeven, de grootste schat, die de toekomst echter nog in haar schoot houdt verborgen — en van harte en met de volledigste instemming, spreken wij Möhler na, slechts toepassende op de Christelijke kerk in 't algemeen, wat hij zegt van de Katholieke kerk in 't bijzonder:

„Nichts schöneres schwebt der Einbildungskraft der Katholiken (Christen) vor, und Nichts spricht ihre Gefühle wohlthuender an, als die Vorstellung der harmonischen Ineinanderbewegung zahlloser Geister, welche zerstreut auf dem ganzen Erdboden, frei in sich, und ermächtigt, in jegliche Abweichung nach der rechten und linken seite hin einzugehen, dennoch und zwar mit Bewahrung ihrer verschiedenen Eigenthümlichkeiten Einen groszen Bruderband zu gegenseitiger Lebensförderung bilden, Eine Idee darstellend, die der Versöhnung der Menschen mit Gott, welche eben deshalb auch unter sich versöhnt und Eins geworden sind ¹⁾. Ist schon der Staat ein

¹⁾ Ephes. IV : 11—16.

so wunderherrliches Kunstwerk, dasz wir es, wenn auch nicht verzeihlich, doch begreiflich finden, wenn die Alten göttlicher Verehrung ihm würdig hielten, und ihre Bürgerpflichten beinahe allenthalben für das Höchste betrachteten; ist der Staat uns schon so heilig und hehr, dasz der Gedanke an den Frevler, der eine zerstörende und auflösende Hand an ihm legt, uns mit tiefem Abscheu erfüllt — Welch' een Gegenstand für unsre Bewundrung ist erst die Kirche, welche mit den zar- testen Banden so unendlich Mannigfaltiges zur Einheit verbindet, und zwar ungehemmet durch Flüsse, Gebirge, Wüsten und Meere, durch Sprachen, volksthümliche Sitten, Gebräuche und Eigenthümlichkeiten jeder Art, an deren starrem, unbeug- samen Wesen die Hand der mächtigsten Eroberer zerschellt? Ihr Friede, vom Himmel gekommen, dringt tiefer hinab in die menschliche Brust, als alle irdische Entzweiung; aus allen Völkern, oft tief gespalten durch die verschiedenen Interessen des Bürgers und des der Zeit angehörenden Menschen, erbaut sie Gottes Haus, in welchem sich alle zu Einem Lobgesange vereinigen, wie in dem Tempel des harmlosen Dorfes sich alle die kleinen Gegner und Feinde um das Eine Heiligthum Eines Gemüthes versammeln. Und wie oft hier im Kleinen der Gottesfriede auch irdischen bringt und bringen soll, so dort im Groszen. Doch wer findet es bevreundlich, warum die Katholiken (Christen) Freude — und sehnsuchtsvoll, warum sie, entzückt von seinem schönen Baue, das grosze Gesamtleben betrachten, das sie bilden, da uns die Kunstphilosophen sagen, das schöne sei eben die erscheinende, sich verkörpernde Wahr- heit? Christus, die ewige Wahrheit, hat die Kirche erbaut; in der Gemeinschaft der Gläubigen ist sie, durch seinen Geist in Liebe verwandelt, unter den Menschen lebendig geworden; wie könnte sie also der höchsten Schönheit ermangeln?" 1).

1) Symbolick. pag. 339—341.

§ 16. GESCHRIFTEN VAN CYPRIANUS.

ALGEMEENE BESCHOUWING. ONECHTE GESCHRIFTEN.

Hebben wij ons tot dusverre uit de geschriften van Cyprianus — in verband ook met hetgeen wij uit andere bronnen dienaangaande konden vernemen — getracht een beeld te vormen van den Carthaagschen bisschop, en een waar en nauwkeurig overzicht te verkrijgen van zijn leven en zijne werken — wij willen onze beschouwing besluiten, met nog een enkel woord te wijden aan de beoordeeling dier geschriften in het bijzonder. Dat allen zeer klein zijn van omvang, daar niets anders dan brieven en eenige verhandelingen van Cyprianus ons zijn overgebleven, is uit het voorgaande reeds gebleken; maar het groote aantal dier geschriften vergoedt eenigszins de beknoptheid er van, terwijl, voor het overige, hun rijkdom van inhoud hen toch ten allen tijde eene gewichtige plaats zal doen innemen onder de geschriften der overige kerkvaders. Tal van bijzonderheden bieden zij ons aan omtrent de zeden, gebruiken en gewoonten der eerste Cristenen, waardoor zij voor de geschiedenis van het kerkelijk leven dier dagen, en tevens van de lotgevallen der onderscheidene gemeenten, van het hoogste belang zijn te achten. Herhaaldelijk wijzen zij ons op den oorsprong van vele misbruiken die wij later in de kerk zien heerschen, doch, bovenal belangrijk zijn zij, omdat zij ons menigen gewichtigen wenk geven omtrent den staat der toenmalige bijbelvertalingen. Zoo dikwerf Cyprianus in zijne geschriften toch citeert uit het O. V., maakt hij daarbij gebruik van eene Latijnsche vertaling der LXX, 't geen ons een belangrijk hulpmiddel is, om, door vergelijking, den menigmaal duisteren oorspronkelijken tekst te verbeteren en te verstaan, terwijl wij, waar hij uit het N. T. aanhaalt,

herhaaldelijk de sporen aantreffen, dat ook de oude Latijnsche vertaling daarvan hem niet onbekend was, en waarschijnlijk in zijn tijd veelvuldig werd gebezigd ¹⁾. Te meer is het daarom jammer, dat vele andere zijner geschriften zijn verloren gegaan, zonder dat zelfs hunne titels zijn bewaard gebleven, ofschoon het én uit zijne eigene overgeblevene werken, én uit hetgeen andere schrijvers ons mededeelen, voldoende blijkt, dat deze werkelijk hebben bestaan, en zelfs tot de voortreffelijkste zijner geschriften moeten hebben behoord; ja, zóó algemeen bekend moeten zijn geweest, dat velen er groote gedeelten uit van buiten keuden, en men er uit citeerde, zonder ze echter te noemen, omdat, gelijk men zeide, een ieder ze toch kende — eene lofspraak, die wel zeer vereerend is voor Cyprianus, maar echter zeer nadeelige gevolgen heeft gehad voor latere tijden, dewijl waarschijnlijk aan die algemeene bekendheid, zelfs het verlies der titels moet worden toegeschreven ²⁾.

De schriften van Cyprianus, die ons nog overig zijn, worden gewoonlijk verdeeld in *brieven*, als zij over een bijzonder onderwerp handelen en tot één enkel, of wel tot een bepaald getal personen zijn gericht — en *verhandelingen* (*tractatus*), wanneer zij meer over een abstract leerstuk spreken, of tot onderwerp hebben eene zaak van algemeen belang. Echter is die verdeeling, hoe algemeen ook aangenomen, toch zeer willekeurig, daar onderscheidene geschriften, die nu tot de brieven worden gerekend, om vorm en inhoud eerder den naam van verhandelingen — maar verscheidene verhandelingen daarentegen eerder den naam van brieven zouden moeten dragen, gelijk dan ook werkelijk te dien opzichte bij meerdere schrijvers verschil wordt aangetroffen ³⁾.

¹⁾ Fell geeft ons daarvan in zijne uitgave vele voorbeelden.

²⁾ Zie Cave: „Apostolische mannen,” pag. 310 en Hieron. in „Catal.” cap. 67.

³⁾ Zóó is b. v. de verhandeling „de gratia Dei” in alle opzichten een

Onder de brieven, die, ten getale van éérentachtig, loopen over allerlei onderwerpen, bevinden zich enkele, die niet door Cyprianus zijn geschreven, maar toch mede in den bundel zijn opgenomen, óf, omdat zij aan hem zijn gericht, als antwoord op een vroeger schrijven, óf ook, omdat zij handelen over een onderwerp, dat tot de geschiedenis van den Carthaagschen bisschop in de nauwste betrekking staat, gelijk b. v. de brieven van Cornelius van Rome, van Firmilianus van Caesarea, en andere. Wat de verhandelingen betreft — ook deze zijn van zeer verschillenden inhoud en strekking. In sommige toch bespreekt Cyprianus de onderscheidene kerkelijke leerstukken, zooals b. v. in zijne apologetische geschriften „de gratia Dei,” „de idolorum vanitate” en „testimonia adversus Judaeos,” waarbij nog gevoegd kunnen worden de verhandelingen „de unitate ecclesiae,” „de lapsis” en „de opere et eleemosynis”, terwijl andere meer een gevolg zijn van bijzondere toestanden en tijdsomstandigheden, zooals zijn schrijven „de mortalitate,” bij ’t heerschen eener pest; „de exhortatione martyrii,” bij ’t uitbreken eener vervolging, en „de zelo et livore,” bij de vijandschap van Stephanus. Het is mij daarom ook het doelmatigst voorgekomen, om er geene afzonderlijke plaats aan toetewijden, maar ze liever eenvoudig te bespreken, de eene meer, de andere minder uitvoerig, ter gelegenheid *wanneer*, en bij de omstandigheden *onder welke*, zij zijn vervaardigd ¹⁾.

brief, gericht aan zekeren Donatus en wordt ook door velen, o. a. door Gervaise, dus genoemd. Eveneens worden de verhandelingen: „de oratione Dominica,” „de lapsis,” „de unitate ecclesiae,” door Augustinus brieven geheeten. August. „Contra Cresc.” II, cap. 83; Pacian. „Ep 3 ad Sympron.”

¹⁾ *De gratia Dei ad Donatum*, bl. 13; *De idolorum vanitate*, ibid.; *Testimiorum adversus Judaeos libri III*, ibid.; *De habitu virginum*, bl. 84; *De oratione dominica*, ibid.; *De lapsis*, bl. 81; *De unitate ecclesiae*, bl. 96; *De exhortatione martyrii*, bl. 114; *De mortalitate*, bl. 117; *Adversus Demetrianum*, bl. 122; *De opere et eleemosynis*, bl. 124; *De bono patientiae*, bl. 146; *De zelo et livore*, bl. 148.

Dat de geschriften van Cyprianus steeds op zeer hoogen prijs zijn gesteld, blijkt ons genoegzaam uit de getuigenissen van Lactantius ¹⁾, Hieronymus ²⁾, Augustinus en Prudentius ³⁾ daaromtrent, terwijl ook Gregorius Nazianzenus, en later nog Eusebius en Hilarius, met lof er van gewagen. Vincentius Lirinensis († 435), monnik in een klooster op het eiland Lerina nabij Provence, verhaalt ons zelfs, dat op het derde Oecumenisch concilie, a^o. 431 te Ephoze, ter zake van Nestorius, gehouden, van al de geschriften der westersche kerkvaders alleen die van Cyprianus en van Ambrosius werden geraadpleegd, omdat uit deze het best de ware overlevering en de heilige leer der kerk konden worden gekend ⁴⁾, terwijl Paus Gelasius, in het laatst der vijfde eeuw, aan de geschriften van den Carthaagschen bisschop bepaaldelijk eene hoogst eervolle plaats toekent onder die der overige kerkvaders ⁵⁾.

Verschillende uitgaven van die geschriften zijn aanwezig. Die van Andreac (Rome 1471), Erasmus (Bazel 1521), Manutius (Rome 1563) en Morellus (Parijs 1564), zijn echter zeer onvolledig, terwijl daarentegen die van Pamelius, kanunnik van Brugge (Antwerpen 1568), Balusius (Parijs 1726), Baronius, Rigaltius (Parijs 1648), Prudentius Maranus (Parijs 1726), ofschoon minder onvolledig, zeer onnauwkeurig zijn, vooral wat betreft de tijdsopgaven en historische bijzonderheden. Pamelius laat zich bovendien nog te veel beheerschen door eene levendige begeerte, om in zijne aantec-

¹⁾ Lact.: „Instit. Div.” lib. V, cap. I: „Et admodum multa conscripsit (Cyprianus) in suo genere admiranda.”

²⁾ In Catal.: „Hujus ingenii superfluum est indicem tenere, cum sole clariora sint ejus opera.”

³⁾ *Περὶ στερφανῶν*. Hymn. 13 in „Pass. Cypriani.”

⁴⁾ „Commonitorium” s. „Tractatus peregrini adversus haereticos.”

⁵⁾ Decret. P. I. Dist. XV, cap. III (Sancta Romana Ecclesia): „In ecclesia Catholica recipiuntur opuscula beati Cypriani martyris et Carthaginensis episcopi; item opuscula beati Achanasi, Alexandrini episcopi,” seqq.

keningen alle daden en woorden van Cyprianus in overeenstemming te brengen met — en te interpreteren naar de dogmatick der Roomsche kerk, terwijl Rigaltius aan een juist tegenovergesteld euvel zich schuldig maakt, daar hij, ofschoon zelf Katholiek, den waren zin der Cypriaansche geschriften dikwerf opoffert aan — en plooit naar zijne eigene meer vrijzinnige begrippen. Bij ons onderzoek hebben wij daarom de uitgave gevolgd van Joh. Fell, bisschop van Oxford, 1682 — die ook te Bremen is herdrukt in het jaar 1690, — omdat deze ons nog het meest onpartijdig is toegeschenen, en daarenboven, om vele andere redenen meer, de voorkeur scheen te verdienen ¹⁾. Zoo wordt b. v. 1°. de oorspronkelijke tekst door Fell met zeer groote nauwkeurigheid wedergegeven en gevolgd; 2°. vindt men bij hem, onder aan de bladzijden, de verschillende lezingen der codices; 3°. geeft hij dikwerf aantekeningen, die hoogst belangrijk zijn voor de kennis der kerkgeschiedenis in 't algemeen, en van Cyprianus en diens tijd in het bijzonder, terwijl ook nog belangrijke aantekeningen van Pamelius, Baronius en Rigaltius door hem worden aangehaald; 4°. rangschikt hij de brieven en verhandelingen van Cyprianus naar tijdsorde, en voegt er dan nog alphabetische en chronologische lijsten bij van al de namen, jaartallen en bijzonderheden, welke er in voorkomen; 5°. laat hij aan zijne uitgave voorafgaan eene korte levensbeschrijving van Cyprianus door den diaken Pontius, de beide eerste Acta Passionis, en een beknopt, maar toch vrij nauwkeurig verslag, van wat er in de tien jaren van Cyprianus' episcopaat, en nog drie jaren daarna, in de Noord-Afrikaansche kerk is voorgevallen, welk verslag onder den titel: „*Annales Cyprianici s.*

¹⁾ Toch is ook Fell niet geheel van partijdigheid of overdrevene ingenomenheid vrijtepleiten. Ten bewijze daarvan strekke, dat hij, in zijne voorrede, zegt, „dat men zich bezondigt aan den godsdienst, wanneer men de gebreken der ouden (kerkvaders) opmerkt, en dat het eerder eene vrome daad is, er de oogen voor te sluiten of wel ze te ontkeemen.”

Tredecim annorum, quibus S. Cyprianus inter Christianos versatus est, brevis historia chronologice delineata", is bewerkt door Joh. Pearson, bisschop van Chester — terwijl hij 6°. dan nog aan de erkende werken van Cyprianus de opgave en den inhoud toevoegt van die geschriften, welke, schoon door sommigen ook aan Cyprianus toegeschreven, toch minstens twijfelachtig zijn, of wel bepaaldelijk aan hem moeten worden ontzegd en alzoo als onecht beschouwd.

Dat ook de zoodanigen in den loop der tijden zijn ontstaan, ja, dat zelfs in 's bisschops eigene geschriften menige verandering en vervalsching heeft plaats gevonden, zal ons voorzeker niet kunnen bevreemden. Het gezag van Cyprianus was toch zóó groot, en zijn invloed zóó wijd verspreid, dat alles, wat door hem was geleerd, of van hem afkomstig werd gerekend, bij een ieder gereedelijk ingang vond en zonder bezwaar werd aangenomen, eene afdoende reden, waarom men zich later — vooral waar 't betrof belangrijke vraagstukken der kerk — gaarne op hem beriep en zelfs ook niet schroomde, om zijne geschriften, naar den geest des tijds, te veranderen of te vervalschen ¹⁾, ja, gansche verhandelingen, die nooit door hem waren geschreven, onder zijn naam te laten doorgaan. Dat hiervan echter alsmede de schuld moet worden gegeven, 't zij aan de ijdelheid van sommige auteurs, die gaarne hunne geschriften in wijden kring verspreid wenschten te zien, 't zij aan het winstbejag van enkele uitgevers en boekhandelaars, die op zulke wijze somtijds eene weinig beteekenende lading door eene geaccrediteerde vlag wenschten te doen dekken, daar de naam alleen van Cyprianus op het titelblad reeds eene aanbe-

¹⁾ Vooral heeft zulks plaats gevonden in het hoofdgeschrift van Cyprianus: „de unitate ecclesiae,” zoodat reeds Erasmus en Semler er luide over klagen. Des te meer reden voorzeker, om eene vrij goede en kritische uitgave der geschriften van Cyprianus, gelijk die door Fell is geleverd, op prijs te stellen.

veling was voor elk geschrift, is niet zonder grond als waarheid aantemen.

Het aantal dier twijfelachtige of wel bepaaldelijk ten onrechte aan Cyprianus toegeschrevene werken, wordt verschillend opgegeven. Cave spreekt van drieëndertig; Gervaise daarentegen slechts van vier, terwijl Fell ons varentwintig opnoemt. Met een enkel woord er van te gewagen, zal hier voorzeker niet overbodig, maar toch voldoende zijn, daar eene uitvoerige en kritische beschouwing er van eer het werk van den uitgever, dan wel van den biograaf mag worden geacht.

In de eerste plaats moeten dan genoemd worden de verhandelingen „over de schouwspelen” (de *spectaculis*) en „over de ketterij van Novatianus” (ad *Novatianum haereticum*), omdat de echtheid van deze beiden nog door velen wordt verdedigd en meerdere schrijvers haar werkelijk aan Cyprianus toekennen ¹⁾. En niet te loochenen is het, dat die geschriften, om inhoud en bijzonderheden beide, zeer goed van hem afkomstig zouden kunnen zijn, 't eerste in verband met één zijner brieven (Ep. 2), en 't andere, als eene uiteenzetting der redenen, waarom hij zich steeds meer toegevend betoonde jegens de lapsi, dan jegens de kettters — maar beide geschriften ontbreken toch in de meeste oude codd. en hebben daarenboven in stijl, taal en vorm zooveel, wat van 's bisschops gewone manier van schrijven verschilt, dat de echtheid er van minstens als hoogst twijfelachtig moet worden aangemerkt. Aan minder twijfel onderhevig is echter de onechtheid der verhandeling „over den lof van 't martelaarschap” (de *laude martyrii*). Wel vindt de echtheid ook daarvan nog hare verdedigers in Bellarminus en Baronius, maar blijkbaar is dat geschrift toch van veel lateren tijd en waarschijnlijk geschreven met het doel, om in de plaats te worden geschoven van den verloren gegane brief aan de Romeinsche confessoressen Mozes en Maximus ²⁾. Zóó mag ook niet

¹⁾ Zóó Pamclius, du-Pin, Baronius, Bellarminus, Tillemont, Gervaise.

²⁾ Vgl. bl. 95.

aan Cyprianus worden toegeschreven het geschrift „over de tucht en de deugd der kuischheid” (de disciplina et bono pudicitiae), daar dit om velerlei redenen niet vóór Augustinus kan zijn geschreven, gelijk Fell dan ook verklaart, dat hij het in geen enkel handschrift van vroegeren tijd heeft gevonden. Hoc echter zelfs de verhandeling „over den ketterdoop” (de baptismo haereticorum), die het eerst door Rigaltius in zijne uitgave is opgenomen, ooit aan Cyprianus is kunnen worden toegekend, is waarlijk moeielijk te verklaren, daar zij eene leer predikt, juist tegenovergesteld aan de jegens ketters zóó gestreng denkwijze van den bisschop en, evenals de geschriften „over de hazardspelen” (de aleatoribus) en „over de bergen Sinaï en Sion” (de montibus Sina et Sion), om taal en inhoud eerder te plaatsen is in de achtste of negende, dan wel in de derde eeuw ¹⁾. De „twee gebeden van Cyprianus” (orationes Cypriani Antiocheni), het één op de rechtsplaats, het ander in 't algemeen voor de martelaren uitgesproken, alsmede „de belijdenis van Cyprianus” (confessio S. Cypriani), zijn zonder twijfel uit den tijd van Constantinus en behooren tot de legende van den Antiocheenschen bisschop. Dat verder onderscheidene geschriften van Arnold, abt van het klooster te Bonneval, alsmede onder den naam van Cyprianus zijn verspreid geworden, zooals de verhandelingen „over de kruiswoorden” (de verbis Domini in cruce); „over de zes dagwerken der schepping” (de operibus sex dierum); „over de voornaamste gebeurtenissen uit Jezus' leven” (de cardinalibus Christi operibus); „over den lof der heilige maagd” (de laudibus beatae virginis) en verdere „overdenkingen” (meditationes), is waarschijnlijk aan niets anders toeteschrijven, dan alleen aan onkunde, of wel winstbejag. Ook dichter zou Cyprianus geweest zijn, en verzen hebben gemaakt op *Genesis*, op *Sodom*, op 't *kruis*

¹⁾ Hase, in zijne „Kirchengesch.” pag. 63, schijnt echter de verhandeling „de aleatoribus” nog aan Cyprianus toetekennen.

des Heeren; ja, zelfs zou hij in dichtmaat zijne verontwaardiging hebben uitgedrukt over zekeren Senator, die van 't Christendom weder tot de afgoden was teruggekeerd ¹⁾.

Het geschrift „over 't coelibaat der geestelijken” (de singularitate clericorum), ofschoon ook wel aan Augustinus en Origenes toegeschreven, is hoogstwaarschijnlijk echter eerst van den tijd van Beda, gelijk de „Apostolische geloofsbelijdenis” (de symbolo apostolorum), met veel grond als door Rufinus van Aquileja geschreven, mag worden beschouwd. De overige nog aan Cyprianus toegeschrevene, maar blijkbaar niet van hem afkomstige, geschriften, zijn van minder belang, waarom wij meenen te kunnen volstaan met alleen de titels er van optegeven. Deze zijn: „Over de ongeloovigheid der Joden” (adversus Judaeos tractatus); „over 't wedervinden van het hoofd van Johannes den Dooper” (de revelatione capitis Joannis Baptistae); „over de twaalf misbruiken der wereld” (de duodecim abusioibus saeculi); „over het tweevoudig martelaarschap” (de duplici martyrio); „over den maaltijd” (de coena), en eindelijk nog „eene berekening van den tijd van 't Paaschfeest.”

§ 17. TAAL EN STIJL.

Over de mindere of meerdere schoonheid der taal van Cyprianus is zeer verschillend goordeeld, al naar gelang dikwerf, dat men omtrent den persoon zelven was gezind. Zóó hooren wij b. v. Erasmus, die een groot bewonderaar van den bisschop was, zeggen, dat niet één der kerkvaders, met uitzondering alleen van den Christen-Cicero Lactantius, zóózeer de echte en eigenaardige zuiverheid der Latijnsche taal en uitdrukkingen

¹⁾ Deze gedichten worden echter ook wel aan Tertullianus toegeschreven, hoewel zij zonder twijfel van geen van beiden afkomstig zijn.

bezeten heeft, als wel Cyprianus, terwijl daarentegen Lactantius zelf ons verhaalt ¹⁾, dat er in zijn tijd velen waren, die met verregaande minachting van den Carthaagschen bisschop spraken, en hem zelfs schimpend Koprianus (*κόπριος*, stercus, drek) noemden, alsof zijne taal aan slijk en drek ware gelijk geweest ²⁾.

Wat nu het oordeel van Erasmus betreft, zoo is dit zonder twijfel te éénzijdig, daar met grond tegen de zuiverheid der taal van Cyprianus vele bezwaren kunnen worden ingebracht, hetgeen ons echter niet kan bevreedden, indien wij slechts bedenken, dat hij leefde in een tijdperk, toen de schoone dagen van Cicero reeds lang vergeten waren, terwijl hij bovendien nog, als geboren en opgevoed in Afrika en daarbij gevormd door de geschriften van den stroeven Tertullianus, slechts weinig in de gelegenheid was geweest zich die zuiverheid van taal eigen te maken, welke bijna bij uitsluiting gevonden werd in de stad Rome zelve. Ook mag hierbij niet worden uit het oog verloren, dat de slechte bijbelvertalingen, waarvan men genoodzaakt was gebruik te maken, en de gebrekkige terminologie, die bij de jeugdige Christengemeenten van dien tijd gevonden werd, waarlijk niet er toe medewerkten om de taal of den stijl van iemand te vormen, veelmin te verbeteren. Hoe het zij! Is het gunstig oordeel van Erasmus zonder twijfel als overdreven te beschouwen — oneindig minder naar waarheid is het oordeel dergenen, van wie Lactantius spreekt, en die blijkbaar met haat en vijandschap tegen Cyprianus zelve waren bezielde. Immers, al kan niet ontkend worden, dat de taal van dezen niet in alle opzichten zuiver was en volmaakt — zonder tegenspraak behoort Cyprianus toch tot de beste schrijvers van zijn tijd, en zijne taal mag geacht worden in zuiverheid zelfs nog die van Hieronymus en Augustinus te overtreffen.

¹⁾ Instit. Div. I. V : 1.

²⁾ Waarschijnlijk echter heeft Lactantius hier aanhangers van Felicissimus of van Novatianus op het oog.

Ook op den stijl en redeneertrant van Cyprianus zijn vele aanmerkingen gemaakt. Münscher b. v. zegt in zijne „Christliche Dogmengesch.“ dat Cyprianus meer redenaar was, dan scherpzinnig denker, zoodat er in zijne geschriften meer warmte lag, dan klaarheid, terwijl Schröckh in hem te berispen vindt: „prachtige gezegden, maar die niets bewijzen; gedwongene schoonheid; sierlijke, maar al te weelderige uitdrukkingen, zelfs bij de meest eenvoudige zaken; tegenstellingen, die geestig moeten zijn, maar valsch vernuft verraden, en eene al te gedrongene schrijfwijze” ¹⁾.

Van vele dier beschuldigingen kan de waarheid niet worden ontkend. Over het algemeen toch blijft Cyprianus zich in zijn stijl te weinig gelijk. Soms treedt hij te veel in de voetstappen van zijn leermeester Tertullianus, neemt diens droogen en rechtsgelcoorden stijl over, en volgt hem in het bezigen van allerlei vreemde en dikwerf minder gepaste uitdrukkingen, vooral aan het krijgswezen ontleend; dan weder laat hij zich, aan de hand zijner phantasie, tot allerlei gezwollene redeneeringen verleiden, terwijl hij op andere plaatsen de kracht zijner bewijsvoeringen vooral zoekt te vinden in eene dorre opeenstapeling van allerlei, bovenal Oud-Testamentische, bijbelwoorden, die hij dan op eene soms bijna onbegrijpelijke wijze allegorisch opvat en verklaart. Ook dit kunnen wij ons echter wel eenigszins verklaren. Wij weten toch, hoe Cyprianus zich meer onderscheidde door zijn koelen, praktischen zin, dan wel door zijne bizondere geleerdheid, waarin hij bij velen, en daaronder ook bij Tertullianus, verre achterstond. Is het dan wonder, dat hij bij voorkeur zijne wapenen koos uit de Schrift, dewijl deze steeds voor de hand lagen en hem als vanzelfs zich aanboden, omdat hij naar niets meer streefde, dan om, juist op gezag dier Schrift, de kerkelijke orde en tucht te grondvesten? En wat nu betreft de vaak te

¹⁾ Christl. Kirchengesch. Th. IV. pag. 246.

grootte weelderigheid, of zelfs gezwollenheid van zijn stijl — wij mogen daarbij niet vergeten, dat het Afrikaansche bloed hem door de aderen stroomde, terwijl ook zijne vroegere betrekking, als leeraar der rhetorika, daaraan het hare had toegebracht. De rhetorika dier dagen was immers eerder een middel om den stijl te bederven, dan om dien te vormen, en vreemd waren de eischen, die zij deed. De ware welsprekendheid werd geacht daarin te bestaan, dat men eene nederigheid voorwendde, die om lofspraak bedelde; dat men klaagde over zijne middelmatigheid, al deed men bij elke zinsnede zijn hoogmoed doorschemeren, en dat men jacht maakte op beelden en vergelijkingen, al hadden deze ook ter overtuiging geene de minste waarde. Men herinnere zich ten bewijze slechts, hoe Marcus Aurelius Antoninus, die ongeveer vijftig jaren vóór Cyprianus leefde, zijne leermeesters er voor dankte, dat zij hem niet onderwezen hadden in al die dingen, waarin de redenaars hun roem zochten, zooals, om te schrijven en te spreken over phantastische onderwerpen, of om kleine aanspraken te maken, die men bij zich kon dragen, om er bij tijd en wijle gebruik van te maken, in één woord — dat zij hem geen onderwijs hadden gegeven in de rhetorika, de dichtkunst en de kunst, om aangename dingen te zeggen ¹⁾.

Te meer moeten wij daarom Cyprianus bewonderen, dat hij, in weerwil van al die beletselen, nog een stijl heeft ontwikkeld, die, al was hij niet zonder gebreken, toch boeide en door alle tijden heen lofredenaars vond. Gregorius Nazianzenus onder anderen getuigt, dat Cyprianus door zijne welsprekendheid uitmuntte boven de menschen, gelijk deze dat door hunne rede doen boven de dieren ²⁾. Cassiodorus verklaart, dat hij een voortreffelijk redenaar was en verwonderlijk leeraar ³⁾.

¹⁾ Monol. lib. I, § 4.

²⁾ Orat. 18.

³⁾ Divin. lect. cap. 19: „Beatissimus Cyprianus velut oleum decurrens

Hieronymus noemt hem „eene zuivere bron, welke zachtelijk opwelt en zoet water geeft” ¹⁾, terwijl Lactantius nog zegt „dat hij had de gave om gemakkelijk, liefelijk, vlug en duidelijk te spreken; dat hij daarenboven geene geringe mate van overtuigingskracht bezat, ja — vervolgt hij — „het is moeielijk te beoordeelen, of hij welsprekender was in zijne uitdrukkingen en duidelijker in zijne verklaringen, dan wel krachtiger in zijne vermaningen en betoogen” ²⁾.

Ook later ontbrak het niet aan dergelijke gunstige getuigenissen. Cave o. a. verklaart in zijne reeds meermalen genoemde „Apostolische mannen,” dat de spreektrant van Cyprianus was „vrij, natuurlijk en gemakkelijk; ernstig en deftig, vermijdende ijdel en pronk; sierlijk, maar nog meer krachtig, dan sierlijk; in één woord, zóódanig, dat Augustinus er mede konde bewijzen, dat den christelijken schrijver geen deel der ware welsprekendheid ontbreekt, en hij in zijn boek „de Doctrina Christiana” den stijl van Cyprianus zelfs konde aanhalen, als „gekuischt,” „vermakelijk” en „schitterend.” Hoe Erasmus over hem dacht, hebben wij boven reeds gezien, maar belangrijk voorzeker is het en niet zonder waarde — en daarmede besluiten wij ons getuigenverhoor — als wij denzelfden Schröckh, dien wij straks op ernstigen toon hem hoorden berispen, toch ook hooren verklaren, „dat men Cyprianus grootendeels met genoeg leest, daar hij aanvaligheid paart aan kracht, en nu eens op eene zachtvlietende

in omnem suavitatem lingua composita, declamator insignis doctorque admirabilis.”

1) Ep. ad Paul.: „Beatus Cyprianus instar fontis purissimi dulcis incedit et placidus.”

2) Instit. Div. lib. V, cap. 1: „Cyprianus magnam sibi gloriam ex artis oratoriae professione quaesierat, et admodum multa conscripsit in suo genere admiranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suavi, et quae sermonis maxima est laus, aperto, ut discernere nequeas utrumne ornatior in loquendo, an facilius in explicando, an promptior in persuadendo fuerit.”

beek gelijk, maar dan weder op een bruischenden stroom, die in zijne vaart alles medesleept; dat hij door zijne sierlijkheid en geestigheid, maar bovenal door zijne gemoedelijkheid, op ieder steeds een diepen indruk maakt en al zijne lezers voor zich innemt, zoodat men spoedig den man lief leert krijgen, wiens oprechte gevoelens zoo onophoudelijk door zijne pen zich openbaren" ¹⁾).

Ik heb mijne taak naar mijn vermogen volbracht en in de voorgaande bladen eene zoo getrouw en nauwkeurig mogelijke schets trachten te leveren van den persoon, het leven en de werken van Cyprianus, bisschop van Carthago. Met belangstelling heb ik daarbij kennis genomen van hetgeen ook andere geschiedschrijvers of beroemde Godgeleerden, gelijk Cave, Mosheim, Tillemont, Schröckh, Rothe, Gieseler, Hagenbach, Hase, Neander, Baur, Ritschl, Kist en meerderen, ons aangaande dien opziener der eerste kerk hebben medegedeeld, terwijl bovenal de aantekeningen door Pontius, den diaken van Cyprianus, en de *Annales Cyprianici* van Pearson, alsmede de monographieën van Prudentius Maran:

¹⁾ Ibid. pag. 246. Vergeten mag hier ter plaatse ook niet worden de lofroede, welke Prudentius op Cyprianus en diens geschriften heeft nagelaten. *Ἐπί στερνῶν.* Hymn. 13 in *Pass. Cypr.*:

Incubat in Libya sanguis, sed ubique lingua pollet;
Sola superstes agit de corpore, sola obire nescit.
Dum genus esse hominum Christus sinet et vigere mundum,
Dum liber ullus erit, dum scrinia sacra litterarum,
Te leget omnis amans Christum, tua, Cypriane, discet.
Spiritus ille Dei, qui fluxerat auctor in prophetas,
Fontibus eloquii te coelitus actus irrigavit.
O, nive candidius linguae genus! O novum saporum!
Ut liquor ambrosius cor mitigat, imbuit palatum,
Sedem animi penetrat, mentem fovet et pererrat artus,
Sic Deus interior sentitur et inditur medullis.

„Vita St. Cypriani,” Parijs 1726; van Jacq. Gervaise: „La vie de St. Cyprien, docteur de l’église, évêque de Carthage et martyr,” Parijs 1717, en van Rettberg: „Thascius Caecilius Cyprianus, Bischof von Carthago, dargestellt nach seinem Leben und Wirken,” Göttingen 1831, door mij met de meeste aandacht zijn onderzocht. Beseffende echter, dat men iemand nooit beter kan leeren kennen dan uit zijne eigene werken, heb ik daarom gepoogd zoo vrij en zelfstandig mogelijk te werk te gaan en hoofdzakelijk er naar gestreefd, om uit de geschriften van Cyprianus zelven tot eene juiste kennis te geraken van zijn persoon en zijn leven, te meer, daar mij het woord van Schröckh (Kirchengesch. pag. 236) waarschuwend voor den geest stond, als deze, met het oog op de biografen van Cyprianus, zegt: „Da es aber das Leben eines der ehrwürdigsten Kirchenväter ist, so kennt auch ihre Verehrung gegen ihn und ihre Bereitwilligkeit alles zu glauben, was ihn preiswürdig macht, keine Gränzen.”

Aangenaam was voor het overige mij mijn arbeid. Immers, trekken de eerste eeuwen der Christelijke kerk steeds bij uitnemendheid onze aandacht, — ook de persoon van Cyprianus staat daarin voor ons als een fiere, mannelijke gestalte, waarop het oog met welgevallen rust. Wel hebben wij hem somtijds te veroordeelen om zijn geestelijken trots, en keuren wij het in hem af, dat hij de éénheid der kerk van Christus zocht tot stand te brengen door uitwendige middelen, door tucht en oppergezag van ’t episcopaat, maar onwillekeurig dwingt hij ons toch tot eerbied, zoowel om zijn reinen en vromen wandel, als om de standvastigheid, waarmede hij tegen den clerus het oppergezag der bisschoppen, en tegen Rome de onderlinge gelijkheid van deze verdedigde.

Zonder twijfel was hij één der grootste en merkwaardigste mannen van zijne eeuw, die op de westersche kerk, ook van lateren tijd, den meesten invloed heeft uitgeoefend, doordien hij optrad als de ijverige en konsekvente toepasser van het

Joodsche priesterdom op de Christelijke kerk en als grondvester der episcopale opperheerschappij, en, is het mij nu in deze bladen gelukt hem meer van nabij te doen kennen in al de eigenaardigheid van zijn persoon, zijn lot en zijn streven, nogmaals — ik zal mij dan voor mijn arbeid ruimschoots beloond achten en het niet betreuren, dat ik tijd en moeite heb besteed aan het onderzoek van het leven en de Schriften van

CYPRIANUS, BISSCHOP VAN CARTHAGO,

kerkvader en martelaar der derde eeuw.

THESES.

I.

De schriften van Cyprianus leveren ons vele bewijzen, dat hij, zoowel met het door Tertullianus geschrevene, als met den „Octavius” van Minucius Felix, van nabij is bekend geweest.

II.

Ten onrechte wordt door Schröckh aangaande het vroegere leven van Cyprianus beweerd (Kirchengesch. Th. IV S. 236): „Aber seine Sitten waren desto mehr verdorben; er bediente sich sogar der Zauberkunst um seine Wollüste zu befriedigen.”

III.

De berichten aangaande den Antiocheenschen Cyprianus hebben geene geschiedkundige waarde, maar berusten op legende.

IV.

Het streven van de bisschoppen van Rome naar het oppergezag in de kerk van Christus vond, zoowel bij Cyprianus, als bij de meeste bisschoppen van diens tijd, den heftigsten tegenstand.

V.

De ware eenheid der kerk is zelfs door de vaststelling van het dogma van 's pausen onfeilbaarheid (ook al liet deze zich verdedigen), geenszins verkrijgbaar.

VI.

Petrus is geen bisschop van Rome geweest.

VII.

Onwaar is de bewering van den Abt J. W. Brouwers in zijn geschrift: „De Nederlanden en de gevierden te Heiligerlee” bl. 28, dat nl. vóór de onderhandelingen van Lodewijk van Nassau, om met vreemde huurtroepen in Nederland te vallen, niet ééne enkele den opstand tegen Filips verontschuldigende reden kan worden aangevoerd.

VIII.

Evenzeer is het in strijd met de geschiedenis, als wij in bovengenoemd geschrift lezen (bl. 21): „In den jare 1566, dus 50 jaren na het afvallen van pater Luther, waren in geheel Holland slechts twee predikanten, een Vlaming met zijne vrouw en een mandenmaker uit Alkmaar.”

IX.

Het behoort tot het ware karakter der Hervorming, dat zij, harer onvolkomenheid zich bewust, steeds naar hoogere hervorming blijft streven.

X.

Naar waarheid zegt Clem. Alexandr. Strom. I, pag. 282 : *Ἐπαιδαγωγὴ καὶ ἡ Φιλοσοφία τὸ Ἑλληνικόν, ὡς ὁ νόμος τοῦς Ἑβραίους.* Heeren geeft deze gedachte juist weder, als hij zegt (Ideën Th. VI, S. 432) : „Ein Volk mit einer Religion wie die der Griechen musste entweder gar nicht philosophiren, oder die Philosophie musste auch die Nichtigkeit der Volksreligion wahrnehmen.“

XI.

Daniël VII : 13 staan de woorden *כַּרְאֲנִישׁ* symbolisch, en daaronder wordt het volk van Israël verstaan.

XII.

De woorden Luk. XI : 12 : *ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ῥόν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον,* zijn waarschijnlijk niet van Jezus afkomstig.

XIII.

De apologie van den Christelijken godsdienst vindt hare beste wapenen in den persoon van Jezus zelve en in de geschiedenis zijner kerk.

XIV.

Die de zondeloosheid van Jezus een gevolg noemen zijner bovennatuurlijke geboorte, of haar verklaren willen uit eenig ander wonder, ontzenuwen daardoor grootendeels de kracht van zijn voorbeeld.

XV.

Op den kansel is nooit te veel godsdienst, maar spoedig te veel godgeleerdheid. Slechts voor ééne polemiëk is in den regel daar de plaats, nl. voor de polemiëk tegen de zonde onder al hare vormen.

XVI.

Zal de school werkelijk aan hare roeping beantwoorden, dan moet zij onafhankelijk zijn van kerkgenootschappen of kerkelijke partijen.

XVII.

Het behoud der doodstraf is voor den staat geenszins noodzakelijk te achten, en evenmin van het Bijbelsche standpunt, als uit een zedelijk Godsdienstig oogpunt te verdedigen.
